

UNIVERZITA KARLOVA

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Ústav etnologie a středoevropských a balkánských studií

Diplomová práce

Nucené migrace z Republiky srbské v období občanské války
1991-1996, konkrétní případ Kozluk

Vedoucí práce: PhDr. Mgr. Sandra Kreisslová, Ph.D.

Studijní program: Jihovýchodoevropská studia

2024

Bc. Sabina Mehić

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí mé práce paní PhDr. Mgr. Sandře Kreisslové, Ph.D. za velmi vstřícný přístup a cenné rady při zpracování této diplomové práce. Mé poděkování patří též paní Mgr. Sandře Vláníč za podporu při studiu. Ráda bych také vyjádřila vděk všem pamětníkům z Kozluku za jejich ochotu a vstřícnost při sdílení osobních zkušeností.

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne.....

Bc. Sabina Mehić

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá nucenými migracemi v Republice srbské během občanské války v Bosně a Hercegovině v letech 1992–1996, s důrazem na obec Kozluk v regionu Podriní. Práce analyzuje příčiny, průběh a důsledky nuceného vysídlení obyvatel této oblasti a jejich návrat po skončení války. Práce zohledňuje etno-demografický vývoj oblasti před válkou a po jejím skončení. Také analyzuje postoje mezinárodního společenství k nuceným migracím. Klíčovou částí práce je případová studie obce Kozluk, založená na kvalitativním výzkumu prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů s pamětníky. Zvláštní pozornost je věnována roli Fadila Banjanoviće, který významně přispěl k zajištění bezpečného transportu obyvatel během války, a především k návratu obyvatel po roce 1996. Cílem práce je zhodnotit úspěšnost návratů a identifikovat faktory, které ovlivnily rozhodnutí uprchlíků vrátit se, včetně překážek a motivací spojených s poválečnou obnovou.

Klíčová slova

Nucené migrace, občanská válka, Bosna a Hercegovina, Republika srbská, terénní výzkum, Kozluk, Fadil Banjanović

Abstract

The thesis deals with forced migrations in Republika Srpska during the civil war in Bosnia and Herzegovina in 1992-1996, with emphasis on the municipality of Kozluk in the Podrinje region. The thesis analyses the causes, course and consequences of the forced displacement of the inhabitants of this area and their return after the end of the war. The work takes into account the ethno-demographic development of the area before and after the war, and analyses the attitudes of the international community towards forced migration. The key part of the thesis is a case study of the village of Kozluk, based on qualitative research through semi-structured interviews with witnesses. Particular attention is paid to the role of Fadil Banjanović, who made a significant contribution to ensuring the safe transport of residents during the war, and especially to the return of residents after 1996. The aim of the thesis is to assess the success of the returns and to identify the factors that influenced the refugees' decision to return, including the obstacles and motivations associated with post-war reconstruction.

Keywords

Forced migration, civil war, Bosnia and Herzegovina, Republika Srpska, field research, Kozluk, Fadil Banjanović

OBSAH

Úvod	7
Výzkumný cíl a metodologický postup.....	9
1 Teoretická část	12
1.1 Pojem nucené migrace	12
1.2 Kolektivní paměť a trauma v kontextu válečných událostí a migrací.....	14
2 Historická kontextualizace	17
2.1 Válka v Bosně a Hercegovině.....	17
2.2 Etno-demografický stav BaH před a po roce 1991	19
3 Migrace z prostoru Bosny a Hercegoviny.....	29
3.1 Nucená migrace z Republiky srbské	31
3.2 Další případy nucené migrace z prostoru Bosny a Hercegoviny.....	40
3.3 Nucená migrace z Kozluku	44
3.3.1 Pamětnická reflexe nucené migrace z Kozluku	51
3.4 Mezi odchodem a návratem – pamětnická reflexe	56
4 Návrat uprchlíků po skončení války v Bosně a Hercegovině.....	58
4.1 Politika mezinárodního společenství.....	58
4.2 Statistiky návratnosti	63
4.3 Pamětnické reflexe návratu do Kozluku	72
Závěr.....	77
Seznam odborné literatury a pramenů.....	79
Seznam obrázků	85
Seznam tabulek.....	85
Seznam grafů.....	85
Přílohy	86
Seznam příloh	86

Úvod

Hlavní ambicí diplomové práce je přispět k porozumění nucených migrací, které probíhaly na území Bosny a Hercegoviny, především na území Republiky srbské během občanské války v období let 1992–1995, z perspektivy samotných aktérů těchto migračních procesů. Doposud byly publikované převážně přehledové práce¹, které zkoumaly nucené migrace jako celek. Stále však chybí dostatek dílčích studií, které by analyzovaly a interpretovaly specifické problémy v menším měřítku, resp. na příkladu konkrétních lokalit či regionech. Tuto mezeru se částečně pokouším zaplnit svou diplomovou prací, která je koncipována jako případová studie.

Pro účely této práce jsem zvolila Zvornický region, konkrétně podrinskou vesnici Kozluk, která se nachází ve východní části Republiky srbské na pomezí hranic se Srbskem, poblíž měst Zvornik, Karakaj a Sapna. V tomto regionu, podobně jako na ostatních místech Republiky srbské, docházelo k násilnému vystěhování muslimského obyvatelstva. V Kozluku ovšem byly sníženy negativní dopady těchto procesů a událostí v důsledku intervencí tehdejšího starosty Fadila Banjanoviće, který dokázal v červnu 1992 odvést civilisty z války do bezpečí a který se zasloužil o to, že se uprchlíci o několik let později vrátili zpět do svých domovů. Fadil Banjanović se stal symbolem návratu nejen v Kozluku, ale v celém Podriní. V práci mi jde zejména o zachycení pamětnických reflexí na dění v této oblasti v souvislosti s migračními a procesy, tj. zodpovědět otázku, jak na jednotlivé fáze vzpomínají místní obyvatelé, kteří se do Kozluku po válečném konfliktu vrátili.

První část diplomové práce věnuji metodologii, formuluji zde výzkumný cíl práce a popisuji a reflektuji metodologický postup založený na metodě oral-history. Zároveň se zabývám pojmy nucená migrace a kolektivní paměti a trauma, které tvoří teoretický základ pro další analýzu. Následně se zaměřuji na historický kontext sledovaných migračních procesů. Občanská válka v Bosně a Hercegovině probíhala v letech 1992–1995. Konflikt začal rozpadem Jugoslávie v roce 1992, ovšem problémy vedoucí ke krizi se projevovaly už dříve. Důvodem byly především národnostní a náboženské rozdíly mezi Bosňáky, Srby a Chorvaty, přičemž tyto problémy sahají až do období Osmanské nadvlády. Klíčovou roli sehrály i historické

¹ Například následující práce:

- FNUKAL, Milos; SRUBAR, Michal. Nucené migrace vyvolané rozpadem Jugoslávie a jejich dopad na migrační politiku vybraných evropských zemí (1991–2006). *Slovanské historické studie (Slavonic Historical Studies)*, 2008, 33: 119-171.
- ŽÍLA, Ondřej. Demografické proměny v Bosně a Hercegovině v 90. letech minulého století. Nucená migrace a její prostorové dopady. 2009.
- TOAL, Gerard; DAHLMAN, Carl T. *Bosnia remade: Ethnic cleansing and its reversal*. Oxford University Press, 2011.

resentimenty a obavy, aby se jedna z etnických skupin neocitla v menšině. Muslimové měli za cíl zachovat území Bosny z roku 1991, naopak srbské „elity“ se snažily rozdělit Bosnu do dvou až tří entit, z toho největší část by připadla místním Srbům. Dalším důležitým faktorem byl zintenzivňující se nacionalismus, což vedlo k masovému násilí a etnickým čistkám. Válka trvala až do uzavření Daytonské mírové dohody koncem roku 1995. Tato dohoda symbolizovala konec ozbrojených střetů a zavedení složitého politického a teritoriálního uspořádání v zemi. Ovšem i po podepsání dohody docházelo v některých částech země k menším střetům a násilným událostem, především z důvodu etnického napětí a nesnášenlivosti. Mezinárodní mírové síly a mise byly nasazeny do regionu, aby pomohly udržet stabilitu a podpořily proces obnovy a mírového usmíření.

Bosna a Hercegovina byla vždy velmi etnicky a nábožensky rozmanitá. Z tohoto důvodu je součástí práce porovnání etno-demografického stavu před a po válečném konfliktu. Etnické a demografické rozdíly hrály jednu z klíčových rolí tohoto konfliktu, skrze ně lze porozumět kořenům a dynamice konfliktů v regionu.

V následující části jsem se zaměřila na migrace z prostoru Bosny a Hercegoviny. Konkrétně se soustředím na příčinu nucených migrací na teritoriu kontrolovaném srbskou elitou. Nucené migrace probíhaly především dvěma směry. Prvním směrem byla migrace uvnitř státu, kdy muslimská a chorvatská populace migrovala z Republiky srbské na území Federace BaH, zatímco srbské obyvatelstvo migrovalo z Federace na území Republiky srbské. Druhým směrem byla migrace přes hranice státu, zde se jednalo o Srbsko, Chorvatsko, a především třetí země.² Nedílnou součástí této kapitoly je příběh obyvatel Kozluku. V této vesnici, která je převážně složená z muslimského obyvatelstva, jsem pomocí rozhovorů s pamětníky zjišťovala reflexe v procesu odchodu z Kozluku. V rámci této kapitoly jsem zmínila i další případy nucené migrace z prostoru bývalé Jugoslávie.

Do diplomové práce jsem zahrнула také výklad o politice mezinárodního společenství, která je nedílnou součástí ukončení války a návratu obyvatel zpět do jejich domovů. Nahlédla jsem na to, jak mezinárodní společenství přistupovalo k řešení složité otázky v Bosně a Hercegovině. Zaměřila jsem se především na Daytonskou mírovou dohodu, včetně Anexe 7. Tato příloha byla klíčovým prvkem Daytonské mírové smlouvy, která měla za cíl obnovit mír a stabilitu v Bosně a Hercegovině po občanské válce. Týkala se návratu uprchlíků a vysídlených osob. Obsahovala opatření a dohody týkající se návratu obyvatelstva, které bylo během války nuceno

² ŽÍLA, Ondřej. Demografické proměny v Bosně a Hercegovině v 90. letech minulého století. Nucená migrace a její prostorové dopady. 2009.

opustit své domovy v důsledku válečného násilí. Konkrétně Anex 7 obsahoval ustanovení o návratu uprchlíků a vysídlených osob, včetně práva na návrat do svých původních domovů. Také poskytoval záruky týkající se bezpečnosti a ochrany uprchlíků a vysídlených osob po návratu.³ V rámci tohoto tématu jsem prezentovala výsledky návratnosti uprchlíků do jejich domovů a následnou reflexi narátorů, kteří návrat zažili a jak na něj zpětně vzpomínají.

Výzkumný cíl a metodologický postup

Cílem diplomové práce je porozumět specifickým okolnostem, které vedly k nuceným migracím v Republice srbské a následném návratu muslimských uprchlíků do Podriní, konkrétně do obce Kozluk z pohledu místních obyvatel. Výzkumná otázka zní: *Jak reflektují místní obyvatelé jednotlivé migrační procesy a jejich fáze spojené s občanskou válkou v období let 1992–1995 v BaH, konkrétně v obci Kozluk?* Práce se zaměřuje na (inter-)subjektivní pohledy, které jsou klíčové pro pochopení individuálních a kolektivních zkušeností spojených s nucenou migrací.

Pro historickou kontextualizaci zkoumaného období byla využita sekundární literatura týkající se migrací a války v Bosně a Hercegovině. Využívány byly rovněž informace z online zdrojů, soudních dokumentů Mezinárodního trestního tribunálu pro bývalou Jugoslávii a také z videozáznamů AP Archive⁴. Do práce bylo nezbytné zahrnout také přehled politiky mezinárodních organizací, které vytvářely koncepce pro návrat uprchlíků do svých domovů. Analyzovala jsem s tím spjaté naplňování Daytonské mírové smlouvy. Věnovala jsem pozornost také statistikám návratnosti. Použila jsem zejména statistiky OHR (Úřad Vysokého představitele), UNHCR (Úřad Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky) a Statistický úřad Bosny a Hercegoviny. Zde jsem se potýkala s problémem, že statistiky jsou nevypovídající, zkreslené a že si protirečí.⁵ V rámci lokální kontextualizace byly prozkoumány rovněž historické záznamy o nucených migracích a dokumenty související s obdobím občanské války a návratem uprchlíků do vesnice Kozluk. Tyto zdroje byly analyzovány s vědomím jejich limitů a možného zkreslení. K jejich hodnocení jsem přistupovala kriticky, zejména s ohledem na možnou politizaci a nekomplexnost informací. Dalšími zdroji, o které jsem v práci opírala, byly rozsudky Mezinárodního trestního tribunálu pro bývalou Jugoslávii. Uvědomuji si však, že

³ <https://www.ohr.int/dayton-peace-agreement/annex-7-2/> ze dne 21. 02. 2024

⁴ AP archiv je digitální archiv obsahující rozsáhlou sbírku fotografií a videí produkovaných a distribuovaných společností Associated Press (AP). Associated Press je jedna z největších a nejstarších mezinárodních zpravodajských agentur, která poskytuje zpravodajský obsah pro tisk, televizi, rozhlas a online média po celém světě.

⁵ ŽÍLA, Ondřej. Demografické proměny v Bosně a Hercegovině v 90. letech minulého století. Nucená migrace a její prostorové dopady. 2009.

pohled poskytovaný těmito rozsudky není zcela komplexní, a proto přistupuji k jejich interpretaci s vědomím jejich omezené perspektivity.

Metodologický rámec diplomové práce vychází z orálně-historického přístupu. „*Orální historie je univerzální termín, který odkazuje na dvě související věci. Zaprvé označuje proces vedení a nahrávání rozhovorů s jednotlivci za účelem získání informací o minulosti. Zadruhé se orální historie vztahuje na výsledek tohoto procesu, tedy narativní popis minulých událostí, který vzniká na základě těchto rozhovorů. Orální historie tak představuje jak metodologii výzkumu, tak i výsledek výzkumného procesu. Jinými slovy, pojem orální historie se může zaměřovat s výzkumem osobních svědectví nebo výzkumem životních příběhů.*“⁶ Tento přístup umožňuje zachytit subjektivní vzpomínky jednotlivců a interpretovat je jako další zdroj pro porozumění historickým událostem.

Metodou oral-history byly realizovány polostrukturované rozhovory s pamětníky v obci Kozluk v měsících červenec a listopad. Tento přístup umožňuje kombinovat připravené otázky s flexibilitou reagovat na odpovědi narátorů, což je klíčové při zkoumání citlivých a komplexních témat, jako je nucená migrace a návrat uprchlíků. Měla jsem připravené tematické okruhy, které jsem během rozhovoru pokryla, ale zároveň jsem ponechala prostor pro rozvoj dalších témat, která se mohou spontánně objevit během konverzace. Tato metoda se ukázala jako vhodná pro výzkum návratu obyvatel Kozluku, protože umožňuje narátorům sdílet své osobní příběhy a zkušenosti v jejich plné šíři, aniž by byli omezováni striktně danou strukturou otázek. Rozhovory umožnily hlubší porozumění tomu, jak narátoři vnímali jednotlivé události a procesy a jaký význam jim přiřkládali.

Výzkumné okruhy reflektovaly jednotlivé migrační fáze a byly následující:

1. Jak narátoři reflektují období nuceného odchodu z Kozluku?
2. Jak narátoři reflektují mezidobí mezi odchodem a návratem?
3. Jak narátoři reflektují návrat do Kozluku?
4. Jaké změny ve vztazích mezi muslimskými a srbskými obyvateli narátoři vnímají před válkou a po válce?
5. Jaká je současná situace v Kozluku?

⁶ ABRAMS, Lynn. Oral history theory. Routledge. 2016.

Pamětníci byli různých věkových kategorií. Nejstaršímu narátorovi bylo 74 let a nejmladšímu 42 let, přičemž největší skupinu tvořili narátoři ve věku 60 let. Narátoři byli informováni o cílech výzkumu a způsobu zpracování dat. Souhlasili se záznamem rozhovorů a všichni narátoři poskytli svůj výslovný souhlas se zveřejněním svých rozhovorů a použitím poskytnutých informací v rámci diplomové práce. Pro výběr respondentů jsem zohledňovala, zda v té době žili v Kozluku a zda šlo o přímé účastníky události spojené s etnickou čístkou v této obci. Při hledání vhodných pamětníků jsem použila metodu tzv. sněhové koule, kdy jeden pamětník poskytl kontakt nebo tip na dalšího možného pamětníka. Rozhovory s pamětníky jsem nahrávala a následně jsem je přepsala bez jakýchkoliv úprav. Poté byly kódovány a interpretovány. Citace rozhovorů v této práci byly přeloženy do češtiny, původně byly rozhovory vedeny v bosensštině.

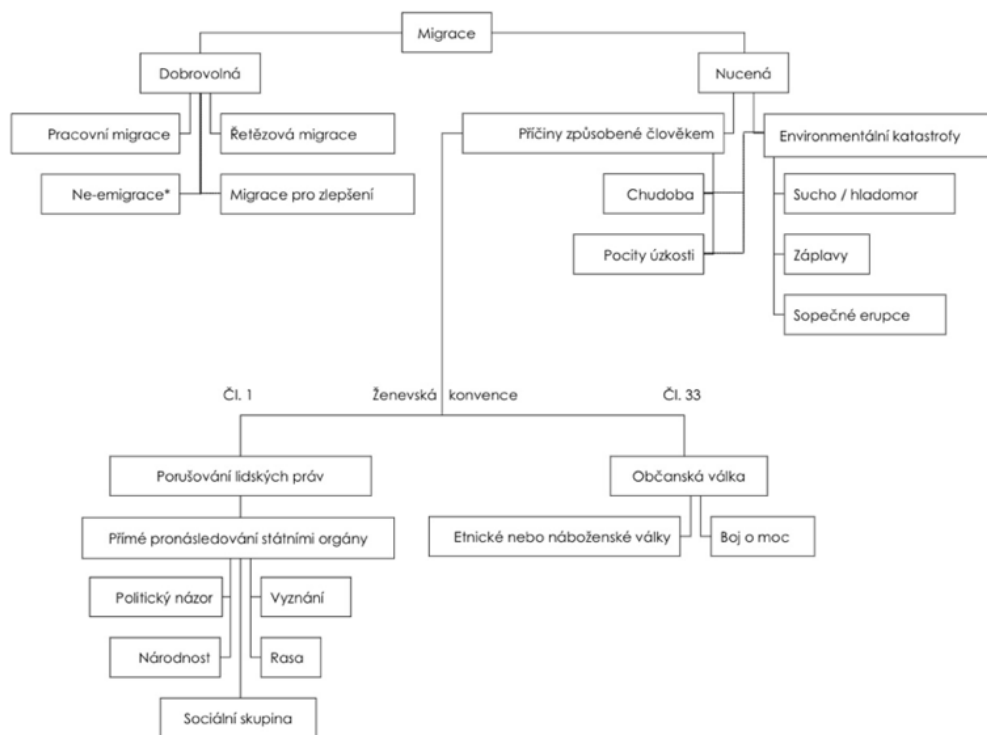
Region Podriní jsem si pro svůj výzkum vybrala z důvodu, že patřil mezi oblasti s největší mírou návratnosti uprchlíků po skončení občanské války. Terénní výzkum proběhl konkrétně v podrinské vesnici Kozluk. Využila jsem rodinné vazby, které v této obci mám. Toto částeční insiderství mi umožnilo navázat dobrý vztah s místními obyvateli, měla jsem možnost získat důvěru narátorů a vytvořit příznivé prostředí pro otevřené a důvěrné rozhovory. Jako rodilý mluvčí jsem měla přirozenou schopnost komunikovat v bosenském jazyce, což bylo klíčové pro srozumitelnou a plynulou komunikaci s místními obyvateli. Jsem si vědoma, že můj osobní vztah ke Kozluku mohl ovlivnit interpretaci pamětnických výpovědí. Přesto jsem se snažila udržet profesionální odstup a reflektovat své zapojení. Rozhovory s narátory se konaly převážně v jejich domácnostech nebo v našem domě, podle jejich preference a pohodlí. Tato flexibilita v místě setkání přispěla k uvolněné atmosféře a zvýšila otevřenost narátorů ke sdílení svých vzpomínek. Během dvou cest do Bosny jsem měla příležitost provést rozhovory s celkem 10 narátory, kteří zažili vysídlení z Kozluku. Vzhledem k tomu, že mnoho pamětníků z generace zážitku už nežije, nebo pobývá v zahraničí, jde o relativně vysoký počet narátorů. Tato příležitost mi umožnila zachytit cenné osobní příběhy, vzpomínky a osobní svědectví, které by jinak mohly být ztraceny.

V rámci diplomové práce se mi podařilo udělat rozhovor také s novinářem Hasanem Hadžićem, který svou novinářskou dráhu začal ještě před válkou, ale právě válečné události pro něj znamenaly zásadní životní i profesní zlom. Jako uprchlík z opštiny Zvornik prožil válečná léta na bojištích v okolí Tuzly a Podriní a publikoval v mnoha médiích té doby. Rozhovor o návratu do Podriní a Fadilu Banjanoviću mi umožnil doplnit další informace, které jsem následně využila v diplomové práci.

1 Teoretická část

1.1 Pojem nucené migrace

Klíčovým pojmem této diplomové práce je pojem „nucená migrace“. Nejdříve bych ale začala obecným pojmem „migrace“. Migraci lze označit jako přesun z jednoho místa na druhé, zde se může jednat o trvalou nebo jen dočasnou změnu lokace. Podle toho, zda k migraci došlo v rámci jednoho nebo více území, se migrace rozděluje na vnitřní a mezinárodní. Migraci lze také rozdělit podle typu do více podkategorií. Záleží na faktoru, který migraci ovlivňuje (např. původ a cílová destinace, délka trvání, důvod migrace a podobně). Pro představu, jaké faktory ovlivňují migraci, bych ráda předložila schéma⁷ ze studie Kateřiny Janků.

* Pracovní a studijní pobyty.
Zdroj: Demuth (2000: 38).

Obrázek 1: Schéma migrace

V této práci se zaměřím především na migrace nucené. Pojem „nucená migrace“ se začal rozvíjet a používat v souvislosti s rozšířením uprchlických a humanitárních krizí v průběhu 20. století. Nicméně, je třeba poznamenat, že myšlenka nucené migrace sama o sobě existuje mnohem déle v historii lidstva. V průběhu 20. století se nucené migrace staly jevem širším

⁷ JANKŮ, Kateřina Sidiropulu. Moderní migrace. Stěhování se zvláštním významem. Sociální studia/Social Studies, 2006.

a systematickým, zejména v důsledku válečných konfliktů, genocid, politického pronásledování a dalších forem násilí.⁸ V rámci studie nucené migrace je zásadní uvědomit si pestrost definic, které tento termín může zahrnovat. Avšak, pro účely mé diplomové práce jsem se zaměřila především na definice poskytované mezinárodními organizacemi. Mezinárodní organizace jako je Organizace spojených národů (OSN), Mezinárodní organizace pro migraci (IOM), nebo Vysoký komisař OSN pro uprchlíky (UNHCR) poskytují rámcové definice nucené migrace, které jsou široce uznávány a používány v mezinárodním společenství. Tyto organizace zohledňují různorodé faktory, které mohou vést k nucené migraci, jako jsou konflikty, násilí, pronásledování, přírodní katastrofy či ekonomické potíže. Definují nucenou migraci jako proces, během kterého jednotlivci nebo skupiny jsou donuceni opustit své domovy, a hledat bezpečí, ochranu nebo lepší životní podmínky jinde. V následující části se zaměřím na jednotlivé organizace, jak nucené migrace definují.

Podle UNHCR a IOM někteří sociologové využívají termín „nucená migrace“ jako obecný termín pro nedobrovolného přesouvání lidí nebo pro jiné formy vysídlení. Tento termín se užíval v situacích, kdy lidé museli odejít ze svých domovů například z důvodu přírodních katastrof, špatných sociálních podmínek nebo konfliktu. UNHCR však uvádí, že „migrace“ nebo „nucená migrace“ není právním pojmem a nemá jednotně přijímanou definici.⁹

S nucenou migrací se také pojí pojmy „uprchlík“ a „migrant“. UNHCR také upozorňuje na to, aby se pojmy „uprchlík“ a „migrant“ nezaměňovaly. Především z toho důvodu, že migrant je často chápán jako ten, kdo dobrovolně opustil svou zemi (např. z důvodu špatných sociálních podmínek, přírodních katastrof apod.), a tím pádem se na něj vztahuje pouze ochrana mezinárodních lidských práv. IOM slovo „migrant“ již používá a označuje tím osoby, kteří žijí mimo svou zemi původu po dobu delší, než je jeden rok. Ovšem tato definice byla vytvořena IOM pro jejich interní použití. Naopak „uprchlík“ je definovaný mezinárodním právem a vztahuje se na něj mezinárodní ochrana uprchlíků. *„Jsou to lidé nacházející se mimo svoji zemi původu kvůli obavám z pronásledování, konfliktu, násilí nebo jiných okolností, které vážně narušily veřejný pořádek, kteří z tohoto důvodu potřebují „mezinárodní ochranu“.“*¹⁰ Důležitým dokument v tomto směru je Ženevská konvence o uprchlících. Úmluva o právním postavení uprchlíků z roku 1951 byla původně omezená pro uprchlíky po druhé světové válce. Ovšem v roce 1967 byl vydán protokol, který Úmluvu rozšířil včetně její působnosti. Záměrem

⁸ MASNÍKOVÁ, Helena. Problematika nucené migrace z antropologické perspektivy: Vnitřní vysídlení v Ázerbájdžánu. 2010.

⁹ <https://www.unhcr.org/cz/365-cznews2016uprchlici-a-migranti-html.html> ze dne 16. 02. 2024

¹⁰ Tamtéž.

Úmluvy bylo nabídnout uprchlíkům ochranu a pomoc, která by jim usnadnila začátek nového života.

S nucenou migrací také úzce souvisí pojem „etnická čistka“. Etnické čistky jsou vždy namířeny proti určité skupině, která je definována prostřednictvím své národnosti nebo etnické příslušnosti. Cílem etnických čistek je trvalé odstranění určité skupiny z oblasti, kterou obývá. Pravomoc rozhodovat o tom, kdo je součástí této skupiny, spočívá na státu nebo institucích, které proces masového odsunu provádějí. Skupiny nebo jednotlivci obvykle nemají možnost přihlásit se k jiné etnické příslušnosti nebo zabránit svému odstranění.¹¹ Ačkoliv pojem „nucená migrace“ není právním pojmem, lze ji označit jako nedobrovolný pohyb lidí, kterým hrozí bezprostřední nebezpečí. Toto nebezpečí může vycházet z konfliktů (např. válečné konflikty, násilí z důvodu odlišné etnicity, náboženství apod.) nebo z katastrof (přírodní jevy, hladomor apod.).

1.2 Kolektivní paměť a trauma v kontextu válečných událostí a migrací

Jedním z hlavních nástrojů pro zkoumání identity a minulosti prostřednictvím orální historie je práce s lidskou pamětí. Ta však není objektivním záznamem událostí, ale spíše procesem výběru ovlivněným aktuální interpretací minulosti. Paměť je do značné míry sociálně podmíněná, což vyžaduje zohlednění, že její kapacita i schopnost uchovávat vzpomínky jsou omezené. Do paměti se zpravidla ukládají jen určité události, přičemž klíčovou roli hrají například silné emoce, ať už pozitivní či negativní. Dále je běžné, že si lidé vybírají vzpomínky, které korespondují s jejich vlastním životním příběhem a sebepojetím. Naopak vzpomínky, jež by mohly narušit jejich vnímání sebe sama, bývají potlačeny nebo zapomenuty, a to často nevědomě.¹² Paměť a proces vzpomínání představují v sociálních vědách klíčová témata, neboť ovlivňují nejen individuální, ale také kolektivní identity, historické vědomí a sociální interakce. Zkoumání paměti zahrnuje různé přístupy, které zdůrazňují dynamickou povahu vzpomínání, jeho sociální ukotvení a jeho roli v utváření současné společnosti. Vzpomínání není statické nebo neměnné, ale je aktivním procesem, během kterého jsou vzpomínky neustále rekonstruovány. Paul Ricoeur ve své knize *Paměť, historie, zapomnění* zdůrazňuje, že

¹¹ PHILIPP, Ther. A Brief History of Ethnic Cleansing in Modern Europe. Forced displacements: a European History, 2021, 8-29.

¹² VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel. Třetí strana trojúhelníku: Teorie a praxe orální historie. Charles University in Prague, Karolinum Press, 2022.

vzpomínky jsou vždy zabarveny současností. To znamená, že lidé přehodnocují svou minulost na základě aktuálních potřeb, očekávání a sociálního kontextu.¹³

Kolektivní paměť je klíčovým konceptem v pochopení toho, jak si společnosti uchovávají, předávají a rekonstruují vzpomínky na minulost. Termín zavedl francouzský sociolog a filozof Maurice Halbwachs, který zdůrazňoval, že individuální paměť je vždy formována a ovlivněna sociálním prostředím. Tato teorie se od svého vzniku dále rozvíjela a našla své uplatnění v mnoha oblastech, včetně historiografie, antropologie a kulturní analýzy. Maurice Halbwachs jako první zdůraznil, že i individuální paměť je formována a rekonstruována v rámci sociálních kontextů. Podle něj jednotlivci vzpomínají prostřednictvím skupinových struktur a symbolů, které poskytují rámec pro interpretaci minulosti.¹⁴

Individuální vzpomínky tak nelze oddělit od kolektivních procesů. Sociální normy, kulturní hodnoty a sdílené narativy vytvářejí prostředí, které ovlivňuje, jakým způsobem lidé interpretují své osobní zážitky. Například trauma z války může být rámováno odlišně v závislosti na tom, jak daná společnost chápe příčiny konfliktu, hodnotí oběti a zdůrazňuje role jednotlivých aktérů. Na rozdíl od historie, kterou Halbwachs považuje za akademicky konstruovaný a objektivní záznam událostí, kolektivní paměť je živá a flexibilní, protože se neustále přizpůsobuje současným potřebám skupiny. Tato paměť není přesnou reprodukcí minulosti, ale spíše její interpretací, která odráží aktuální hodnoty, identitu a společenské vazby. Halbwachs také poukázal na to, že kolektivní paměť má tendenci zdůrazňovat to, co posiluje soudržnost skupiny, zatímco marginalizuje nebo zapomíná události, které by ji mohly oslabit. Tento selektivní proces umožňuje skupinám konstruovat společný příběh, který utvrzuje jejich identitu. Jeho práce ukazuje, že kolektivní paměť není jen uchováváním minulosti, ale aktivním procesem interpretace, přičemž úzce souvisí s mocí a kontrolou nad tím, co si společnost rozhodne pamatovat a co zapomene.¹⁵

V rámci společenských věd se stále více diskutuje o pojmu kolektivního traumatu, který souvisí s fenoménem kolektivní paměti. Na rozdíl od individuálního traumatu, které se týká jednotlivce, se kolektivní trauma vztahuje k celým skupinám, jejichž identita a paměť jsou tímto zážitkem formovány. Kolektivní paměť odráží sdílené vzpomínky a interpretace

¹³ KARFÍKOVÁ, Lenka. RICOEUROVA ANALÝZA PAMĚTI PODLE JEHO KNIHY LA MÉMOIRE, L'HISTOIRE, L'OUBLI. 2006.

¹⁴ ŠUBRT, Jiří; PFEIFEROVÁ, Štěpánka. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. *Historická sociologie*, 2017, 2.1: 9-29.

¹⁵ <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/47090/140005357.pdf?sequence=1&isAllowed=y> ze dne 27. 11. 2024

minulosti, které se formují v rámci skupin nebo celých národů. Tato paměť je ovlivněna nejen individuálními zkušenostmi, ale také kulturními a politickými faktory, které určují, jakým způsobem jsou události uchovávány, zapomínány nebo reinterpretovány.¹⁶ Trauma, zejména kolektivní trauma, se často projevuje v kolektivní paměti národa, které procházejí válečnými konflikty, genocidami nebo jinými masovými násilími. Tento typ traumatu může způsobit hluboké změny v identitě skupiny, která se potýká s těžkostmi ve vyrovnávání se s bolestivou minulostí.¹⁷ Vzpomínání na válečné konflikty může mít různé podoby, od osobních vzpomínek jednotlivců po kolektivní paměť celé společnosti. Trauma, podobně jako paměť, představuje dynamický proces, který se v průběhu času mění. Zatímco některé traumatické události mohou mít dlouhodobý a hluboký dopad na jedince či společnost, jiné zanechají pouze přechodné stopy. Schopnost národa vyrovnat se s traumatem je úzce spjata s tím, jak úspěšně dokáže danou zkušenost uzavřít. To zahrnuje nejen reflexi minulých událostí, ale také hledání smíření a způsobů, jak integrovat tyto události do společenské a kolektivní paměti.¹⁸

V rámci studií o kolektivní paměti je také důležité zohlednit roli, kterou hraje společenský kontext v procesu vyrovnávání se s traumatem. V případě Bosny a Hercegoviny dochází k situaci, kdy se trauma z války projevuje nejen v individuálních vzpomínkách, ale i ve veřejných diskurzích, které jsou ovlivněny politickými silami, jež mají tendenci manipulovat s historickým vyprávěním. Tento proces může vést k polarizaci společenských skupin a neochotě k smíření.

¹⁶ ČINÁTL, Kamil. Alexander Kratochvíl (ed.): Paměť a trauma pohledem humanitních věd. Komentovaná antologie. *Česká literatura*, 2017, 65.3: 466-471.

¹⁷ VOLKAN, Vamik D. Transgenerational transmissions and chosen traumas: An aspect of large-group identity. *Group Analysis*, 2001, 34.1: 79-97.

¹⁸ ASSMANN, Jan. *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge University Press, 2011.

2 Historická kontextualizace

2.1 Válka v Bosně a Hercegovině

Válka v Bosně a Hercegovině vypukla 8. dubna 1992 poté, co země vyhlásila nezávislost na Jugoslávii. To vyvolalo reakci srbských nacionalistů, kteří chtěli zabránit odtržení Bosny a Hercegoviny od Jugoslávie. Srbští nacionalisté odmítali uznat nově vzniklou vládu Bosny a Hercegoviny, kterou považovali za neprávoplatnou a zpolitizovanou proti srbským zájmům. Usilovali také o uznání a vytvoření samostatného území pro Srby v Bosně a Hercegovině – Republika Srpska, která měla být nezávislá a odtržená od nově vzniklé Bosny a Hercegoviny. Tyto neshody vedly k ozbrojenému konfliktu mezi různými etnickými a politickými skupinami. Klíčové resentimenty mezi Bosňáky a Srby, sahající hluboko do historických období, byly zásadní z důvodu obav, aby žádná etnická skupina nebyla redukována na menšinu. Bosňáci usilovali o zachování celistvosti Bosny z roku 1991 a ochranu svých práv, zatímco srbské elity se snažily dosáhnout kontroly nad oblastmi s převahou srbského obyvatelstva. Etnické napětí, nacionalistická rétorika a snaha o vytvoření etnický homogenních území vedly k ozbrojenému konfliktu mezi Bosňáky, Srby a Chorvaty, který trval až do roku 1995.

Poměrně rychle musela vzniknout Armáda Bosny a Hercegoviny, která byla složená převážně z Muslimů a částečně bosenských Chorvatů. Důvodem k zformování vlastní armády byla reakce na vyostřující se konflikty a agresi ze strany bosenských Srbů, kteří byli podporováni Jugoslávskou lidovou armádou (JLA). Výzbroj, kterou bosenskosrbské síly obdržely, pocházela z bývalých skladů Jugoslávské lidové armády, které byly umístěny v různých částech země. Naopak Armáda Bosny a Hercegoviny postrádala jakoukoliv těžší výzbroj a vojenské vybavení.¹⁹ Boje probíhaly na celém území, především ale v oblasti podél řek Driny a Savy, jelikož se jednalo o důležitá strategická místa. Konkrétně šlo o místa bosenské Krajiny v okolí Prijedoru, Sanského Mostu, Kozaracu, Doboje a kolem měst Zvornik a Višegrad.²⁰ V rámci těchto bojů probíhaly na území Bosny a Hercegoviny etnické čistky. Tyto čistky zahrnovaly masová vyhánění, zabíjení a znásilňování nesrbského obyvatelstva, zejména Bosňáků. Ovšem etnické čistky probíhaly nejen mezi muslimskými obyvatel, ale také na srbském a chorvatském obyvatelstvu, i když v menší míře. Cílem těchto akcí bylo vytvořit etnický homogenních území. V počátečních etapách války se odrážela územní dispozice muslimského, srbského

¹⁹ HLADKY, Ladislav. *Bosenská otázka v 19. a 20. století*. Masarykova univ. v Brně, Mezinárodní politologický ústav, 2005, str. 270-275.

²⁰CALIC, Marie-Janine, et al. Ethnic cleansing and war crimes, 1991–1995. *Südosteuropa. Zeitschrift Für Politik Und Gesellschaft*, 2007, 01: 70-106.

a chorvatského obyvatelstva. Strany, které proti sobě válčily, se snažily ovládnout území, která považovaly za vlastní.²¹

V úvodní fázi války v Bosně a Hercegovině vytvořili Muslimové a Chorvati spojenecké vztahy, aby odporovali srbské agresi. Tato aliance však postupem času začala slábnout, a nakonec se proměnila v otevřené střety mezi oběma etnickými skupinami. Změna nastala, když Chorvatská rada obrany (HVO) začala podnikat útoky na muslimské vesnice přibližně 30 kilometrů od Sarajeva (obec Ahmići, Kiseljak, Žepče...), které se později staly čistě chorvatskými enklávami. Tento vývoj vyústil v konflikty mezi HVO a Armádou Bosny a Hercegoviny, přičemž jedním z významnějších míst bojů byl Mostar. Ovšem nejen chorvatské, ale i muslimské síly podnikaly útoky na chorvatské obyvatelstvo, zejména v oblasti Hercegoviny, v městech jako Jablanica, Travnik, Konjic a další.²²

Během války v Bosně a Hercegovině bylo také město Sarajevo dlouhodobě obléháno, což představovalo jedno z nejtragičtějších a nejvýznamnějších období konfliktu. Obléhání Sarajeva probíhalo od dubna 1992 do února 1996 a stalo se symbolem hrůz války v této zemi. Srbské ozbrojené síly, včetně armády Republiky srbské a srbských dobrovolnických jednotek, obklíčily Sarajevo, které bylo hlavním městem Bosny a Hercegoviny. Během obléhání bylo město bombardováno dělostřeleckými granáty, tanky a odstřelovači z okolních kopců a výšin. Civilisté byli terčem útoků, a to jak při útocích na veřejné prostory, jako jsou trhy a nemocnice, tak při cílených útocích na bytové čtvrti a civilní obydlí. Sarajevo bylo odříznuto od zbytku světa, což způsobilo humanitární krizi, nedostatek potravin, vody, léků a dalších základních potřeb. Občané Sarajeva čelili extrémnímu stresu, strachu a utrpení během obléhání, které bylo charakterizováno trvalým ohrožením života a nedostatkem základních lidských práv. Ačkoliv Sarajevo patřilo do bezpečné zóny OSN, nepodařilo se město ochránit. Mezinárodní jednotky nebyly schopny efektivně zastavit srbské útoky a zajistit bezpečnost obyvatel města. Tyto bezpečné zóny měly sloužit k ochraně civilního obyvatelstva a poskytování humanitární pomoci, ale bohužel ne vždy byly schopny plnit svou funkci kvůli nedostatečnému mezinárodnímu zásahu a porušování dohodnutých podmínek ze strany útočníků. Navíc, nedostatečná reakce na porušování dohod ze strany srbských sil oslabila důvěryhodnost a legitimitu mezinárodního společenství. Podobně jako Sarajevo na tom byly i ostatní ochranné zóny – Tuzla, Bihać, Goražde, Žepa a Srebrenica. Mezinárodní společenství odsoudilo obléhání

²¹ ŽÍLA, Ondřej. The War Conflict in Bosnia and Herzegovina and the Phenomenon of Ethnic Cleansing. *Czech Journal of Contemporary History*, 2015, 3.3: 157-188.

²² HLADKY, Ladislav. *Bosenská otázka v 19. a 20. století*. Masarykova univ. v Brně, Mezinárodní politologický ústav, 2005, str. 274.

Sarajeva a požadovalo jeho okamžité ukončení, ale zpočátku se mezinárodní pomoc a intervence setkaly s omezeným úspěchem. Teprve v důsledku rostoucího mezinárodního tlaku, spolu s eskalací humanitární krize a narůstajícím politickým tlakem na straně srbských vůdců, bylo obléhání Sarajeva oficiálně ukončeno v únoru 1996.²³

V průběhu války v Bosně a Hercegovině vzniklo několik mírových plánů a pokusů o řešení konfliktu, avšak mnohé z nich selhaly předtím, než byly schváleny nebo provedeny. Mezi první patřil Vance-Owenův plán, který byl navržený v roce 1992. Tento plán měl rozdělit Bosnu a Hercegovinu na deset autonomních provincií. Plán byl však zamítnut vůdci bosenských Srbů, kteří požadovali větší územní zisky. V roce 1993 byl navržen Plán Owen-Stoltenberg, který se snažil zachovat integritu Bosny a Hercegoviny, ale přidělit větší míru autonomie jednotlivým etnickým skupinám. Alija Izetbegović ovšem odmítl přijmout představený plán z důvodu nevyhovujícího rozdělení území, které by patřilo Muslimům. Konečně, Daytonská mírová dohoda, podepsaná v prosince 1995, ukončila válku v Bosně a Hercegovině. Tato dohoda rozdělila zemi na dvě entitní celky – Federaci Bosny a Hercegoviny a Republiku srbskou – vytvořila tak složitý politický systém a rozdělila teritoriální uspořádání v zemi.

Během války OSN zřídila Mezinárodní trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii (ICTY), s cílem stíhat osoby obviněné z válečných zločinů, zločinů proti lidskosti a genocidy spáchaných během jugoslávských konfliktů v 90. letech, bez ohledu na jejich národnost či etnický původ. Jeho hlavním úkolem bylo zajistit spravedlnost, potrestat viníky a přispět k usmíření a obnově v regionu Balkánu. Mezi jedny z hlavních rozsudků Mezinárodního trestního tribunálu pro bývalou Jugoslávii (ICTY) patřily rozsudky nad Radovanem Karadžićem a Ratkem Mladićem. Slobodan Milošević byl zadržen v roce 2001 a obviněn z genocidy a válečných zločinů. Zemřel ve své cele dříve, než mohl být vynesena rozsudek. Karadžić se od roku 1997 skrýval a byl zatčen v červenci 2008. Byl uznán vinným z genocidy ve Srebrenici a z dalších devíti válečných zločinů proti lidskosti. Mladić, který také zmizel po Miloševićově zatčení, byl zadržen v roce 2011. Byl uznán vinným z genocidy a válečných zločinů a byl odsouzen k doživotnímu vězení.²⁴

2.2 Etno-demografický stav BaH před a po roce 1991

Etno-demografický stav Bosny a Hercegoviny byl před rokem 1991 charakterizován jedinečnou směsicí etnických a náboženských skupin, které sdílely společný životní prostor

²³ HLADKY, Ladislav. *Bosenská otázka v 19. a 20. století*. Masarykova univ. v Brně, Mezinárodní politologický ústav, 2005

²⁴ <https://www.britannica.com/event/Bosnian-War> ze dne 04. 04. 2024

v této zemi. Před rozpadem Jugoslávie a vznikem nezávislé Bosny a Hercegoviny v roce 1992 byla země domovem pro různorodé etnické skupiny, a to především Bosňáků, Srbů, Chorvatů a dalších menšin. Tento etno-demografický stav byl zdrojem kulturní a historické rozmanitosti, která se projevovala v jazyce, tradicích a náboženských praktikách obyvatelstva. Podle údajů Statistického úřadu Bosny a Hercegoviny byla v této zemi zaznamenána vysoká úroveň etnické a náboženské promíšenosti.²⁵

Muslimské obyvatelstvo bylo před válkou nejpočetnější etnickou skupinou na území Bosny a Hercegoviny. Formální uznání existence Muslimů a potvrzení jejich národní identity bylo zahrnuto do Ústavy Socialistické federativní republiky Jugoslávie z roku 1974. Tato jugoslávská ústava přinesla významné změny v politickém uspořádání Jugoslávie a uznala různorodost etnických skupin v rámci federativního systému.²⁶ Další početnou skupinou byli Srbové, kteří se nacházeli především v oblastech, které měly historické vazby na Srbsko. Nejmenší skupinou byli Chorvaté, kteří byli především v oblasti západní části země, poblíž chorvatských hranic.

V průběhu 80. let 20. století se začal měnit dlouhodobý demografický trend v Bosně a Hercegovině, který poměrně ovlivnil etnické složení populace a politickou situaci v regionu. V několika klíčových městech došlo ke změnám v etnické struktuře. Podíl Srbů se v těchto místech postupně snižoval. Dokonce i na místech, kde po druhé světové válce dominovali Srbové, se počet začal zmenšovat. Zatímco v roce 1981 byli v některých oblastech v převaze, do roku 1991 se většinou prosadili Muslimové. Podobné změny se projevíly také podél řeky Driny. Tento fenomén lze přičíst významnému nárůstu porodnosti u muslimského obyvatelstva v posledních dvaceti letech před rozpadem Jugoslávie.²⁷ Rostoucí počet muslimských obyvatel přispěl ke změnám v sociálních a politických dynamikách regionu. Tento demografický posun byl jedním z faktorů, které přispěly k napětí a konfliktům v Bosně a Hercegovině.

V 90. letech 20. století začal politický a územní boj o Bosnu a Hercegovinu. Etnické skupiny mezi sebou soupeřily, kdo bude mít kontrolu nad vládními institucemi, politickými stranami a rozhodovacími procesy. Bosňáci, jako etnická skupina v Bosně a Hercegovině, měli různé názory na budoucnost země v rámci demografické otázky. Někteří Bosňáci se hlásili k multietnickému státu Bosny a Hercegoviny, který by zahrnoval všechny etnické skupiny (Bosňáky, Srby, Chorvaty a další) a fungoval jako demokratická a pluralitní společnost. Na

²⁵ <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-1991-i-stariji/> ze dne 13. 09. 2024

²⁶ HLADKÝ, Ladislav. Bosna a Hercegovina: historie nešťastné země. Doplněk, 1996.

²⁷ ŽÍLA, Ondřej. "Jedna si jedina moja domovina?" Etno-demografické proměny Bosny a Hercegoviny v letech 1945-2012. 2014.

druhé straně existovali Bosňáci, kteří upřednostňovali vytvoření nezávislého bosenského státu, který by byl výhradně nebo převážně obýván Bosňáky a měl by vlastní suverenitu a nezávislost. Tato perspektiva byla motivována obavami z možného vlivu sousedních zemí (zejména Srbska a Chorvatska) a snahou zajistit bezpečí a stabilitu pro Bosňáky. Srbové ovšem nesouhlasili ani s jednou variantou. Takovou situaci považovali za ohrožení svých práv, bezpečnosti a kulturní identity. To zahrnovalo také obavy z diskriminace nebo nespravedlivého zastoupení ve státních institucích.²⁸

Podle sčítání obyvatelstva v roce 1991 měla Bosna a Hercegovina celkově kolem 4,4 milionu obyvatel. Z tohoto počtu tvořili Bosňáci nejpočetnější etnickou skupinu s přibližně 44 % populace, což odpovídá zhruba 1,90 milionu lidí. Srbové byli druhou největší etnickou skupinou, čítající asi 31 % obyvatelstva, což představovalo zhruba 1,36 milionu lidí. Chorvaté, třetí etnická skupina, tvořili přibližně 17 %, což činilo asi 760 tis. lidí.²⁹ Ostatní menší etnické skupiny, jako například Romové a další menšiny představovaly zbytek populace. Tato sčítání obyvatelstva poskytlo obraz o složení populace v Bosně a Hercegovině před vypuknutím války. Válka v Bosně a Hercegovině měla značný dopad na počet obyvatel země. Jedním z hlavních problémů, který zde vznikl, byla masová migrace a vysídlení obyvatel během konfliktu. Během války byli lidé nuceni opustit své domovy kvůli bojům, etnickým čistkám a nátlaku ze strany ozbrojených skupin. Docházelo k masovému vyhánění lidí z jejich domovů a obcí, a to zejména v případech, kdy byli považováni za nepřátelské etnické skupiny.³⁰

V následujících mapách³¹ můžeme pozorovat trend homogenizace etnického složení v Bosně a Hercegovině. V roce 1991 (*mapa č.1*) bylo srbské obyvatelstvo koncentrováno převážně v oblastech, které dnes tvoří Republiku srbskou, ale také v některých oblastech, které jsou nyní součástí Federace Bosny a Hercegoviny. Tento trend ukazuje na určitou rozšířenost Srbů i mimo hlavní území Republiky srbské.

Na mapě ze sčítání obyvatel z roku 2013 (*mapa č.2*) však vidíme výraznější koncentraci srbského obyvatelstva v rámci Republiky srbské. Během těchto let se srbské obyvatelstvo přestěhovalo a více etablovalo v oblastech, které jsou nyní jasně vymezené jako část Republiky

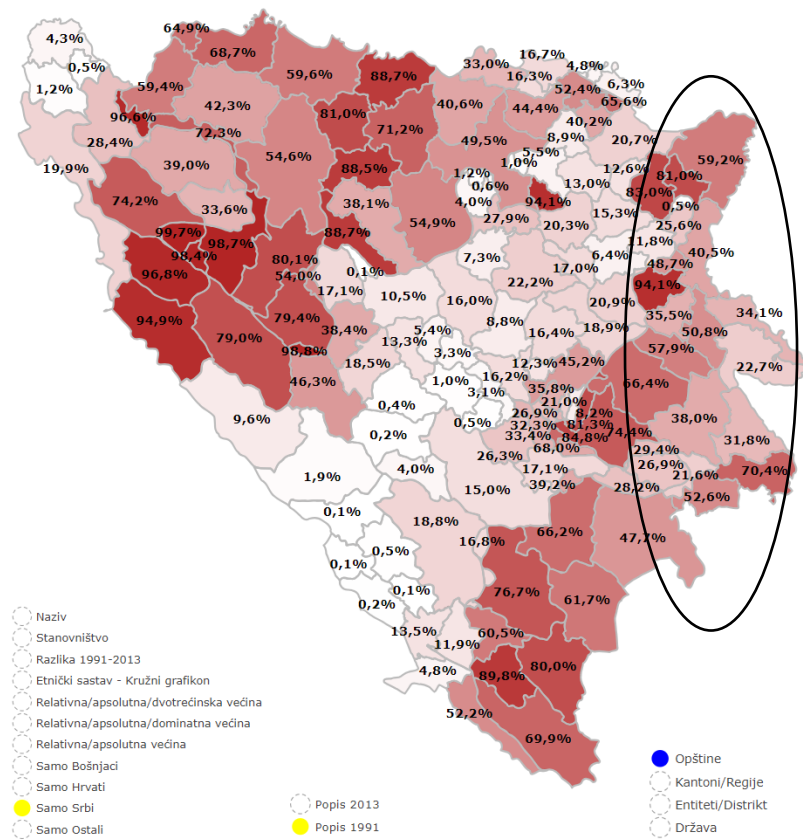
²⁸ ŽÍLA, Ondřej. "Jedna si jedina moja domovina?" Etno-demografické proměny Bosny a Hercegoviny v letech 1945-2012. 2014.

²⁹ <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-1991-i-stariji/> ze dne 06. 05. 2024

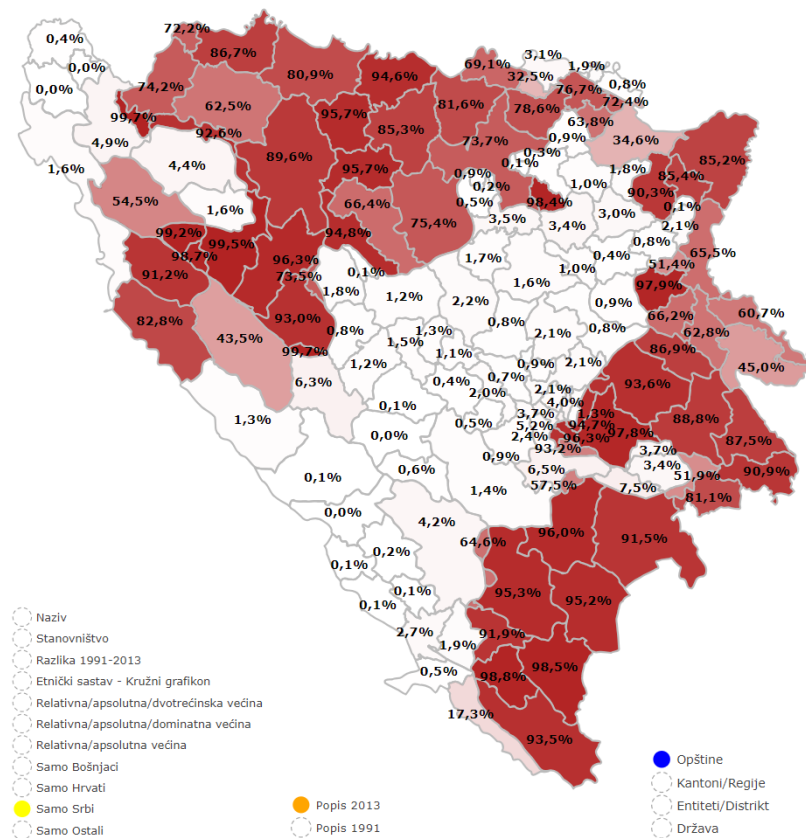
³⁰ ŽÍLA, Ondřej. Válečný konflikt v Bosně a Hercegovině a fenomén etnických čistek. Soudobé dějiny, 2014, 21.03: 279-314.

³¹ <http://www.statistika.ba> ze dne 06. 05. 2024

srbské. Na území Federace Bosny a Hercegoviny je přítomnost Srbů značně menší v porovnání s předchozím obdobím.

Obrázek 2: Etnické rozložení Srbů v Bosně a Hercegovině v roce 1991

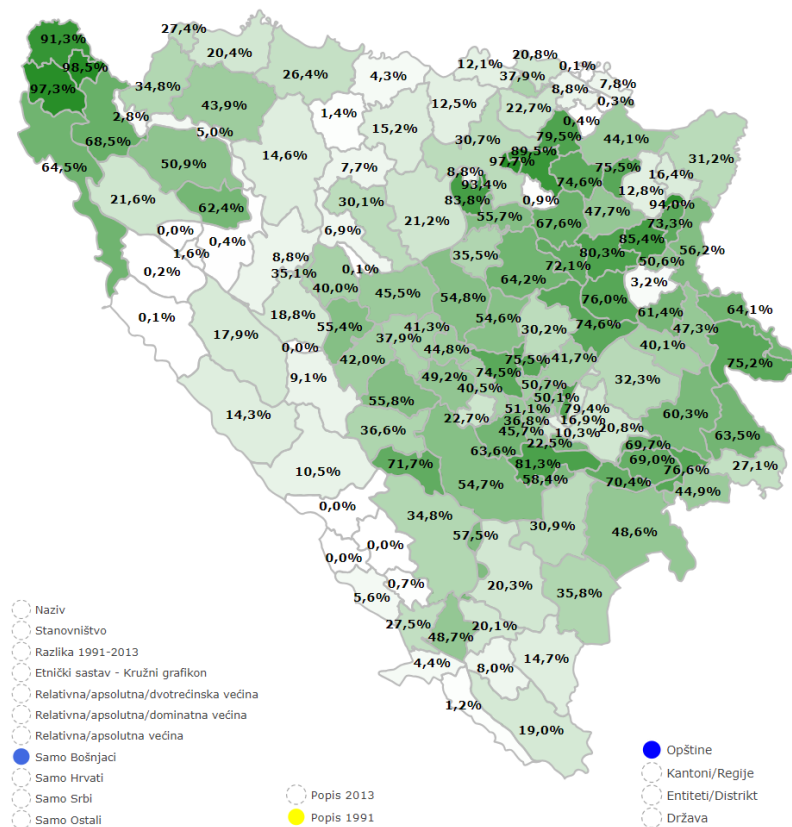
Obrázek 3: Etnické rozložení Srbů v Bosně a Hercegovině v roce 2013

Pokud se zaměříme detailněji na oblast Podriní (*viz. zakroužkovaná oblast na mapě č.1*), můžeme vidět, že zde došlo k výraznému nárůstu počtu srbských obyvatel. V minulosti bylo Podriní oblast s různorodým etnickým složením, ale po konfliktech v 90. letech došlo k výrazné změně. Tento region, který je dnes součástí Republiky srbské, zaznamenal značný přírůstek Srbů. V důsledku demografických změn a následné politické a etnické reorganizace se Podriní stalo klíčovým regionem s vysokou koncentrací srbského obyvatelstva.

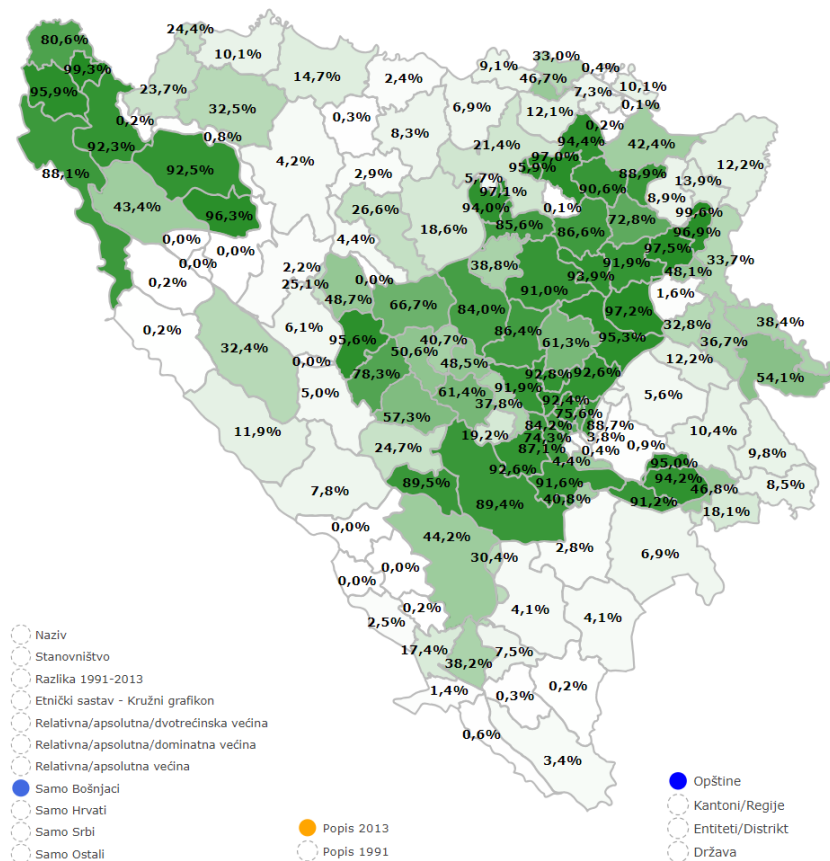
Stejný trend homogenizace, který jsme viděli u srbského obyvatelstva, je rovněž patrný u Bosňáků a Chorvatů v Bosně a Hercegovině. Před rokem 1991 obývali Bosňáci (*mapa č.3*) především území, které dnes tvoří Federaci Bosny a Hercegoviny, a částečně i východní část Republiky srbské. Před válkou žilo ve Federaci Bosny a Hercegoviny velké množství Bosňáků. Východní část Republiky srbské měla také početné bosňácké obyvatelstvo, ale nebyl to tak vysoký podíl jako ve Federaci.

Po začátku konfliktu a v jeho důsledku došlo k výraznému přesunu Bosňáků z oblastí, které dnes patří k Republice srbské, do Federace Bosny a Hercegoviny. Tento přesun byl způsoben nejen snahou uniknout násilí a politickým tlakům, ale také potřebou najít bezpečnější a stabilnější životní podmínky v oblastech s převahou bosňáckého obyvatelstva. Na mapě

z roku 2013 (mapa č.4) vidíme, že tento trend pokračoval, přičemž bosňácké obyvatelstvo se více stáhlo z východní části Republiky srbské a soustředilo se na území Federace Bosny a Hercegoviny. Tato změna vedla k vytvoření oblastí s jasně dominujícím bosňáckým obyvatelstvem, kde Bosňáci získali větší podíl na populaci.

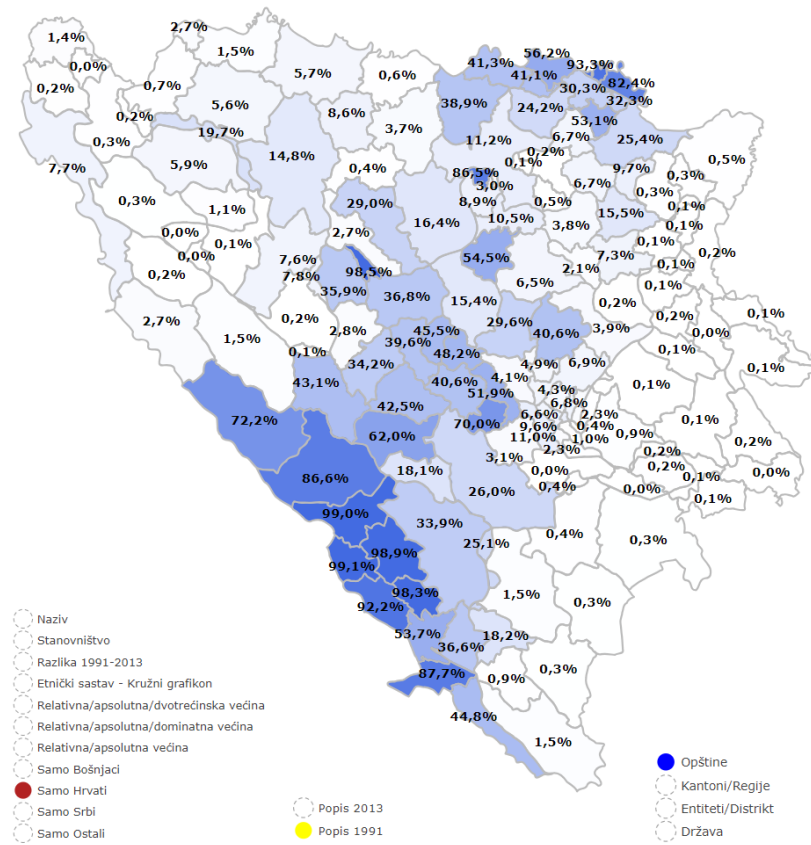

Obrázek 4: Etnické rozložení Muslimů v Bosně a Hercegovině v roce 1991

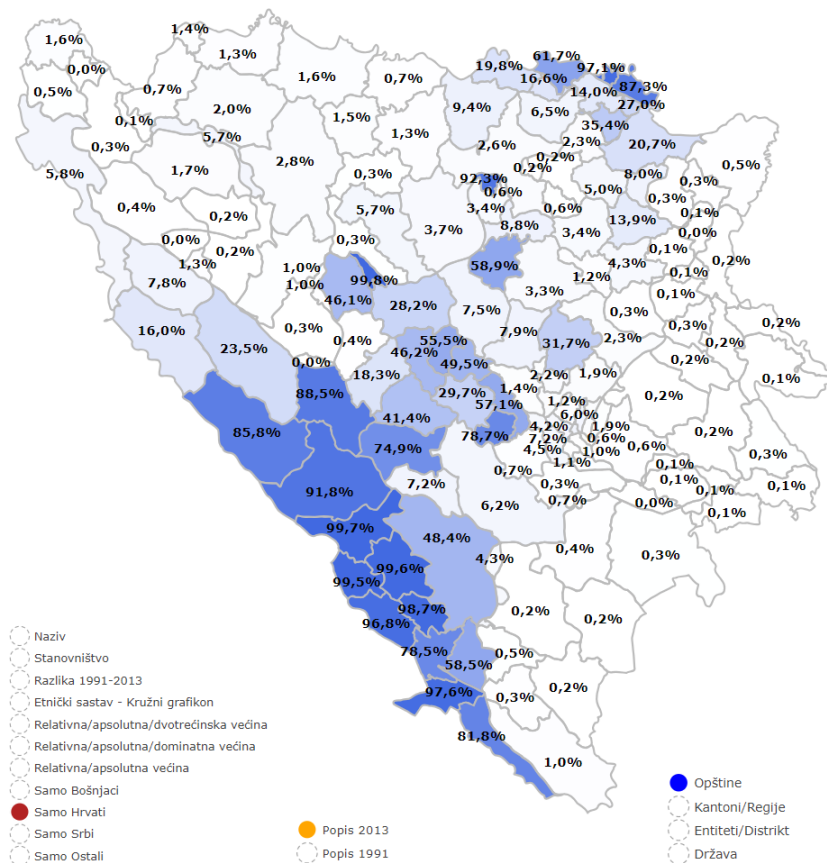

Obrázek 5: Etnické rozložení Muslimů v Bosně a Hercegovině v roce 2013

Další etnickou skupinou jsou Chorvaté. Na mapě z roku 1991 (*mapa č.5*) lze vidět, že Chorvaté byli přítomní i v oblastech, které dnes patří k Republice srbské. Nicméně, podle mapy ze sčítání obyvatel z roku 2013 (*mapa č.6*) vidíme, že se chorvatské obyvatelstvo stáhlo do Federace Bosny a Hercegoviny. Chorvaté se v průběhu tohoto období stáhli především směrem na západ, zejména do oblasti Hercegoviny. Tento pohyb byl opět motivován snahou o zajištění větší bezpečnosti a stability v oblastech, kde byli Chorvaté silně zastoupení nebo dominovali. Důsledkem tohoto stahování byla vyšší koncentrace chorvatského obyvatelstva v regionech jako jsou Mostar, Široki Brijeg, Čitluk, Posušje. Tento trend vedl k tomu, že v těchto oblastech se Chorvaté stali většinou etnickou skupinou.

Obrázek 6: Etnické rozložení Chorvatů v Bosně a Hercegovině v roce 1991

Obrázek 7: Etnické rozložení Chorvatů v Bosně a Hercegovině v roce 2013

Tento proces vedl k obrovskému migračnímu pohybu obyvatelstva, který měl za následek dramatický pokles populace v mnoha oblastech země. V důsledku toho došlo k významnému poklesu počtu obyvatel Bosny a Hercegoviny během války a po jejím skončení. Mnoho lidí se rozhodlo zůstat v zahraničí nebo se přestěhovat do jiných částí země, což vedlo k demografickým změnám a nerovnováze v oblastech, které byly postiženy konfliktem. K masové migraci do zahraničí docházelo především kvůli hledání bezpečí, lepších životních podmínek a pracovních příležitostí. Tento odchod do zahraničí má za následek trvalý pokles populace v Bosně a Hercegovině a vytváří rozsáhlé diaspory ve světě. Tyto demografické změny mají dlouhodobé důsledky pro Bosnu a Hercegovinu, včetně vlivu na sociální strukturu, ekonomický vývoj a politickou stabilitu země.

Podle údajů Mezinárodní organizace pro migraci (IOM) se odhaduje, že mezi lety 1995 a 2001 se do Bosny a Hercegoviny vrátilo více než 1,2 milionu vysídlených osob, z nichž přibližně 60 % tvořili Bosňáci a 30 % Srbové.³² Ovšem nedostatek infrastruktury, pracovních příležitostí a základních služeb v postkonfliktním prostředí činilo proces reintegrace složitým. Tyto

³² <https://www.iom.int> ze dne 06. 05. 2024

návraty byly částečně podporovány mezinárodními dohodami, jako byla Daytonská dohoda, a iniciativami organizací zaměřených na obnovu v zemi. Poslední sčítání obyvatelstva v Bosně a Hercegovině proběhlo v roce 2013. Podle tohoto sčítání měla země celkově kolem 3,5 milionu obyvatel. Z toho počtu tvořili Bosňáci asi 50,1 % populace, Srbové 30,8 % a Chorvaté 15,4 %. Ostatní menší etnické skupiny tvořily zbývajících 3,7 % populace.³³

³³ <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-2013/konacni-rezultati-popisa-2013/> ze dne 06. 05. 2024

3 Migrace z prostoru Bosny a Hercegoviny

Migrace z Bosny a Hercegoviny představuje důležité historické a současné téma, které ovlivnilo jak Balkánský region, tak i širší evropské prostředí. Zatímco nejvýznamnější migrační vlny byly spojeny s válkou v Bosně a Hercegovině v letech 1992-1995, země čelí migračním výzvám i dnes, byť z odlišných důvodů.

Válečný konflikt v Bosně a Hercegovině byl jedním z nejkrvavějších konfliktů v Evropě od druhé světové války. V důsledku etnického násilí bylo z domovů vyhnáno přibližně 2 – 2,7 milionů lidí³⁴, což představovalo více než polovinu populace Bosny a Hercegoviny. Jedním z klíčových faktorů této migrace byla tzv. etnická čistka, kterou prováděly různé strany konfliktu, zejména srbské síly. Etnické čistky zahrnovaly masové vyhánění obyvatel z jejich domovů na základě jejich etnické či náboženské příslušnosti, což vedlo k vysídlení statisíců Bosňáků, Chorvatů a Srbů. Velká část těchto lidí hledala útočiště v jiných částech Bosny. Mnoho Bosňáků, kteří žili v oblastech ovládaných Srby nebo Chorvaty, bylo nuceno opustit své domovy a hledat útočiště v oblastech, kde převažovala bosňácká většina. Stejně tak i Chorvaté a Srbové byli nuceni opustit oblasti, kde byli menšinou, a hledat bezpečí ve vlastních etnicky homogenních enklávách.

Zhruba milion obyvatel uprchl za hranice, zejména do sousedních států, ale i do dalších evropských zemí jako Německo, Švédsko a Rakousko.³⁵ Tato migrační vlna zahrnovala nejen uprchlíky hledající bezpečí, ale také migranty, kteří opustili Bosnu kvůli ekonomické nejistotě a devastaci válečného prostředí. Uprchlíci směřovali do různých destinací v závislosti na své národnosti. Srbové z Chorvatska se nejčastěji přesouvali do Srbska, zatímco Chorvaté se uchýlovali do zemí mimo bývalou Jugoslávii. V případě Bosny a Hercegoviny migrovali Muslimové především do Chorvatska, Slovinska a západoevropských států, zatímco Srbové volili hlavně Srbsko, případně další oblasti mimo region. Výrazný byl také vysoký počet vnitřně vysídlených osob.³⁶

Mezinárodní společenství se aktivně zapojilo do humanitární pomoci a ochrany uprchlíků. UNHCR a další nevládní organizace hrály klíčovou roli v poskytování pomoci uprchlíkům a koordinaci jejich přemístění do bezpečnějších oblastí. UNHCR zajišťoval humanitární leteckou pomoc pro Sarajevo, která se stala nejdelší operací svého druhu v historii. Během této

³⁴ ŽÍLA, Ondřej. Demografické proměny v Bosně a Hercegovině v 90. letech minulého století. Nucená migrace a její prostorové dopady. 2009.

³⁵ <http://refuge.journals.yorku.ca/index.php/refuge/article/viewFile/21820/20489> ze dne 19. 09. 2024

³⁶ http://www.mzv.cz/file/364210/zprava_def_strucne_2007.pdf ze dne 19. 09. 2024

operace bylo do Sarajeva přepraveno přibližně 160 000 tun potravin, léků a dalších zásob prostřednictvím více než 12 000 letů. Součástí bylo také evakuování přes 1 100 civilistů potřebujících lékařskou pomoc. Operace se zúčastnilo více než 20 zemí. V širším kontextu koordinoval UNHCR v těchto letech operace po celé Bosně a Hercegovině, kdy bylo dodáno přibližně 950 000 tun pomoci.³⁷ UNHCR se tak zapojil do projektů rekonstrukce infrastruktury, distribuce humanitární pomoci a usnadňování procesu opětovného začlenění navrátilců do místních komunit. Jedním z významných projektů OSN bylo zajištění přístupu k právní pomoci pro osoby, které se potýkaly s problémy souvisejícími s restitucí majetku, neboť mnoho uprchlíků ztratilo během války své domovy. Tento proces byl komplikovaný, protože etnické napětí stále přetrvávalo, a mnoho oblastí, kam se uprchlíci vraceli, bylo obydleno příslušníky jiných etnických skupin. Tento projekt ovšem i přes všechny problémy přinesl poměrně pozitivní výsledky.³⁸ (Podrobnější informace k tomuto tématu v kapitole 4.1.1. *Statistika návratnosti.*)

Navzdory těmto snahám byl proces návratu uprchlíků a vnitřně vysídlených osob pomalý a složitý. Zatímco OSN a další mezinárodní organizace poskytovaly potřebné zdroje a technickou podporu, dlouhodobé sociální a politické překážky, včetně etnických napětí a ekonomických problémů, brzdily proces návratu a reintegrace. Fáze poválečné obnovy s sebou přinesla nové migrační proudy. Ačkoli se část vysídlené populace vrátila domů, značná část zůstala v zahraničí, neboť podmínky pro návrat nebyly ideální. Obnova země byla náročná a ekonomická stagnace spolu s politickou nestabilitou zůstávala problémem, což motivovalo další migrační vlny. Politická fragmentace Bosny a Hercegoviny, způsobená složitým uspořádáním po Daytonské dohodě, nadále brání efektivnímu řešení nejen interních problémů, ale i otázek spojených s migrací. To se projevuje především v odlivu vlastních občanů, kteří hledají lepší ekonomické a sociální podmínky v zahraničí. Odhaduje se, že nyní žije v Bosně a Hercegovině přibližně 2,9 milionu obyvatel. Tento údaj ovšem vychází z odhadů jednotlivých demografů. Od roku 2013 se totiž v zemi neuskutečnilo žádné oficiální sčítání lidu, což značně komplikuje získání přesných dat o populaci. V Bosně a Hercegovině se postupně, avšak neodvratně, projevuje významný demografický problém – stárnutí populace.³⁹ Důvodem je nízká porodnost, kterou ovlivňuje mnoho mladých rodin v zemi. Ekonomické a sociální tlaky, spolu s nejistotou ohledně budoucnosti vedou mnoho lidí k odkládání rozhodnutí o založení rodiny. Zatímco mladí odcházejí za novými příležitostmi, starší generace často zůstává v Bosně

³⁷ <https://www.unhcr.org/news/briefing-notes/looking-back-siege-sarajevo-20-years-after> ze dne 19. 09. 2024

³⁸ http://www.mzv.cz/file/364210/zprava_def_strucne_2007.pdf ze dne 23. 09. 2024

³⁹ https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2023/DEM_00_2022_TB_1_BS.pdf ze dne 07. 05. 2024

a Hercegovině z důvodu svých kořenů, historických vazeb, či jednoduše z důvodu obtíží s adaptací v cizím prostředí. To vede k postupnému stárnutí populace, kdy starší obyvatelstvo tvoří větší část, zatímco podíl mladých lidí se snižuje. Je potřeba hledat strategie, které budou podporovat ekonomický rozvoj, vytváření pracovních příležitostí pro mladé lidi a zlepšení podmínek pro rodiny v zemi, aby se zvrátil tento demografický trend a zajistil se udržitelný budoucí rozvoj země. Migrace z Bosny a Hercegoviny je složitý proces, který je výsledkem jak historických událostí, tak současných ekonomických, politických a sociálních faktorů. Zatímco válka v 90. letech vedla k masovým migračním vlnám, současné migrační toky jsou často motivovány ekonomickými příležitostmi a politickou nespokojeností. Bosna a Hercegovina se nachází ve složité situaci, kdy se sama vyrovnává s odlivem svých obyvatel.

3.1 Nucená migrace z Republiky srbské

Nucené migrace v Republice srbské byly nedílnou součástí válečného konfliktu v Bosně a Hercegovině a měly devastující účinky na místní obyvatelstvo. Srbské etnické čistky vedly k vysídlení statisíců Bosňáků a Chorvatů a k vytvoření demograficky homogenních srbských oblastí. Tyto násilné přesuny obyvatelstva měly nejen bezprostřední důsledky v podobě lidského utrpení, ale i dlouhodobé dopady na strukturu a fungování bosenskohercegovinské společnosti, která se stále zotavuje z těchto událostí.

Je nutné podotknout, že i bosenští Srbové se během války v Bosně a Hercegovině stali obětmi nucených migrací a etnických čistek, ačkoli tyto případy byly v menší míře ve srovnání s masivním vyháněním a perzekucí, které postihly především Bosňáky. Tyto čistky zaměřené na srbské obyvatelstvo probíhaly zejména v oblastech mimo Republiku srbskou, kde bosňácké a chorvatské síly držely kontrolu. K těmto událostem se však podrobněji dostanu v pozdější části této práce.

V roce 1992, kdy vypukla válka v Bosně a Hercegovině, získal východní bosenský pohraniční region Podriní strategický význam pro Srbsko. To usilovalo o připojení srbských oblastí Bosny a Hercegoviny k Srbsku a vytvoření tzv. Velkého Srbska, které by zahrnovalo také oblasti jako Krajinu v Chorvatsku, Posavinu v severní Bosně a východní Hercegovinu. Hlavním problémem však bylo, že Bosňáci v Podriní tvořili velkou část obyvatelstva. Na začátku války došlo k intenzivním útokům na města Bijeljina, Zvornik, Bratunac, Srebrenica, Višegrad, Foča a Gorazde. V průběhu následujících měsíců a let bylo téměř veškeré nesrbské obyvatelstvo z těchto měst a vesnic Podriní násilně vysídleno.⁴⁰

⁴⁰ HALILOVICH, Hariz. Places of pain: Forced displacement, popular memory and trans-local identities in Bosnian war-torn communities. Berghahn Books, 2022., str. 20

V této kapitole se zaměřím na nucené migrace, které probíhaly na území Republiky srbské. Tyto migrace zasáhly velkou část oblastí tohoto regionu. Tedy i mimo oblast Podriní. Zaměřila jsem se na vybrané případy, které ilustrují, jak tyto migrace probíhaly. Na území Republiky srbské proběhlo opravdu mnoho případů nucených migrací, které zasáhly spousta míst v tomto regionu. Není však mým cílem vyjmenovat všechny tyto případy. Proto jsem se rozhodla zaměřit na opštiny, které jsou větší, aby bylo možné lépe porozumět širšímu dopadu migrací na větší územní celky.

Prvním případem, který zde zmíním, je opština Prijedor. Před válkou v Bosně a Hercegovině byla opština Prijedor etnicky rozmanitá oblast s výrazným podílem Bosňáků, Chorvatů a Srbů. Podle sčítání obyvatel z roku 1991 tvořili Bosňáci 43 % populace, Chorvati představovali 5,6 % a Srbové 42,3 %. Válka však výrazně změnila demografickou strukturu oblasti. Etnické čistky a násilí, kterým byla opština Prijedor během konfliktu zasažena, vedly k masovým nuceným migracím, což mělo za následek dramatický pokles bosňáckého a chorvatského obyvatelstva. Podle sčítání obyvatel v roce 2013 Bosňáci tvořili již pouze 32,5 %, Chorvaté klesli na pouhých 2 % a Srbové naopak vzrostli na 62 % obyvatel.⁴¹ Prijedor, kdysi etnicky smíšený region, se po válce stal převážně srbskou oblastí, zatímco dřívější bosňácké a chorvatské komunity se do značné míry zmenšily.

V opštině Prijedor, což je správní jednotka zahrnující širší oblast okolo samotného města Prijedor, se během války v Bosně odehrály jedny z nejtragičtějších událostí spojených s etnickými čistkami, nucenými migracemi a systematickým násilím, převážně proti muslimskému a chorvatskému obyvatelstvu. Srbské síly převzaly kontrolu nad městem Prijedorem v dubnu 1992.⁴² Po převzetí kontroly nad Prijedorem byla ve většině obcí zřízena kontrolní stanoviště. Dvě taková stanoviště vznikla na přístupech k obci Hambarine, kde převážně žila muslimská populace. Ve vesnici byly zavedeny hlídky, které měly za úkol varovat obyvatele před možnými útoky a poskytnout jim čas na únik do blízkého lesa. V květnu 1992 došlo k incidentu se střelbou na jednom z muslimských kontrolních stanovišť u autobusového nádraží Polje nedaleko Hambarine. Tento incident byl potvrzen výpověďmi svědků i dokumentárními důkazy, i když existují rozpory v tom, kdo zahájil palbu jako první.⁴³ Následující den bylo zahájeno ostřelování Hambarinu. Obranné snahy místních obyvatel nedokázaly zastavit útok a vesničané byli nuceni uprchnout do okolních vesnic nebo do lesa

⁴¹ <http://www.statistika.ba> ze dne 27. 09. 2024

⁴² HALILOVICH, Hariz. Places of pain: Forced displacement, popular memory and trans-local identities in Bosnian war-torn communities. Berghahn Books, 2022., str. 68

⁴³ <https://www.icty.org/x/cases/stakic/tjug/bcs/030731.pdf> ze dne 27. 09. 2024

Kurevo, aby se vyhnuli střelbě. Z Hambarinu uprchlo přibližně 400 lidí, většinou žen, v důsledku útoku, během něhož došlo k zabíjení a znásilňování ze strany srbských jednotek. Následovala masová kampaň zaměřená na likvidaci nesrbského obyvatelstva v celé opštině. Cílem bylo vytvořit území, které bude výhradně obýváno Srby. Docházelo k systematickému pronásledování nesrbského obyvatelstva, které zahrnovalo rozsáhlé ničení a úmyslné poškozování obytných i komerčních objektů v oblastech města, vesnic a dalších lokalitách opštiny Prijedor, kde převažovala nesrbská populace. Kromě těchto destruktivních aktivit byla nesrbským občanům prostřednictvím rozhlasových hlášení nařizována povinnost projevat loajalitu k srbským úřadům zavěšením bílé látky na své domy. Tímto způsobem byly zejména muslimské domy označovány bílými vlajkami, aby se odlišily od srbských domovů. Tyto nemovitosti tak byly cíleně identifikovány pro následné zničení.⁴⁴

Dalším městem v této opštině, kde proběhl útok na muslimské obyvatelstvo, bylo město Kozarac. Útoky probíhaly i v menších vesnicích jako jsou Kamičani, Brdo, Hegići, Kozaruša, Briševo, Čarakovo atd.⁴⁵ Před válkou v Kozaracu převažovala muslimská populace (konkrétně 92,5 %). Po převzetí moci srbskými silami v Prijedoru se obyvatelé Kozaracu pokusili ovládnout vnější hranice prostřednictvím místních hlídek, které sestávaly z několika desítek lidí vyzbrojených převážně loveckými puškami. Dne 21. května 1992 začali obyvatelé Kozaracu srbské národnosti opouštět místo. Město bylo následně obklíčeno, bylo přerušeno telefonní spojení a srbsí vojáci zahájili útoky na domy. Útoky trvaly 5 dní, kdy bylo následně nařízeno, že všichni obyvatelé musí opustit oblast. V tento den byly muži odděleni od žen. Ženy byly odvezeny do tábora v Trnopolje, zatímco muži byli transportováni do táborů Omarska a Keraterm.⁴⁶ Po útoku byly muslimské a chorvatské domy systematicky zničeny – nejen vypáleny, ale také srovnány se zemí, zatímco srbské domy zůstaly nepoškozeny. Přibližně 40 000 muslimských obyvatel muselo v důsledku těchto událostí opustit Kozarac a jeho okolí.⁴⁷ V této opštině byly zřízeny tři koncentrační tábory: Omarska, Keraterm a Trnopolje. Tábory se nacházely v továrních komplexech nebo jiných budovách a byly používány k zadržování tisíců Bosňáků a Chorvatů. Továrna Keraterm se proměnila v tábor na konci května 1992. V tomto táboře bylo na konci června 1992 přibližně 1200 lidí.⁴⁸ Jejich počet do konce července výrazně vzrostl. Vězni byli většinou Muslimové a Chorvati. Dalším táborem byl areál dolu Omarska, který se nacházel přibližně 20 km od města Prijedor. Do tábora Omarska dorazili první zadržení

⁴⁴ <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/12974.pdf> ze dne 27. 09. 2024

⁴⁵ HALILOVICH, Hariz. Places of pain: Forced displacement, popular memory and trans-local identities in Bosnian war-torn communities. Berghahn Books, 2022., str. 69

⁴⁶ <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/12974.pdf> ze dne 27. 09. 2024

⁴⁷ <https://www.yuhistorija.com/doc/Re-Making%20Kozarac.pdf> ze dne 27. 09. 2024

⁴⁸ <https://www.icty.org/x/cases/stakic/tjug/bcs/030731.pdf> ze dne 27. 09. 2024

koncem května 1992. Tábor byl uzavřen bezprostředně po návštěvě zahraničních novinářů v srpnu 1992. Podle Britského novináře Edwarda Vulliamy⁴⁹, který tábor navštívil, vypověděl, že zadržení byli ve velmi špatném fyzickém stavu. Dle jeho dojmů vypadali, že už dlouho nic nejedli a vypadali vyčerpáně. Poslední táborem v této opštině je Trnopolje. V tomto táboře bylo zadrženo přibližně 5000 lidí. V táboře byly převážně ženy a děti. Podmínky v táboře Trnopolje byly méně tvrdé než v táborech Omarska a Keraterm.⁵⁰ Mezinárodní červený kříž dorazil do tábora v polovině srpna 1992. Po pár dnech zadržení dostali registrační kartu s číslem a byli převezeni do Travniku ve střední Bosně. Tábor byl oficiálně uzavřen v září 1992.

Další větší opštinou je Banja Luka. Opština Banja Luka se nachází v severní části Bosny a Hercegoviny. Podle sčítání lidu z roku 1991 tvořilo národnostní složení opštiny Banja Luka 55 % Srbů, 15 % Chorvatů a 15 % Bosňáků. Přibližně 20 900 osob muslimské národnosti a 19 000 osob chorvatské národnosti, kteří žili v této opštině, byli vnitřně vysídlenými osobami.⁵¹ Podle sčítání v roce 2013 tvořili již Srbové 90 %, Chorvaté 3 % a Bosňáci 4 %. Vidíme tedy hluboký pokles muslimské a chorvatské národnosti, naopak velký nárůst srbského obyvatelstva.

Vypuknutí války v Chorvatsku v létě 1991 ovlivnilo bezpečnostní situaci v Banje Luce. V prosinci 1991 dorazilo velké množství uprchlíků srbské národnosti z Chorvatska do Banja Luky ze západní Slavonije a kvůli mobilizaci mělo velké množství lidí také zbraně. Etnické napětí stále rostlo a čím dál častěji byla slyšet střelba. V časných ranních hodinách 3. dubna 1992 postavili ozbrojení členové skupiny SOS (*srbské obranné síly*) barikády a zablokovali přístup do města Banja Luka, blokáda trvala celý den. Příslušníci SOS obklíčili budovu místního magistrátu a vydali prohlášení s požadavky. Tyto požadavky zahrnovaly přijetí zákona o vnitřních záležitostech srbského obyvatelstva v Bosně a Hercegovině, změnu veřejných nápisů z latinky na cyrilici a propuštění vojenských důstojníků a vedoucích pracovníků veřejných institucí, kteří v referendu o nezávislosti Bosny a Hercegoviny hlasovali „proti Jugoslávii“. Další požadavky se týkaly propuštění zaměstnanců bank a rovněž výměny manažerů pošty a zaměstnanců soudního systému, kteří byli označeni za odpůrce Jugoslávie a nepřátele srbského lidu.⁵²

⁴⁹ Tamtéž, str. 52.

⁵⁰ HALILOVICH, Hariz. Places of pain: Forced displacement, popular memory and trans-local identities in Bosnian war-torn communities. Berghahn Books, 2022, str. 90

⁵¹ https://ratnizlocin.detektor.ba/wp-content/uploads/2022/04/130327_1-presuda-Stanisicu-i-Zupljaninu-prvotom.pdf ze dne 30. 09. 2024

⁵² MILIŠIĆ, Senija. ETNIČKO ČIŠĆENJE BOŠNJAKČKOG STANOVNIŠTVA 1992-1995.(metodi, pravci, statistički pokazatelji). Historijski pogledi, 2019, 2.2: 375-413.

Zprávy o zločinech páchaných na civilistech v táborech se rychle rozšířily mezi obyvateli Banja Luky, což vedlo k tomu, že mnoho nesrbských občanů začalo žádat o povolení opustit město. Ti, kteří chtěli uprchnout, museli využít služeb přesídlovacích agentur, jež zajišťovaly autobusovou dopravu do Travniku a Chorvatska. Před odchodem museli svůj záměr nahlásit milici a uvést cílovou destinaci. Dále byli povinni získat řadu potvrzení, například o uhrazení všech závazků, o neexistenci dluhů a podobně. Muslimové a Chorvati, kteří chtěli získat „vysídlovací dokumentaci“, museli převést svůj movitý i nemovitý majetek na území Republiky srbské. Byla zavedena přísná omezení ohledně majetku, který si mohli vzít s sebou, a odcházejícím bylo dovoleno vzít si maximálně 200–300 německých marek. Autobusy, kterými byli Muslimové a Chorvati z Banja Luky odváženi, byly pod policejním dohledem.⁵³ Od dubna 1992 až do konce téhož roku začaly srbské úřady systematicky propouštět Muslimy a Chorvaty z jejich zaměstnání, jednalo se o vzdělávací instituce, továrny, banky, nemocnice, média, soudnictví a vedení města. V této oblasti byl rovněž zřízen koncentrační tábor Manjača pro muslimské a chorvatské civilisty. Dne 27. června 1992 se v táboře nacházelo přibližně 1700 vězňů, a podle odhadu táborové stráže z 1. července 1992 bylo asi 95 % zadržených muslimského původu. K 30. srpnu 1992 počet vězňů vzrostl na přibližně 3 640 osob, z nichž 96,5 % tvořili Muslimové, 3,4 % Chorvati a zbytek Srbové.⁵⁴

Všechny tyto akce byly zpočátku zaměřeny na zastrašení obyvatelstva s cílem přinutit je k odchodu, a následně bylo cílem zajistit, aby vyhnaní neměli možnost se vrátit do svých domovů.⁵⁵ Banja Luka dnes plní funkci hlavního města Republiky srbské, jedné ze dvou entit Bosny a Hercegoviny. Přestože během války došlo k dramatickým změnám v jejím demografickém složení a politické struktuře, město zůstává významným administrativním, kulturním a hospodářským centrem této entity.

Podobné události se děly také v opštině Doboj. Opština Doboj se nachází na severu Bosny a Hercegoviny. Podle údajů ze sčítání obyvatel BaH provedeného v roce 1991 bylo národností složení opštiny Doboj 36 % Muslimů, 40 % Srbů, 15 % Chorvatů a 7 % ostatních.⁵⁶ Pokud opět porovnáme data z roku 2013, mohu zde vidět podobný trend jako v předešlých případech. Muslimské obyvatelstvo pokleslo na 20-25 %, Srbové se stali dominantní etnickou skupinou s přibližně 70-75 % obyvatel a Chorvati zůstali menšinou s přibližně 2-5 %.

⁵³ https://ratnizlocin.detektor.ba/wp-content/uploads/2022/04/130327_1-presuda-Staniscu-i-Zupljaninu-prvatom.pdf ze dne 30. 09. 2024

⁵⁴ <https://detektor.ba/2023/01/05/sjecanja-logorasa-na-visemjesece-torture-u-manjaci-neizbrisiva-nakon-tri-decenije/> ze dne 01. 10. 2024

⁵⁵ MILIŠIĆ, Senija. ETNIČKO ČIŠČENJE BOŠNJAČKOG STANOVNIŠTVA 1992-1995.(metodi, pravci, statistički pokazatelji). Historijski pogledi, 2019, 2.2: 375-413.

⁵⁶ https://ratnizlocin.detektor.ba/wp-content/uploads/2022/04/130327_1-presuda-Staniscu-i-Zupljaninu-prvatom.pdf ze dne 01. 10. 2024

Dne 3. května 1992 došlo k obsazení města Doboj srbskými paravojenskými jednotkami, mezi nimiž byli i Červené barety a příslušníci Jugoslávské lidové armády (JNA). Muslimské a chorvatské obyvatelstvo bylo vyzváno k odevzdání zbraní. Po srbském převzetí kontroly nad Dobojem a v návaznosti na zprávy o událostech v Bratunaci a Bijeljině, došlo k masovému odchodu tisíců Bosňáků a Chorvatů. Tito lidé se uchýlili do města Tešanj jižně od Doboje, kde převládala převážně bosňácká populace. Bosňáci zde zřídili krizové velitelství a zformovali obrannou linii, jejímž cílem bylo zabránit dalšímu postupu srbských sil a jejich kontrole nad celou opštinou Doboj.⁵⁷

Ve městě Doboj byla zřízena centrální věznice, která se nacházela v samotném centru města. Šlo o okresní věznici, jejíž hlavní účel spočíval v zadržování osob odsouzených za méně závažné činy, včetně přestupků a dopravních porušení.

Na základě dostupných důkazů bylo zjištěno, že srbské síly odvážely obyvatele muslimské a chorvatské národnosti z Doboje, nebo že tito obyvatelé opouštěli město kvůli zneužívání, zastrahování, rabování a ničení jejich majetku, včetně mešit.⁵⁸ Na těchto akcích se podílel srbský Krizový štáb v Doboji a různé paravojenské skupiny. Na základě těchto skutečností se jednalo o systematické a plošné útoky na civilní obyvatelstvo. Muslimské a chorvatské obyvatelstvo bylo nuceně přesídleno v rámci státních hranic, což představovalo nucený přesun. Toto přesídlení mělo charakter deportace, protože zahrnovalo nucené opuštění jejich domovů, aniž by byla zajištěna jakákoliv jistota návratu.⁵⁹

Po válce se hlavní část města Doboj, včetně jeho centra, stala součástí Republiky srbské. Tato část Doboje byla po válce pod kontrolou srbských sil a dnes v ní žije převážně srbské obyvatelstvo. Jižní část města, známá jako Doboj Jug, byla po válce administrativně oddělena a připojena k Federaci Bosny a Hercegoviny. Tato oblast je spravována převážně bosňáckými představiteli a po válce zde žije převážně bosňácké obyvatelstvo. Kromě toho byla vytvořena i další část s názvem Doboj Istok, která je rovněž součástí Federace Bosny a Hercegoviny a má bosňáckou většinu. Také opština Usora, která byla také vytvořena po válce, byla oddělena od původní opštiny Doboj, ta je tvořena převážně chorvatským obyvatelstvem.

Další zasaženou opštinou byla Bijeljina. Bijeljina leží v severovýchodní části Bosny a Hercegoviny a hraničí s Republikou Srbsko. Podle výsledků sčítání obyvatel tvořilo v této opštině 30 % Muslimů, 0,5 % Chorvatů, 60 % Srbů a 9 % ostatních. Podle posledního sčítání

⁵⁷ Tamtéž, str. 371

⁵⁸ <https://portal-veterani.info/doboj-u-svibnju-1992-god-tragedija-i-nasilje-u-ratom-zahvacenom-podrucju/> ze dne 01. 10. 2024

⁵⁹ https://ratnizlocin.detektor.ba/wp-content/uploads/2022/04/130327_1-presuda-Staniscu-i-Zupljaninu-prvi-tom.pdf ze dne 01. 10. 2024

obyvatel, které proběhlo v roce 2013, tvořili obyvatelstvo opštiny Bijeljina 12 % Muslimové, 0,5 % Chorvati a 85 % Srbové. Můžeme tedy vidět opět demografický trend, který se odehrával v celé Republice srbské. Došlo k výraznému nárůstu srbského obyvatelstva a poklesu zastoupení Muslimů i dalších etnických skupin.

Bijeljina byla prvním městem, které bylo dobyto srbskými silami, což nebylo náhodné. Toto město mělo pro srbské síly v Bosně a Chorvatsku strategický význam, neboť se nacházelo na silnici spojující převážně srbské oblasti Posavina a Krajina se Srbskem. Díky tomu bylo možné snadno přepravovat vojenský personál a materiál, včetně zbraní k jednotkám bosenských Srbů v Posavině a Bosenské Krajíně, a také do Chorvatské Krajiny, kde již značné území kontrolovaly síly chorvatských Srbů. Týden po dobytí Bijeljiny zaútočila jugoslávská armáda spolu s paravojenskými jednotkami na město Zvornik, které se nachází čtyřicet kilometrů jižně od Bijeljiny, čímž zabezpečily druhý klíčový hraniční přechod mezi Srbskem a převážně srbskými oblastmi v Bosně.⁶⁰ Kromě toho město Bijeljina tvořili z 52 % Muslimové a z 28 % Srbové. V důsledku masivního vysídlování muslimského obyvatelstva však došlo k výrazné změně. Počet Muslimů ve městě dramaticky poklesl na 10 %, zatímco srbské obyvatelstvo nyní tvoří většinu populace s 85 %.⁶¹

Boje v Bijeljině vypukly 31. března 1992, kdy členové paravojenské skupiny vedené Željkiem Ražnatovićem, známým jako Arkan, převzali kontrolu nad klíčovými objekty ve městě. Navzdory odporu srbské síly do 4. dubna 1992 plně ovládli Bijeljinu. Mezi dubnem a zářím 1992 zabily srbské síly v oblasti Bijeljiny nejméně 52 lidí, převážně Muslimů. Většina zabitých utrpěla střelné rány do hrudníku, úst nebo zadní části hlavy.⁶² Po převzetí moci v Bijeljině začaly paravojenské jednotky ve velkém páchat trestné činy. Terorizovaly místní muslimské obyvatelstvo, ale také některé Srby, které považovaly za „nelojální“. Docházelo k vraždám, znásilňování, prohledávání domů a loupežím. Během tohoto období byly Muslimům zasílány výhrůžky a probíhaly selektivní útoky, které spolu se šířením propagandy po zásazích paravojenských jednotek přispěly k nucenému vysídlení muslimských obyvatel z jejich domovů.⁶³ Někteří Muslimové byli deportováni do tábora Batković, zatímco velká část místního muslimského obyvatelstva byla odvezena na území ovládané muslimskými silami. Jiní byli za finanční úplatky přepraveni přes hranice do Srbska.

⁶⁰ [Bosnia And Hercegovina: Unfinished Business - The Take-Over Of Bijeljina And Janja \(hrw.org\)](https://hrw.org) ze dne 02. 10. 2024

⁶¹ <https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/23273/1/MaksimovicMajaPhd2019.pdf> ze dne 03. 10. 2024

⁶² Mezinárodní trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii, https://ratnizlocin.detektor.ba/wp-content/uploads/2022/04/130327_1-presuda-Staniscu-i-Zupljaninu-prvi-tom.pdf [online][cit. 2024-10-02], str. 285

⁶³ <https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/23273/1/MaksimovicMajaPhd2019.pdf> ze dne 03. 10. 2024

Tábor Batković byl jako detenční tábor zřízen koncem června 1992 a nacházel se přibližně 12 km severně od Bijeljiny. V táboře Batković bylo zadrženo kolem 1600 lidí. Většina z nich byli muslimští muži, ale mezi zadrženými byli také muži chorvatské a albánské národnosti. Mnozí vězni byli do Batkoviće převezeni z jiných detenčních zařízení, jako například z tábora Susica ve Vlasenici, tábora Manjača v Banja Luce, Domu kultury v Čelopeku a dalších zadržovacích míst v oblastech Zvornik, Ugljevik a okolí. Přesuny zadržených probíhaly od konce června 1992 za podpory srbských místních úřadů.⁶⁴ Podmínky v táboře Batković nebyly dobré. Zadržení museli spát přímo na betonové podlaze a prostory hangáru byly přeplněné, což zhoršovalo celkovou situaci. Byla jim omezena osobní svoboda do té míry, že si museli vyžádat povolení k použití toalety, přístupu k vodě, nebo i k tomu, aby mohli hovořit. Jakýkoli kontakt se strážemi probíhal v přísném režimu, kdy zadržení museli zasalutovat třemi prsty a sklonit hlavy. Vězni byli nuceni denně vykonávat těžkou manuální práci, včetně kopání zákopů, přenášení munice, pohřbívání těl a výstavby letiště u Bijeljiny. Strava byla velmi skromná, často zahrnovala pouze plátek chleba k snídani, jednoduché vařené jídlo k obědu a večer vařenou kukuřičnou mouku.⁶⁵

V opštině Bijeljina bylo zabito přibližně 1 100 lidí. Ačkoli po dubnu 1992 v Bijeljini neprobíhaly přímé bojové operace, srbské obyvatelstvo bylo mobilizováno k ochraně města na lokální frontě. Z 823 padlých vojáků tvořili většinu Srbové (798), zatímco mezi ostatními oběťmi bylo 24 Bosňáků a jeden Chorvat. Naopak Bosňáci utrpěli největší počet civilních obětí – z celkových 277 civilních ztrát v Bijeljini bylo 247 Bosňáků, 11 Srbů a 19 osob z jiných etnických skupin.⁶⁶

Důležité události se odehrávaly také v opštinách Foča, Bratunac, Srebrenica, Višegrad, ale i v dalších opštinách Republiky srbské. Nicméně vzhledem k tématu mé diplomové práce jsem se rozhodla zaměřit ještě na opštinu Zvornik, ve které se nachází Kozluk. Opština Zvornik leží v severovýchodní části Bosny a Hercegoviny, poblíž hranic se Srbskem. Podle sčítání obyvatel byli nejpočetnější etnickou skupinou Bosňáci, kteří tvořili 55 %, Srbové představovali 42 %, Chorvati 0,2 % a zbývajících 3,1 % tvořili příslušníci dalších národnostních menšin. Poslední sčítání z roku 2013 ukazuje, že počet Bosňáků klesl na 34 %, naopak srbská populace zesílila na 66 % a chorvatská zůstala stejná jako při sčítání v roce 1991.

Před vypuknutím konfliktu v opštině Zvornik v prvním týdnu dubna 1992 byli v místních bezpečnostních silách zastoupeni jak Bosňáci, tak Srbové. Ovšem v noci 5. dubna se všichni

⁶⁴ [Bosnia And Hercegovina: Unfinished Business - The Take-Over Of Bijeljina And Janja \(hrw.org\)](#) ze dne 03. 10. 2024

⁶⁵ [mpub.12079875.12.pdf \(jstor.org\)](#) ze dne 03. 10. 2024

⁶⁶ <https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/23273/1/MaksimovicMajaPhd2019.pdf> ze dne 03. 10. 2024

příslušníci milice srbské národnosti stáhli do Karakaje, města asi 3,5 km severně od Zvorniku, kam s sebou převezli veškerou dostupnou techniku a vybavení. V Karakaji následně vzniklo stanoviště srbské domobrany a byla zde vyhlášena tzv. srbská „opština Zvornik“. V reakci na tuto situaci postavila SDA (Strana demokratické akce) barikády na mostě spojujícím Zvornik se Srbskem. Ve stejném období zorganizovali obyvatelé muslimských vesnic, jako jsou Divič, Kostijerevo a Drinjača, vlastní stráže k ochraně svých komunit. Na území této opštiny kromě Teritoriální obrany (TO) působily i další ozbrojené skupiny, mezi nimiž byly například Arkanova garda (*Arkanova garda*), Bílí orli (*Beli orlovi*), Žluté vosy (*Žute ose*) a Červené baretky (*Crvene beretke*).⁶⁷

Dne 8. dubna 1992 došlo k obsazení města Zvornik společnou operací srbských paravojenských jednotek, Teritoriální obrany (TO) a Jugoslávské lidové armády (JNA). Nejprve město ostřelovali, poté paravojenské jednotky vstoupily do oblasti. Muslimské obyvatelstvo se rozhodlo neklást odpor a po zprávách o příchodu paravojenských sil uprchlo směrem na Kula Grad. V následujících týdnech, během dubna a května 1992, došlo k útokům a obsazení několika muslimských vesnic. Tyto akce byly provázeny násilím, při kterém byly celé muslimské komunity, včetně vesnic Divič a Kozluk, vystaveny přímému ohrožení – docházelo ke střelbě do jejich domů, zabavování majetku a ničení mešit. Po obsazení Zvorniku, srbské paravojenské skupiny vztyčily barikády v okolních vesnicích a odřízly vesnici Kozluk, ležící severně od města. Také ve vesnici Đulići byla situace po 8. dubnu 1992 kritická, protože zdejší obyvatelé byli bez přístupu k základním životním potřebám – potravinám, vodě, elektřině a lékům. Po ovládnutí oblasti srbskými silami byly muslimské ženy a děti násilně vyhnány ze svých domovů a odvezeny na území kontrolované muslimskými jednotkami. Po útoku na Zvornik hledalo mnoho muslimských obyvatel útočiště v Kula Gradu, kde se nacházely ozbrojené muslimské jednotky. Srbské síly zahájily boj o Kula Grad, který padl do jejich rukou 26. dubna 1992.⁶⁸

Začátkem června 1992 se Srbové začali usazovat ve vesnicích na území opštiny Zvornik, které dříve obývali Bosňáci, kteří byli donuceni tyto oblasti opustit. V některých případech bylo vystěhování nařízeno prozatímní vládou srbské opštiny Zvornik. V opštině Zvornik se nacházelo poměrně mnoho detenčních zařízení, která sloužila k zadržování osob čekající na další rozhodnutí. Jednalo se například o Dům kultury v Čelopeku nebo ve městě Drinjača.

⁶⁷ ARNAUT, Meldijana. Zločini i genocid nad Bošnjacima Podrinja. Sarajevo. 2016

⁶⁸ MASLIĆ, Semir. Concentration camps in the municipality of Zvornik in 1992 in the function of committing the crimes of genocide against Bosniaks of the bosnian Podrinje. *Monumenta Srebrenica*, 2020, 9.9: 177-206.

V Karakaji, kde se nachází technická škola, zahrnovala dílnu, kde byli zadržováni muslimští civilisté. Dílna a budova školy byly součástí jednoho uzavřeného komplexu. Na začátku června 1992 bylo v této dílně zadrženo přibližně 700 až 750 muslimských obyvatel z vesnice Klisa. Za jejich střežení odpovídala jednotka Teritoriální obrany známá jako „Karakajská četa“. Po obsazení Zvorniku byli na toto místo také převezeni muslimští muži z vesnice Đulići. Podmínky byly natolik nepříznivé, že během první noci zemřelo v důsledku nedostatku vzduchu 20 zadržovaných osob. Vězni nedostávali skoro žádné jídlo, jen příležitostně dostali malé množství chleba. Zadrženi byli vystaveni fyzickému násilí.⁶⁹

V opštině Zvornik docházelo k systematickému vyhánění muslimského obyvatelstva, kdy se srbské úřady pokoušely nastěhovat srbské rodiny do prázdných domů opuštěných po nuceném odchodu Muslimů. Tento proces nuceného přesunu zahrnoval nejen fyzické přemístění obyvatel, ale také způsobil vážné psychické následky v důsledku ztráty domova a komunity, bez záruk návratu.⁷⁰ Tento případ ukazuje na strategii etnických čistek v rámci válečných operací na území bývalé Jugoslávie, kde docházelo k cílenému přemísťování a násilí vůči civilnímu obyvatelstvu za účelem dosažení etnicky homogenních oblastí. Tyto události lze přirovnat k jakékoli jiné opštině, protože válečné události byly podobné na všech místech Republiky srbské. Dění v Republice srbské je důležitým důkazem systematického charakteru těchto zločinů, které měly za cíl trvalou změnu demografické struktury.⁷¹

3.2 Další případy nucené migrace z prostoru Bosny a Hercegoviny

Nucené migrace během války v Bosně a Hercegovině nezasáhly pouze muslimské obyvatelstvo, ale v některých případech postihly i chorvatskou nebo srbskou populaci. V rámci válečných operací, etnických čistek a násilí byli také Chorvaté a Srbové nuceni opustit své domovy, a to buď pod tlakem nepřátelských ozbrojených sil, nebo v důsledku strachu o vlastní bezpečnost. Z těchto důvodů považuji za důležité zmínit i případy, kdy bylo chorvatské nebo srbské obyvatelstvo donuceno k migraci v rámci tohoto konfliktu. Tyto migrace však probíhaly v menším rozsahu než u muslimského obyvatelstva, které bylo nejvíce postiženo etnickými čistkami a násilím během války. Tímto krokem se pokusím poskytnout ucelenější pohled na rozsah nuceného vysídlování během války.

⁶⁹https://ratnizlocin.detektor.ba/wp-content/uploads/2022/04/130327_1-presuda-Staniscu-i-Zupljaninu-prvotom.pdf ze dne 04. 10. 2024

⁷⁰ OMERBEGOVIĆ, Sead; ČAUŠEVIĆ, Midhat; HASANOVIĆ, Fatija. The crime of genocide above Bosnians in the municipality of Zvornik—Case of Bijeli Potok. *Monumenta Srebrenica*, 2018, 7: 65-99.

⁷¹TABEAU, Ewa; BIJAK, Jakub. War-related deaths in the 1992-1995 armed conflicts in Bosnia and Herzegovina: A critique of previous estimates and recent results. *European journal of population/Revue européenne de Démographie*, 2005, 21.2: 187-215.

Hercegovina byla během války v Bosně a Hercegovině strategicky důležitým bojištěm, kde se odehrály některé z nejvýznamnějších střetů mezi chorvatskými a srbskými silami. Zvláštní význam měly bitvy o Mostar a operace Lipanjske zore, které zajistily Chorvatům kontrolu nad jižní a východní Hercegovinou a ochránily přístup k chorvatským hranicím.

První útok na území Bosny a Hercegoviny byl zaznamenán v roce 1991 v Hercegovině ve vesnici Ravno. Tím byla zahájena srbská agrese proti Bosně a Hercegovině v době, kdy se Chorvatsko bránilo ofenzivě srbské armády. Zničení této chorvatské vesnice ve východní Hercegovině bylo součástí strategického plánu JNA obklíčit Dubrovnik, který měl být zabrán Chorvatsku a připojen k Velkému Srbsku Slobodana Miloševiće.⁷² Po zničení vesnice Ravno se projevila absolutní neochota politického vedení bývalé SR Bosny a Hercegoviny.

Na začátku dubna 1992, když bylo jasné, že Srbové, s podporou Jugoslávské lidové armády (JNA), zahájili ofenzivu proti Bosně a Hercegovině, přišla Muslimům vojenská pomoc z Chorvatska. Tato spolupráce byla pokračováním dřívější podpory, která zahrnovala výcvik záložních jednotek z Bosny a Hercegoviny v Chorvatsku už v roce 1991. Například v dubnu 1992 bylo při obraně Živinice posláno asi 400 zbraní spolu s několika protipancéřovými prostředky.⁷³

Během války v Bosně a Hercegovině (1992–1995) byla situace mezi Bosňáky a Chorvaty složitá a proměnlivá. Zpočátku spolu Chorvati a Bosňáci spolupracovali proti společnému nepříteli – srbským silám, ale tato aliance se postupně rozpadla a mezi oběma skupinami propukl konflikt, který trval více než rok. Přesto v určitých obdobích a na některých místech Chorvati Bosňákům pomáhali. V roce 1993 se však situace dramaticky změnila. Rozpory o území vedly ke konfliktu mezi Bosňáky a Chorvaty, zejména v Hercegovině a centrální Bosně. Chorvatské síly (HVO) a bosňácká Armáda Bosny a Hercegoviny se dostaly do vzájemných bojů, které vedly k etnickým čistkám, ničení vesnic a masakrům na obou stranách.⁷⁴ Jedním z nejhorších incidentů byl masakr ve Stupni Do v roce 1993, kdy chorvatské síly HVO zabily více než 100 Bosňáků. Tento vzájemný konflikt byl ukončen Washingtonskou dohodou v roce 1994, po které se vztahy mezi Bosňáky a Chorvaty zlepšily a společně se zapojili do bojů proti srbským silám až do konce války.

⁷² <https://balkans.aljazeera.net/teme/2021/10/1/ravno-trideset-godina-poslije-napada-jna> ze dne 11. 10. 2024

⁷³ MARIJAN, Davor. Domovinski rat i zločini nad Hrvatima u Bosni i Hercegovini 1991.-1995: pregled političkih i vojnih događaja u Hrvatskoj i BiH s posebnim osvrtom na muslimansko-hrvatski sukob u BiH te popis ubijenih civila Hrvata u BiH i zarobljenih pripadnika HVO-a, kao prilog istraživanju zločina srpskih i muslimanskih snaga nad Hrvatima u Bosni i Hercegovini od 1991. do 1995. godine. Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, 2020., str.61

⁷⁴ MARIJAN, Davor. Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994. 2018.

Jedním z nejvýznamnějších případů nucené migrace Chorvatů bylo v oblasti Posaviny, kde Srbové zahájili vojenskou ofenzívu a obsadili řadu měst, včetně Bosanského Brodu a Derventy, což vedlo k masovému odchodu chorvatského obyvatelstva. Chorvaté byli také nuceni opustit své domovy v severní Hercegovině a dalších částech střední Bosny, například ve městě Vareš, kde srbské i bosňácké síly vytvářely tlak na chorvatské obyvatelstvo. V první polovině roku 1992 byla Derventa pod kontrolou jednotek chorvatské armády a poté město, stejně jako většinu Bosanské Posaviny, obsadila armáda Republiky srbské. Po převzetí města byly zaznamenány rozsáhlé případy násilí, zavražďování, etnického čištění a válečných zločinů. Srbské jednotky a polovojenské skupiny zaútočily na místní civilisty chorvatské a bosňácké národnosti. Lidé byli zatýkáni, mučeni, znásilňováni a vražděni. Ovšem je důležité zmínit, že násilné akce probíhaly na obou stranách konfliktu. V této souvislosti byl zřízen také tábor Rabić, kde bylo vězněno především srbské obyvatelstvo, které bylo vystaveno velmi špatnému zacházení. Válečný tábor byl během války v Bosně a Hercegovině řízený chorvatskou armádou, kde byli zadržováni a mučeni srbští civilisté. Tábor fungoval v oblasti Derventy, poblíž hranice s Chorvatskem, a to v období od dubna do června 1992, kde bylo vězněno přibližně 100 lidí. Před válkou žilo v Derventě kolem 22 000 Chorvatů a téměř tolik Srbů. Výsledky sčítání lidu z roku 2013 ukazují, že v téhle opštině žije už jen 2 500 Chorvatů, zatímco počet Srbů se nijak výrazně nezměnil. Dnes je tedy Derventa obcí s převážně srbským obyvatelstvem, jejíž historie nese jména ulic, náměstí a veřejných institucí.⁷⁵

Dalším případem je opština Konjic ve střední Bosně a Hercegovině. Podle údajů ze sčítání lidu v roce 1991 měla opština 43 878 obyvatel, z nichž 54 % tvořili Bosňáci, 26 % Chorvati, 15 % Srbové a 5 % připadalo na jiné národnosti. Město Konjic, které bylo domovem přibližně třetiny obyvatel celé opštiny, vykazovalo podobnou etnickou skladbu. Podle dat z roku 2013 žije v opštině 90 % Bosňáků, 6 % Chorvatů a 1,5 % Srbů. V polovině dubna 1992 bylo město Konjic zcela obklíčeno silami bosenských Srbů, které jej odřízly od spojení se Sarajevem a Mostarem. Bosňáci a Chorvati z okolních vesnic byli nuceni opustit své domovy a hledali útočiště ve městě Konjic, zatímco Srbové se uchýlili do vesnic kontrolovaných srbskými silami. Dne 4. května 1992 bylo město Konjic zasaženo prvními střelami, které pravděpodobně vypálila Jugoslávská lidová armáda a další srbské jednotky z okolních hor. Denní ostřelování trvalo přes tři roky, přičemž způsobilo rozsáhlé škody, ztráty na životech a velmi obtížné podmínky pro přežívající obyvatelstvo. Vznikl zde také válečný tábor, který byl zřízen pro Srby. I když bylo mezi zadrženými několik žen, většinu vězňů v táboře tvořili muži, zajatí během vojenských operací

⁷⁵ <https://www.slobodnaevropa.org/a/derventa-tragovi-rata-još-uvijek-su-vidljivi/25370357.html> ze dne 14. 10. 2024

v dané oblasti. V období od dubna do prosince 1992 byli tito zadržení vystaveni násilí v podobě zabíjení, mučení, sexuálního zneužívání, fyzického týrání a dalším formám krutého a nelidského zacházení.⁷⁶ Většina zadržených tvořili muži, kteří byli zajati během a po vojenských operacích v oblastech Bradina a Donji Selo v květnu 1992, kde bylo zadrženo přibližně 100 Srbů. Tábor byl uzavřen v prosinci 1992. Mezinárodní trestní tribunál OSN pro bývalou Jugoslávii (ICTY) zjistil, že dozorcí tábora Čelebići spáchali četné vraždy, znásilnění a mučení a další formy pronásledování srbských vězňů v táboře.⁷⁷

Na konci války, kdy chorvatské a bosňácké síly vedly útoky proti Srbům v západní Bosně, došlo k velkému počtu nucených vysídlení srbského obyvatelstva. V jejím průběhu došlo k obsazení rozsáhlých oblastí v západní části Bosny, včetně důležitých měst, jako jsou Drvar, Šipovo, Jajce, Bosanski Petrovac, Bosanska Krupa a Ključ. K těmto akcím došlo v rámci operace Maestral, což bylo významné vojenské střetnutí, kterého se zúčastnily společné síly chorvatské armády a armády Bosny a Hercegoviny na území západní Bosny. Tato operace, která se skládala ze dvou propojených ofenzív, probíhala v období od 8. do 17. září 1995. Cílem operace bylo osvobodit území okupovaná vojsky Republiky srbské a prolomit srbské linie v západní Bosně.⁷⁸ Po dobytí těchto měst následovalo vysídlování místního srbského obyvatelstva, často za násilných podmínek.

I když největší obětí etnických čistek během války v Bosně a Hercegovině bylo bosňácké obyvatelstvo, Srbové i Chorvaté také zažili násilné vyhánění z určitých oblastí. Srbské civilní obyvatelstvo bylo často terčem odvety za útoky srbských sil na Bosňáky a Chorvaty, a mnoho z nich bylo nuceno opustit své domovy. Během války v Bosně a Hercegovině zřízeno přibližně 1350 táborů a různých detenčních zařízení. Z toho bylo 656 záchytných středisek určených pro Bosňáky, 523 pro Srby a 173 pro Chorvaty. V souvislosti s obviněními z porušování mezinárodních norem týkajících se civilistů a válečných zajatců byly předloženy případy k projednání před Haagským tribunálem, Soudem Bosny a Hercegoviny a dalšími nižšími soudy. V těchto případech bylo zdokumentováno přibližně 1 000 zadržených, jejichž jména a okolnosti úmrtí byly objasněny. Odhady několika nezávislých zdrojů ukazují, že tábory a další záchytná zařízení prošlo kolem 200 000 obyvatel Bosny a Hercegoviny, většinou civilistů.⁷⁹

⁷⁶https://www.icty.org/x/file/Outreach/view_from_hague/bcs/jit_celebici_bcs.pdf ze dne 14.10. 2024

⁷⁷ <https://cdtp.org/dokumentovanje-logora-drugih-zatocenicikih-objekata-u-bih/> ze dne 15.10. 2024

⁷⁸ MARIJAN, Davor. Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994. 2018.

⁷⁹ <https://cdtp.org/dokumentovanje-l-ogora-drugih-zatocenicikih-objekata-u-bih/> ze dne 14. 10. 2024

3.3 Nucená migrace z Kozluku

Vesnice Kozluk se nachází ve východní části Bosny a Hercegoviny. Leží na levém břehu řeky Driny, která představuje hranici se Srbskem. Drina je rozdělena mezi Bosnu a Hercegovinu a Srbsko. Oblast podél řeky Driny se nazývá Podriní.

Přestože je Kozluk v historických pramenech poprvé zmíněn v 17. století, archeologický výzkum ukazuje, že život v této oblasti probíhá již přes tři tisíce let.⁸⁰ Příchod muslimského obyvatelstva a s tím spojená islámská víra se datuje do 15. století, podobně jako v celé Bosně a Hercegovině. V té době Osmanská říše ovládala Balkánský poloostrov. Největší rozkvět Kozluku probíhal mezi 18. a 20. stoletím, kdy byla postavena mešita, pošta a otevřela se základní a střední škola. Jelikož ve vesnici žilo také pravoslavné obyvatelstvo, byl postaven Kostel sv. Petra a Pavla.⁸¹ Ovšem obyvatelé Kozluku byli převážně muslimského vyznání. Podle sčítání obyvatel v roce 1991 žilo v Kozluku 3017 obyvatel, z toho 2565 Muslimů. Další a prozatím poslední sčítání proběhlo v roce 2013, které uvádí, že celkový počet obyvatel klesl přibližně o 1000 obyvatel.⁸² Ze sčítání z roku 2013 lze vyčíst lehký nárůst srbského obyvatelstva a úbytek obyvatel muslimského vyznání, ačkoliv muslimské obyvatelstvo nadále zůstává dominantní skupinou. Je však důležité vzít v úvahu, že od posledního sčítání uplynula více než dekáda a skutečné počty obyvatel se pravděpodobně odchyľují od těch zaznamenaných před deseti lety. Počet obyvatel se velmi pravděpodobně snížil, protože mladí lidé vesnici opouštějí a starší obyvatelé postupně umírají.

Rok	1991	2013
Počet obyvatel	3017	2004
Bosňáci	2565	1501
Srbové	302	487
Chorvati	3	1
Ostatní	147	15

Tabulka 1: Počet obyvatel a etnické složení Kozluku v letech 1991 a 2013

V období konfliktu měla oblast Podriní, zahrnující města jako Bijeljina, Zvornik, Bratunac, Srebrenica, Vlasenica, Žepa, Rogatica, Višegrad, Goražde, Čajniče a Foča, klíčový význam v rámci velkosrbských politických ambicí. Tyto plány zahrnovaly odstranění řeky Driny jako

⁸⁰ BANJANOVIĆ, Nusret. UZUNOVIĆ, Alija. Kozluk monografija. Mjesna zajednica Kozluk. 1979.

⁸¹ HUDOVIĆ, Mehmed. Zvornik. Slike i bilješke iz prošlosti. Sarajevo. 2000.

⁸² <https://bhas.gov.ba> ze dne 08. 03. 2024

přirozené hranice mezi srbskými státy a vytvoření „čistě srbského“ území západně od řeky, které se táhlo až 50 kilometrů do vnitrozemí.⁸³

V rámci uskutečnění stanovených plánů srbských představitelů, byly spáchány jedny z nejzávažnějších zločinů, zejména na muslimském obyvatelstvu v regionu Podriní, který měl dlouhodobě strategický význam. Bosňáci v této oblasti čelili hromadnému zabíjení, nuceným deportacím, sexuálnímu násilí, fyzickému zraňování a mučení. Mnozí byli odvezeni do koncentračních táborů a detenčních zařízení, kde často docházelo k jejich násilnému mizení. Kromě toho byl jejich majetek systematicky drancován a kulturní a náboženské památky ničeny. V dubnu 1992 byla mešita ve vesnici Gornji Šepak zcela zničena srbskými extrémisty. Sutě byly odstraněny pomocí těžké techniky, takže po základech zůstaly jen nepatrné stopy. Stejný osud postihl mešitu v Kozluku, která byla rovněž zničena, přičemž místo, kde stála, bylo následně přeměněno na skládku.⁸⁴ V roce 2010 byly potvrzeny tresty bývalých válečných vůdců obce Zvornik Branka Grujiće k šesti letům vězení a Branka Popoviće k patnácti letům vězení za válečné zločiny a vraždu 700 bosňáckých civilistů v této obci za války v Bosně a Hercegovině.⁸⁵ Deportace muslimských obyvatel z vesnice Kozluk byla jednou z tragických událostí během války v Bosně a Hercegovině. Vysídlování bylo součástí širšího trendu etnického čistění, kterého se dopouštěly srbské ozbrojené síly a paramilitární skupiny během války. Lidé v Kozluku byli vyhnáni ze svých domovů. Ztratili své majetky a byli nuceni hledat útočiště v jiných částech země, v zahraničí nebo v uprchlických táborech. Tato událost je považována za válečný zločin a porušení lidských práv.

V Kozluku se také narodil Fadil Banjanović. Bývalý starosta Kozluku, delegát Národní rady Republiky srbské a člen politické strany SDP BiH (Socijaldemokratske partije Bosne i Hercegovine), byl respektovanou politickou osobností jak v Republice srbské, tak v celé zemi. Fadil Banjanović se věnoval politice už od útlého věku. Přestože vystudoval ekonomickou školu, jeho zájem o politiku sahá až do jeho patnácti let. Byl aktivním předsedou mládeže a pravidelně se zapojoval do všech dostupných aktivit. Jako předseda třídy a organizátor různých akcí ukazoval své vůdčí schopnosti a zájem o veřejné dění. Politickou angažovanost měl v sobě od dětství a tato vášně ho provázela celý život. Lidé ho v pozdějších letech začali přezdívat jako „Bracika“ – bratr nebo „Povratak“ – návrat. Tyto přezdívky si zasloužil díky tomu, že jako první začal organizovat návrat obyvatel zpět do jejich vesnic v Podriní. První

⁸³ ARNAUT, Meldijana. Zločini i genocid nad Bošnjacima Podrinja. Sarajevo. 2016

⁸⁴https://ratnizlocin.detektor.ba/wp-content/uploads/2022/04/130327_1-presuda-Staniscu-i-Zupljaninu-prvatom.pdf ze dne 05. 10. 2024

⁸⁵https://www.hlc-rdc.org/images/stories/pdf/sudjenje_za_ratne_zlocine/srbija/Zvornik_2/ZVORNIK_II-sep2010-gp_ml-24_03_2011.pdf ze dne 23. 03. 2024

návraty se odehrávaly hned po skončení války na jaře v roce 1996, jednalo se o vesnice Dugi Dio, Mahala, Jusići, Hajvezi, a poté následovaly další.

Fadil Banjanović sehrál klíčovou roli při ochraně muslimského obyvatelstva během příchodu srbských vojsk do Kozluku. Díky své schopnosti vyjednávat s protistranou dokázal sjednat podmínky pro odchod místních obyvatel, čímž přispěl k zajištění jejich bezpečí. Již v březnu 1992 bylo cítit v Kozluku napětí, především z důvodu blížící se fronty. Proto se několik obyvatel rozhodlo opustit Kozluk již před obklíčením. Jednalo se většinou o ženy s dětmi, které byly poslány pryč svými manžely z obavy před blížící se válkou. Podplacením srbských vojáků se dostali nejčastěji do Srbska nebo do Tuzly.⁸⁶ Dne 8. dubna 1992 se ocitl Kozluk v naprosté izolaci, obklíčený srbskými jednotkami. Obyvatelé nesměli opustit Kozluk bez zvláštního povolení a všichni Muslimové byli propuštěni z práce. Od dubna do poloviny června 1992 byli obyvatelé Kozluku vystaveni zastrašování, které zahrnovalo střelbu a házení ručních granátů.⁸⁷ Vesníci začali také projíždět tanky a ve vzduchu létaly stíhačky, které svým hlasitým průletem zanechávaly pocit neustálého ohrožení a napětí. Těsně před obklíčením začaly docházet zásoby potravin. Jídlo sice bylo stále k dispozici, ale již ne v takové míře jako dříve.

Do konce května 1992 do Kozluku přicházeli také muslimští obyvatelé z vesnice Skočić, kteří se obávali členů paravojenských formací a srbských ozbrojených sil, jež ignorovaly výzvy k odevzdání zbraní.⁸⁸ Dne 20. června 1992 zahájily srbské Teritoriální obranné jednotky (TO) útok na Kozluk. O několik dní později, 26. června 1992, vstoupily do vesnice síly TO spolu s paravojenskými jednotkami a oznámily místním Muslimům, že mají pouhou hodinu na opuštění svých domovů, jinak budou zabiti.⁸⁹

Deportace Bosňáků z Kozluku začala 26. června 1992. U soudu v případě s Vojislavem Šešeljem, Fadil Banjanović vypověděl o tom, že ráno v den deportace byl okamžitě předvolán na policejní stanici. Tam na něj čekal srbský velitel Branko Grujić. Grujić informoval Banjanoviće, že situace je kritická a že musí Kozluk opustit. Banjanović si uvědomil, že hrozí nebezpečí a že všichni musí co nejdříve odejít z Kozluku, aby zabránil případnému masakru. Rozeslal proto lidi s megafony, aby vyzvali obyvatele k shromáždění před domem kultury. V ten den byla vesnice plná vojáků, policistů a paravojenských jednotek, doprovázených obrněnými transportéry a tanky.

⁸⁶ <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2013/06/30.-i-31.1.2006.pdf> ze dne 16. 03. 2024

⁸⁷ <https://www.icty.org/x/cases/karadzic/tjug/bcs/160324-presuda-1od4.pdf> ze dne 24. 03. 2024

⁸⁸ Vijeće za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu. Zločin u Zvorniku. [online] [cit.2024-10-05]. Dostupné na: https://documenta.hr/wp-content/uploads/2020/10/ZVORNIK_izvjestaji_s_rasprave.pdf

⁸⁹ <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2013/06/30.-i-31.1.2006.pdf> ze dne 06. 10. 2024

„Bracikovi“ bylo oznámeno, že pokud neodejdou, budou všichni zabiti. Na místě bylo asi 17 autobusů a nákladních aut. Před nástupem do autobusů byli Bosňáci nuceni podepsat prohlášení, že se dobrovolně stěhují z Kozluku a přenechávají celý svůj majetek, movitý i nemovitý, opštině Zvornik. Prohlášení mělo formu rozkazu velitele TO (Teritorijalna odbrana) Zvornik a podepsaného velitelem ozbrojených jednotek Marko Pavlovićem. Přibližně 1800 lidí bylo následně deportováno do Srbska.⁹⁰ Osoby, které odmítly nasednout do autobusů z obav ohrožení svého života, uprchly do okolních lesů či polí. Ti, kteří byli dopadeni, byli odvezeni do Domu kultury v obci Čelopek, kde byl zřízen tábor pro bosňácké obyvatelstvo a kde byli následně zabiti.⁹¹ V kontextu této události mohu také zmínit zápis z deníku Ratka Mladiće, který se týkal období od 27. května do 31. července 1992. V jedné z poznámek byla zmíněna slova Branka Grujiće (*tehdejší válečný velitel opštiny Zvornik*): „Úspěšně jsme realizovali prezidentovo rozhodnutí usadit se ve městě Divič a Kozluk, spolu s našimi dětmi.“⁹²

Bosňáci, kteří se rozhodli nastoupit do autobusů, byli odvezeni na hraniční přechod Šepak do Loznice, kde chtěli oddělit muže od žen. V tu chvíli ovšem zasáhl Fadil Banjanović. V Loznici byl Banjanović v kontaktu s představiteli Červeného kříže, které požádal o pomoc, aby všichni obyvatelé bez oddělení mohli pokračovat v cestě dále přes hranice. Červený kříž poslal do Bělehradu žádost o povolení. Již odpoledne Fadil Banjanović obdržel dopis od Komisaríátu pro uprchlíky Republiky Srbsko, že uprchlíci z Kozluku dostali povolení emigrovat do západoevropských zemí pro případ, že chtějí opustit území Jugoslávie.⁹³ Na otázku předsedy soudního senátu v Haagu, zda je pravda, že opustili své domovy dobrovolně, Fadil Banjanović odpověděl: „*Není to dobrovolné, pokud používáte k vyhnání pušky a tanky, když zraňujete lidi a obíráte je o cennosti.*“⁹⁴ V Rumě a Šabcu byly vagony kamenovány a 10 cestujících bylo zraněno. Při příjezdu do Subotice byli drženi na poli s ostnatým drátěným plotem. Strávili tam pár dní uzavřeni údajně bez jídla a malým množstvím vody. Po několika dnech jim byly vydány cestovní doklady a byli po skupinách převáženi do Maďarska a odtud do zemí západní Evropy.

Když byli obyvatelé Kozluku deportováni vlakem do Maďarska a Rakouska, Bracika se s tím nemohl smířit. Ve Vídni měl bratry, se kterými řešil návrat do Kozluku. Shromážďoval především muže, kteří byli ochotni odejít do Tuzly a poté do Sapny (tato města ve Federaci

⁹⁰ https://www.academia.edu/26455804/GENOCID_NAD_BO%C5%A0NJACIMA_PODRINJA ze dne 05. 10. 2024

⁹¹ https://ratnizlocin.detektor.ba/wp-content/uploads/2022/04/130327_1-presuda-Stanisicu-i-Zupljaninu-prvi-tom.pdf ze dne 05. 10. 2024

⁹² Tamtéž.

⁹³ <https://www.icty.org/x/cases/karadzic/tjug/bcs/160324-presuda-1od4.pdf> ze dne 24. 03. 2024

⁹⁴ <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2013/06/30.-i-31.1.2006.pdf> ze dne 17. 03. 2024

Bosny a Hercegoviny byly pod kontrolu Armády BaH), jenže než stihli odejít, Braciku v roce 1993 zadržela policie. Zadrželi ho z důvodu, že mobilizuje lidi do války v Bosně a Hercegovině. V rakouském vězení strávil 8 měsíců, poté byl propuštěn. Přestože byl informován, že má právo na finanční odškodnění za všech 8 měsíců strávených ve vězení, Bracika nechtěl strávit v Rakousku už ani noc. Ještě téhož večera po propuštění z vězení odjel do Bosny a Hercegoviny.

Na konci roku 1995 byla podepsaná Daytonská mírová dohoda, která obsahovala i Anex 7. Anex 7 zdůrazňoval právo každého uprchlíka a vysídlené osoby na návrat do svého původního bydliště nebo na kompenzaci za majetek, který ztratili v důsledku konfliktu. Fadil Banjanović si byl jistý, že dokáže zorganizovat návrat, alespoň do vesnic podél válečné linie, jelikož všechny byly prázdné. Jeho nejvýznamnější úloha tedy nastala až po válce, kdy se intenzivně zasazoval o návrat vysídlených obyvatel, nejen z jeho rodného Kozluku, ale také z celého regionu Podriní, zpět do jejich domovů. Jako první začal ihned v roce 1996 organizovat návrat muslimského obyvatelstva do bosňáckých vesnic Dugi Dio, Jusići, Mahala, Hajvazi, Caparde. Dle vyprávění Fadila Banjanoviće pro zpravodajský portál Magazin Plus⁹⁵ odmítal čekat na parlamenty a jejich zasedání. Rozhodl se zorganizovat návrat sám. Bracika si uvědomoval, že je potřeba pozvat média a založit Úřad pro návrat, aby bylo vše administrativně zarámováno. Poslal „návrh o zřízení Úřadu pro návrat“ na dvou listech papíru tehdejší vládě kantonu Tuzla-Podrinje. Povolení o zřízení úřadu obdržel poměrně rychle. Dne 24. srpna 1996 skupina obyvatel Mahaly, kterou během války dobyly srbské síly a po rozdělení Daytonu zůstala v RS, překročila válečnou linii. Několik desítek místních obyvatel v čele s Bracikou a transportéry IFOR vstoupili do vesnice. Setkali se zde ale s odporem srbské policie, která v této lokalitě zůstala, ačkoliv již byla podepsaná Daytonská dohoda. Odpor byl vyjádřen formou nadávek, házení kamenů, ale i dokonce střelbou. Ovšem díky IFOR se dokázala situace uklidnit a mohl pokračovat návrat muslimských obyvatel. Videozáznamy o návratu do vesnice Mahala jsou dostupné na youtube kanále AP Archive.⁹⁶

Fadil Banjanović byl přesvědčen, že musejí pokračovat v návratu. Dne 23. září 1996 před polednem odjela další kolona obyvatel vedená Bracikou do Jusiće. Ani zde nebyla situace ideální, objevilo se několik incidentů jako potyčky a vyhrožování.⁹⁷ Každý den přicházelo nové Bracikovo oznámení o návratu Bosňáků do vesnic kolem Zvorniku, Srebrenice, Bratunacu,

⁹⁵ <https://magazinplus.eu/sjecamo-li-se-bracike-njegov-tabut-kroz-kozluk-je-nosilo-hiljade-ruku/> ze dne 17. 03. 2024

⁹⁶ https://youtube.com/@APArchive?si=eQAt_fU00Gv4Lkd2 ze dne 19. 03. 2024

⁹⁷ <https://www.fmreview.org/sites/fmr/files/FMRdownloads/en/dayton20.pdf> ze dne 19. 03. 2024

Bijeljiny, Janji, Vlasenice, Modriče, Orašje, Brčka, Doboje... Bracikovi se také splnil sen o návratu do Kozluku. Většina obyvatel se začala vracet do Kozluku v letech 2000-2001. Do té doby probíhalo vyjednávání se srbskými obyvateli a vládou BiH, neboť v některých domech již bylo přítomno srbské obyvatelstvo, které odešlo z měst, které byly pod kontrolou bosňácké armády. Většina domů ovšem byla nepoškozená, což naopak urychlilo návrat.⁹⁸ Fadil Banjanović se několikrát objevil jako svědek o deportaci a dalších násilí před soudem Mezinárodního trestního tribunálu pro bývalou Jugoslávii.

Specifikum činnosti Fadila Banjanoviće se odráželo v jeho velmi pragmatickém přístupu k úřadům Republiky srbské. Po válce velkou pozornost médií vzbudila v dubnu 2007 návštěva předsedy vlády Republiky srbské Milorada Dodika v Kozluku. Fadil Banjanović byl kritizován veřejností Bosny a Hercegoviny, která protestovala kvůli jeho vřelému přijetí premiéra Republiky srbské. Tato návštěva však přinesla této obci téměř 250 000 KM (*Bosenská konvertibilní marka*), které byly investovány do rekonstrukcí infrastruktury, především komunikací.⁹⁹ Banjanović v kontextu širší politické situace uvedl, že ačkoli Dodik čas od času vyhrožuje odtržením od Bosny, tak se tato hrozba nemusí naplnit. Také zmínil, že Dodik jim v mnoha směrech pomohl. Tato strategie Fadila Banjanoviće zahrnovala i nutnost spolupracovat i s těmi, s nimiž se jeho názory nemusely vždy shodovat. Ačkoli Dodik mohl být považován za politického manipulátora, Banjanovićovi se do jisté míry podařilo zpochybnit Dodikův separaistický program a dosáhnout výsledků pro svou komunitu.

Pro zajištění vhodných podmínek pro život navrátilců založil Fadil Banjanović ve Zvorniku také sdružení navrátilců, v jehož aktivitách s ním spolupracoval také Omer Selimović. Ten na Banjanoviće vzpomíná s úctou a zdůrazňuje jeho zásadní roli v procesu návratů do Bosny a Hercegoviny. Podle Selimoviće nikdo jiný pro návrat neučinil tolik jako právě Banjanović – jeho jméno je spojeno s myšlenkou návratu a obnovou oblasti Podriní. Selimović je hrdý na to, že mohl stát po jeho boku a podílet se na jeho úsilí. Cílem sdružení zůstává vytvoření stabilních podmínek pro život v této oblasti.

Úloha Fadila Banjanoviće skončila 12. prosince 2011, kdy zemřel ve svých 49 letech na srdeční zástavu. Úmrtí Fadila Banjanoviće zasáhlo občany, přátele i všechny, kteří jej znali, s hlubokým smutkem a šokem. Banjanović byl vnímán jako osobnost, jež vdechla nový život oblasti Podriní, zejména opštině Zvornik. Jeho úsilí o obnovu života v regionu přesahovalo etnické hranice a získalo mu úctu a lásku lidí bez ohledu na národnost. Jeho absence je v místní

⁹⁸ <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2013/06/30.-i-31.1.2006.pdf> ze dne 20. 03. 2024

⁹⁹ <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/09246/09246-engl.pdf> ze dne 23. 03. 2024

komunitě silně pocíťována. Každoroční připomínky úmrtí Fadila Banjanoviće vyjadřují trvalou úctu k jeho osobnosti a odkazu. Při příležitosti desátého výročí jeho úmrtí o něm hovořil i starosta Zvorniku, Zoran Stevanović, který zdůraznil, že je spojovalo dlouholeté přátelství, které nepřerušila ani válečná léta. Stevanović uvedl, že přítomnost Banjanoviće, přezdívaného Bracika, zanechala hlubokou stopu nejen ve Zvorniku a Kozluku, ale v celé Republice srbské i Bosně a Hercegovině. Jeho odchod vytvořil v tamním veřejném životě bolestivou prázdnotu. Bracika byl výjimečnou osobností a díky jeho odhodlání se podařilo vrátit mnoho lidí zpět do regionu, čímž se místo stalo zvláštním a jedinečným. Stevanović poukázal, že Banjanovićův neúnavný boj za návrat a obnovu je dnes, po jeho smrti, citelně postrádán. Jeho úmrtí však vnímá jako výzvu všem, kteří v regionu zůstali, k pokračování v úsilí o zlepšení současné situace.

Fadil Banjanović obdržel řadu ocenění, avšak podle jeho přátel mu největší radost přinášelo, když mohl pomoci druhým – ať už šlo o opravu domů, podporu návratu lidí do jejich domovů nebo získání potřebných prostředků. Vždy s láskou mluvil o svých spoluobčanech a o rodné vesnici Kozluk, kterou považoval za nejlepší místo na světě. Kozluk, ležící podél řeky Driny na trase Zvornik-Bijeljina, pro něj představoval nádhernou přírodu a domov. Banjanović neustále zdůrazňoval, že toto místo je domovem Bosňáků, Srbů, Chorvatů i Romů, komunity tvořené dobrými lidmi. *„Nevyměnil bych Kozluk a Zvornik za New York, Sarajevo nebo Banja Luku. Kozluk a Zvornik jsou pro mě něco posvátného. Žili jsme zde a vrátili jsme se zpět. Tohle je vítězství morálních lidí. Je to vítězství zdravých sil, které byly proti válce, etnickým čistkám, znásilňování a vraždění. Tito zdraví lidé musí do tohoto nového života multietnicity přinést spravedlnost a respekt.“* (Fadil Banjanović, překlad autorky)

V roce 2020 bylo založeno sdružení Nova Svjetlost Kozluk. Hlavními aktivitami sdružení je poskytování podpory navrátilcům v regionu Kozluk, a to v různých oblastech života a práce. Vzhledem k tomu, že region Kozluk má velkou diasporu v západoevropských zemích a po celém světě, snaží se s nimi udržovat stále úzké vazby. Nova Svjetlost tak představuje více než jen organizaci – pro mnoho lidí z regionu je symbolem naděje a příslibem, že i přes těžkosti a odloučení má Kozluk šanci na nový začátek a lepší budoucnost pro všechny, kdo se rozhodnou vrátit.

3.3.1 Pamětnická reflexe nucené migrace z Kozluku

V této části se zaměřuji na reflexi odchodu z Kozluku z pohledu pamětníků, kteří zažili nucený odchod během války. Paměť o tomto zážitku může být silně formována nejen osobními zkušenostmi, ale také kolektivními vzpomínkami a postojem k událostem, které v té době probíhaly. Reflexe pamětníků o jejich odchodu a následném návratu bude součástí analýzy toho, jaký význam má tento zážitek pro jejich současnou identitu a životní příběhy. Ve výzkumu jsou použity rozhovory s narátory, kteří zažili nucený odchod z Kozluku. Narátoři byli dotazováni na své vzpomínky týkající se odchodu, vztahů se Srby a pocitů spojených s tímto obdobím a vlivu na jejich životní dráhu. V rozhovorech zjišťuji, jak narátoři vnímají tento proces z retrospektivního pohledu. Odpovědi narátorů jsem analyzovala a hledala v nich opakující se vzorce (například podobné myšlenky, pocity, témata...). Tento přístup mi umožnil zjistit, co je pro narátory důležité a jaké společné rysy jejich zkušenosti mají.

Z rozhovorů je zřejmé, že vztahy mezi Bosňáky a Srby v Kozluku před válkou byly přátelské a založené na sousedské soudržnosti. Vznikaly zde také smíšená manželství, což svědčí o vysoké míře soužití, vzájemné tolerance a přátelství mezi komunitami. *„Byla zde i smíšená manželství. Například ve vesnici Divič, kde je čistokrevné muslimské obyvatelstvo, vznikala smíšená manželství. Dokonce i u nás v Kozluku vznikala. Také tu pracovalo dost lidí ze Srbska.“¹⁰⁰*

Narátoři často zdůrazňovali, že mezi obyvateli Kozluku nebyly žádné viditelné konflikty na etnickém základě. Mnozí z nich zmiňovali, že měli se srbskými sousedy dobré vztahy, navzájem si pomáhali a společně oslavovali významné události. Typickým vzorcem v odpovědích byla zmínka o každodenním kontaktu a vzájemné spolupráci: *„V Kozluku byli Muslimové i Srbové. Muslimů sice bylo více, ale v bývalé Jugoslávii s tímhle nikdy nebyl problém. Hráli jsme spolu fotbal, chodili do školy, pracovali... Nikdy se nekoukalo na to, kdo odkud je. Dokud nepřišli tihle hloupí politici.“¹⁰¹*

„Před válkou se vůbec neřešilo, kdo je kdo. Srbové k nám jezdili, když jsme slavili Bajram a my k nim zase na Slavu. Začalo se to řešit až poslední rok před válkou a za války, teď už je to zase jiné. Každopádně se vztahy zlepšují, je to cítit. Tak je to alespoň u obyčejných lidí, v normálním

¹⁰⁰ Rozhovor s Adilem Banjanovićem (1962).

¹⁰¹ Rozhovor s Halidem Mehićem (1961).

světě. Naše politiky momentálně nepočítám mezi normální. Protože normální lidi fungují a pomáhají si. ¹⁰²

Jedním z klíčových aspektů byl pocit jednoty v rámci komunity. Po válce se však vztahy mezi Bosňáky a Srby změnilly. Většina narátorů zmiňovala, že ačkoliv vztahy se Srby mají dobré, tak válka zanechala hluboké rány a ovlivnila důvěru mezi komunitami. Jedním z důvodů zhoršení vztahů bylo válečné násilí a etnické čistky, které zasáhly obě strany. Ačkoliv většina narátorů uvedla, že vztahy se Srby jsou dobré, někteří respondenti zmiňovali, že pocit vzájemné nedůvěry zůstává. *„Vztahy jsou dobré, ale když budeme upřímní, Muslimové zde chodí do hospod, které vlastní Muslimové. Srbové zase do těch, které vlastní Srbové.*“ ¹⁰³

„V Kozluku nyní žije podle mě odhadem tak 80 % Bosňáků, ale nevím to přesně. Každopádně nejsou zde žádné problémy, žijeme vedle sebe, ale už ne spolu. Pozdravíme se, máme k sobě respekt, ale už to není jako dřív.“ ¹⁰⁴

Narátoři opakovaně připisovali odpovědnost za zhoršení vztahů politickým elitám a nacionalistické rétorice, která konflikt vyvolala. Zdůrazňovali, že před válkou nebyl etnický původ mezi obyvateli Kozluku významný, ale válka a nacionalistická ideologie rozdělily dříve spojené komunity. *„[...] Problémy nepřišly od lidí, ale od politiků. Oni šířili nenávist a rozdělili nás.*“ ¹⁰⁵

„Běžní lidé mezi sebou neměli problém. Konflikty přinesly ti nahoře. Je to politika, která vytváří problémy a tím pádem i špatné mezilidské vztahy.“ ¹⁰⁶

„Co se týče vztahů obyčejných lidí, jsou snesitelné. Co se týče politiků, ti spolu také vycházejí a spolupracují. Jenže oni to dělají na úkor svého lidu. Není to tak, že Muslim dělá něco na úkor Srbů nebo Chorvatů, ale dělá to proti vlastním lidem. Každý do jednoho. Vezmu příklad Dodika. On to určitě nedělá kvůli Srbům. Když vezmu Bakira Izetbegoviće, on to nedělá kvůli nám. Pro něj je důležité, aby se on a jeho nejbližší okolí mělo dobře. Totéž platí pro Čoliće a kohokoli jiného. Protože když zavřeli tolik továren a firem, tak nám poslali mladé lidi pryč, vyhnali je

¹⁰² Rozhovor s Bejazidem Jahićem (1957).

¹⁰³ Rozhovor s Adilem Banjanovićem (1962).

¹⁰⁴ Rozhovor s Adilem Mehićem (1961).

¹⁰⁵ Rozhovor se Safetem Jatićem (1950).

¹⁰⁶ Rozhovor s Hakijou Hadžićem (1982).

odtud. Vyhnali nám mládež. Mládež neodešla kvůli tomu, že tu není práce. Práce je tu až moc, ale svým chováním je vyhnali. Jde také o stabilitu a bezpečí. ¹⁰⁷

„Co se týká vztahů mezi občany, žijeme spolu velmi dobře, žijeme normálně a spolupracujeme. Já mám spoustu srbských kamarádů. Co se ale týká politiků, a je jedno jaké je víry a státnosti, nedělají dobré věci a dělají to kvůli politice. ¹⁰⁸

Navzdory obtížné situaci po válce, někteří narátoři vyjadřovali naději na postupnou obnovu vztahů. Jedním z motivujících faktorů pro zlepšení vztahů je i nová generace, která nezažila válku přímo a nemá stejné negativní zkušenosti jako jejich rodiče: *„Mladí lidé se snaží spolupracovat a nevnímají etnické rozdíly tak silně jako starší generace.* ¹⁰⁹

„[...] Ještě to bude trvat, ale snad se jednou dokážeme vrátit k tomu, co bylo před válkou. ¹¹⁰

Ukazuje se, že vztahy mezi Bosňáky a Srby prošly dramatickými změnami, od přátelského soužití před válkou, přes hluboké rány a nedůvěru po válce, až po postupné snahy o obnovu vztahů. Významnou roli v těchto procesech hrála politika, která rozdělila komunitu, ale také individuální vzpomínky a zkušenosti, které u některých narátorů přetrvávají jako zdroj naděje na zlepšení vztahů v budoucnu.

V odpovědích narátoři často popisují svůj odchod jako dramatickou změnu, kterou nemohli ovlivnit. Tento pocit ztráty a bezmoci se objevuje v několika rozhovorech, kdy narátoři mluví o tom, že museli opustit své domovy bez možnosti se vrátit. *„Bylo těžké opustit svůj domov. Najednou opouštíš všechno, co jsi měl, co jsi koupil. Vzali jsme si jen osobní věci, které jsme měli po ruce, nestihli jsme si ani zabalit.* ¹¹¹

Vzpomínky na okamžiky strachu, chaosu a nejistoty jsou časté a potvrzují trauma, které tento zážitek přinesl. Všichni narátoři poukazují na to, že v té době ani nevěděli, kam jedou nebo zda se vrátí. *„Nevěděli jsme, kam jedeme. Ptali jsme se řidičů, kteří nás odváželi, jelikož jsme je znali od vidění. Když jsem odcházel z domova, byl jsem jen v košili. Řekli mi, ať se vrátím zpět*

¹⁰⁷ Rozhovor s Bejazidem Jahićem (1957).

¹⁰⁸ Rozhovor s Ramem Pekmezovićem (1965).

¹⁰⁹ Rozhovor s Halidem Mehićem (1961).

¹¹⁰ Rozhovor se Safetem Jatićem (1950).

¹¹¹ Rozhovor se Safetem Jatićem (1950).

a lépe se obléknu, protože opravdu nevědí, kam nás odvezou. Byl to nejtěžší den v mém životě. Nevěřil jsem tomu, že se to děje, proto jsem odešel a nechal jsem otevřené dveře. ¹¹²

Mnozí narátoři vnímají odchod jako moment, který zásadně ovlivnil jejich životní cestu. Byli nuceni přizpůsobit se novému prostředí, často ve státech, které neměly stejné sociální a ekonomické podmínky, jaké znali doma. Kromě zvládnutí nového jazyka museli hledat i nové zaměstnání. Tento zážitek je spojený s pocitem ztráty nejen domova, ale také identity a kulturního zázemí. Z opakujících se vzorců v odpovědích lze pozorovat, že trauma z nuceného odchodu v lidech stále přetrvává. *„Ten den, kdy jsme museli opustit své domovy, bych nikomu nepřál. Ani nevím, jak to popsat. Když o tom mluvím, vrátí se mi vše zpátky a zkrátka nemohu. Obvykle pláču. Stále na to nemám odvahu. [...]“* ¹¹³

„Ani jsem neměl možnost si s sebou vzít více věcí, protože mi to nedovolil můj žák, kterého jsem učil. Donutil mě odejít ze zahrady, mířil na mě puškou. Byl to mladý Srb ze sousední vesnice, já býval jeho učitel. Omlouvám se, ty emoce ve mně zůstaly.“ ¹¹⁴

„Den, kdy jsme museli opustit své domovy, vypadal velmi smutně. Všude byly jen autobusy a nákladáky. Všichni plakali. Do tašky jsme si mohli vzít jen to nejzákladnější. Ostatní jsme zde museli nechat. Byl to nejtěžší den v mém životě, nepřál bych tomu největšímu příteli to, co jsme si zažili my.“ ¹¹⁵

V odpovědích narátorů se velmi často objevuje osobnost Fadila Banjanoviće, což naznačuje jeho významnou roli v odchodu a později především v návratu. Jeho jméno je zmiňováno v souvislosti s jeho schopností komunikovat s protistranou, což bylo v dané situaci klíčové. *“První zastávka byla na hranicích v Loznici, kde se pokoušeli oddělit muže od žen. Nicméně, zde pomohla autorita Fadila Banjanoviće, který zvládl přes jeho kontakty všechno zařídit, abychom přešli hranice všichni společně. Oddělování bylo přerušeno a pustili nás dál za hranice.“* ¹¹⁶

Narátoři vyzdvihují dovednosti v jednání a vyjednávání, které umožnily obyvatelům Kozluku bezpečně opustit své domovy, když došlo k eskalaci násilí a hrozbě pro jejich životy. Jeho

¹¹² Rozhovor s Ramem Pekmezovićem (1965).

¹¹³ Rozhovor s Bejazidem Jahićem (1957).

¹¹⁴ Rozhovor s Adilem Mehićem (1961).

¹¹⁵ Rozhovor s Hakijou Hadžićem (1982).

¹¹⁶ Rozhovor se Šemsudinem Jakupovićem (1966).

jméno se často objevuje v kontextu důvěry a respektu, které si získal mezi Bosňáky, ale i v kontaktu se zástupci protistrany.

3.4 Mezi odchodem a návratem – pamětnická reflexe

Období mezi nuceným odchodem z Kozluku a návratem zpět do vesnice představuje významnou etapu v životních příbězích tázaných narátorů. Tento čas, charakterizovaný ztrátou domova, adaptací na nové podmínky a hledání stability, byl pro každého z nich jiný, přesto však vykazuje určité společné vzorce a sdílené zkušenosti.

Po nuceném odchodu z Kozluku byli Bosňáci převezeni do uprchlického tábora Nagyatád v Maďarsku. Někteří z nich byli odvezeni do uprchlického tábora v Rakousku. Odlišné trajektorie jednotlivců se začaly formovat krátce po odchodu z tábora Nagyatád. Klíčovou roli hrála síť příbuzných a známých, která umožnila rychlé přesuny mimo tábor. Téměř všichni narátoři odešli do Rakouska nebo Německa, kde se jim podařilo najít práci a ubytování. Z rozhovorů vyplývá, že většina narátorů v táboře strávila jen minimum času. *„Poté se rozdělvalo, kdo pojedje do Rakouska, a kdo do Maďarska. Já jsem byl ve skupině s Fadilem Banjanovićem. Bylo asi 23:55 a už nás do Rakouska nepustili, takže nás vrátili zpět do Maďarska, do tábora Nagyatád. Většina pak odjela do Německa nebo Rakouska, ale někteří tam zůstali až do konce.“*¹¹⁷

*„Pak už jsme jeli do Maďarska, do uprchlického tábora Nagyatád. Ten existoval do konce války. Pokud někdo neměl rodinu v zahraničí nebo neměl kam jít, pak zůstal v táboře.“*¹¹⁸

*„Upřímně jsem tam dlouho nebyl, pokračovali jsme dál do Německa. Před válkou jsme tam měli příbuzné. V Německu jsem byl do roku 1998, kde jsem vystudoval ekonomickou školu, pak jsem se vrátil zpátky do Bosny.“*¹¹⁹

Fadil Banjanović byl spolu s obyvateli Kozluku v táboře Nagyatád. Po krátkém pobytu zde odjel za svými bratry do Rakouska, kde pokračoval ve svých aktivitách zaměřených na organizaci návratu. Banjanović zůstal během této doby v kontaktu s komunitou, udržoval vazby s uprchlíky v zahraničí i s lidmi, kteří měli možnost vrátit se do Bosny, a neustále plánoval proces repatriace. V roce 1993 byl zatčen rakouskou policií kvůli podezření, že verboval lidi do války v Bosně a Hercegovině, což potvrzuje i jeden z narátorů, který měl velmi blízko k Fadilovi. *„Fadil se z Rakouska pokoušel seskupit lidi a navrátit je zpět do Bosny. Tím prý narušil neutrálnost Rakouska, ale Rakousko narušilo neutrálnost tím, že nám nepustila schopné muže zpět, bojovat za svou zem a zatkla Fadila. Bylo to za mě podlé. Když ho po 8 měsících*

¹¹⁷ Rozhovor s Ramem Pekmezovićem (1965).

¹¹⁸ Rozhovor s Bejazidem Jahićem (1957).

¹¹⁹ Rozhovor s Hakijou Hadžićem (1982).

pustili, vrátil se do Tuzly a tam jsme se potkali. Když se stal ředitelem návratového centra, už se cítilo a vědělo se, že přijde Daytonská mírová dohoda. Hlavně kvůli tomu, aby ani na jedné straně nebylo ještě více mrtvých. ¹²⁰

Tábor Nagyatád pro ně tak sloužil spíše jako přechodné místo než dlouhodobé útočiště. Podmínky v táboře jsou reflektovány vesměs pozitivně. Narátoři se shodli, že prostředí bylo čisté a funkční. *„Když jsme přijeli do tábora, bylo tam všechno. Byly tam koupelny, záchod...všechno bylo čisté.* ¹²¹

„Já jsem v táboře byl opravdu krátkou dobu, ale moje žena s malou dcerou tam zůstaly o něco déle. Červený kříž se tam o nás dobře staral a poskytl nám pomoc. Měli jsme tam všechno potřebné. ¹²²

Tento konsenzus potvrzuje, že základní potřeby byly v táboře zajištěny, což vytvořilo alespoň částečně důstojné podmínky v této obtížné životní fázi. I přesto, že podmínky v uprchlickém táboře byly uspokojivé, většina narátorů tuto etapu hodnotí jen jako krátkodobou a přechodovou. Ve vzpomínkách na toto období se objevuje vděk za poskytnutou pomoc, ale zároveň i touha po návratu, která byla přítomna již od počátku. *„Mezinárodní organizace nám pomohly, ale chtěl jsem se vrátit hned. Už když jsem odcházel, tak jsem věděl, že se vrátím. Byl jsem stále v kontaktu s Fadilem. Nejdříve jsem byl v Německu do roku 1993, můj bratr byl v Holandsku. Sešli jsme se ve Vídni a rozhodli jsme se vrátit zpět do Bosny.* ¹²³

Tato etapa života narátorů, ať už trvala několik měsíců nebo několik let, odráží hluboké emocionální otřesy spojené se ztrátou domova, ale zároveň schopnost adaptace a naději na návrat. Cesty do zahraničí jim sice poskytly útočiště, vzdělání nebo práci, ale touha po obnovení přetržených vazeb s domovem zůstávala silným motivačním faktorem pro většinu z nich.

¹²⁰ Rozhovor s Mirsadem Terzićem (1960).

¹²¹ Rozhovor s Adilem Mehićem (1961).

¹²² Rozhovor s Halidem Mehićem (1961).

¹²³ Rozhovor s Muhamedem Banjanovićem (1958).

4 Návrat uprchlíků po skončení války v Bosně a Hercegovině

4.1 Politika mezinárodního společenství

Po skončení války, a podepsání Daytonské mírové dohody v roce 1995, se mezinárodní společenství soustředilo na návrat uprchlíků a vysídlených osob zpět do svých domovů. Daytonská dohoda obsahovala ustanovení o právu na návrat, které mělo zajistit, že vysídlené osoby se budou moci vrátit na území, odkud byly vyhnány. Zatímco některé programy návratu byly úspěšné, realita v zemi byla často komplikovaná pokračujícími etnickými napětími, zničenou infrastrukturou a neochotou jednotlivých stran přijmout zpět původní obyvatele jiného etnického původu.

Po skončení války v Bosně a Hercegovině v roce 1995 se politika mezinárodního společenství zaměřila na stabilizaci regionu, obnovu infrastruktury, podporu demokratického procesu a právního státu, a také na postkonfliktní spravedlnost. Tyto snahy byly většinou vedeny Spojenými národy, Evropskou unií, NATO a dalšími mezinárodními organizacemi. Úřad vysokého představitele pro Bosnu a Hercegovinu (*OHR*) byl zřízen, aby dohlížel na provádění této dohody a měl pravomoci zasahovat do politických procesů. Po válce byly rozmístěny mírové jednotky NATO, známé jako *IFOR (Implementation Force)*, později přeměněné na *SFOR (Stabilization Force)*, jejichž úkolem bylo udržovat mír, dohlížet na stažení vojsk a podporovat stabilitu. NATO mělo také klíčovou roli při odzbrojení válčících stran a demilitarizaci některých oblastí. V roce 2004 předala NATO tuto roli *EUFORu (European Union Force)*, který pokračuje v zajišťování bezpečnosti a stability v regionu.¹²⁴

Zásadním dokumentem byla Daytonská mírová dohoda, která mimo jiné zaručovala právo uprchlíků a vysídlených osob vrátit se do svých domovů. Mezinárodní organizace, zejména UNHCR, hrály klíčovou roli při podpoře návratu lidí, jejichž domy byly zničeny nebo zabráný během války. V důsledku války bylo vysídleno přibližně 2,2 milionu lidí (kolem poloviny populace Bosny a Hercegoviny). Daytonská dohoda stanovila právo na návrat pro všechny uprchlíky a vysídlené osoby, což bylo zakotveno v Anexu 7. Tento bod měl zajistit, že všichni, kdo byli nuceni opustit své domovy, se budou moci bezpečně vrátit. Ovšem návrat uprchlíků byl jednou z nejobtížněji dosažitelných částí Daytonské dohody. Ačkoliv mezinárodní společenství, zejména OSN a Evropská unie, podporovaly návrat uprchlíků, tak návrat do etnicky homogenních oblastí byl obtížný a často riskantní. Organizace jako UNHCR poskytovaly finanční podporu a pomoc při rekonstrukci, ale výsledky byly smíšené. V mnoha

¹²⁴ BAŠTOVÁ, Pavlína. Role OSN v ozbrojených konfliktech: Případová studie Bosny a Hercegoviny. 2018.

případech lidé nacházeli své domovy zničené nebo zkonfiskované. Politická vůle k usnadnění návratu byla často slabá a objevovaly se obstrukce na místní úrovni, což vedlo k pomalému procesu reintegrace.

Daytonská dohoda na jedné straně podporovala udržení jednotného státu, ale zároveň přispěla k jeho politickému rozdělení na Federaci Bosny a Hercegoviny a Republiku srbskou. Mezinárodní společenství usilovalo o znovuvytvoření multietnické společnosti, což bylo vnímáno jako klíčové pro fungování státu. Přesto byla dohoda zčásti považována za posílení etnického rozdělení země, protože její ustanovení o návratu uprchlíků a přemístěných osob do původních domovů nebyla plně realizována. Daytonská mírová dohoda totiž umožňovala uprchlíkům návrat do původních domovů nebo náhradu majetku. Anex 7 tuto možnost zajišťoval, ale rovněž umožňoval přesídlení do etnicky dominantních oblastí, což nepřímo podporovalo etnické čistky. Aby se tomuto efektu předešlo, mezinárodní společenství zavedlo organizační struktury, které monitorovaly a podporovaly návraty na lokální úrovni. Role podpory návratů se ale postupem času přesunula na lokální a státní úroveň a na Ministerstvo pro lidská práva a uprchlíky, kde jsou data vyhodnocovány.¹²⁵ Mezinárodní organizace, jako UNHCR, měly dohlížet na realizaci těchto opatření, ale paradoxem zůstávalo, že zatímco dohoda podporovala návrat uprchlíků do původních domovů, v praxi se etnické územní rozdělení dále prohlubovalo. Při pokusu o repatriaci do menšinových oblastí čelili uprchlíci překážkám, které často vedly k posílení etnické homogenizace.

Debata o řešení uprchlické otázky po válce se tedy soustředila na dvě možnosti: buď přijmout nový etnický stávající stav a financovat integraci na nových místech, nebo podpořit skutečný návrat uprchlíků do původních domovů. I přes snahy mezinárodního společenství etnické rozdělení trvá, a optimistické předpoklady o návratu uprchlíků a rekonstrukci multietnické společnosti se ukázaly jako částečně neúspěšné. Poválečné volby v roce 1996, kdy navzdory očekávání Západu zvítězil hlavní nacionalistické strany, vedly mezinárodní aktéry k přehodnocení mírové strategie a posunu k přísnějšímu technickému plnění Daytonské dohody. Vliv Úřadu Vysokého představitele byl zpočátku omezený, ale po roce 1997 získal pravomoci blokovat zákony a odvolávat politiky, kteří podle jeho uvážení neplnili mírové dohody. Tato pravomoc, i když využívaná spíše výjimečně, zdůraznila otázku skutečné suverenity BaH a rozšířila původní rekonstrukční cíle na řešení sociálních, ekonomických a uprchlických otázek. Navzdory obnově infrastruktury a zavedení jednotné měny, přístup

¹²⁵ ŽÍLA, Ondřej. Demografické proměny v Bosně a Hercegovině v 90. letech minulého století. Nucená migrace a její prostorové dopady. 2009.

OHR prohloubil rozdílné zájmy etnických skupin. Bosňácká elita usilovala o centralizovaný stát a oslabení etnických identit Srbů a Chorvatů, kteří naopak preferovali decentralizaci. Bosenští Srbové, původně kritici Daytonské dohody, se stali jejími podporovateli kvůli posílení autonomie. Snaha o vytvoření stabilního, národnostně tolerantního státu tak čelila překážkám v rozdílných představách o uspořádání státu mezi konstitutivními národy.¹²⁶ Západní očekávání o spontánním návratu a hladké reintegraci uprchlíků do předválečných domovů v Bosně a Hercegovině se ukázalo jako značně nerealistické. Návrat uprchlíků se nedařilo zajistit rychle ani efektivně. Lokální politické elity byly sice často obviňovány z maření repatriace, ale ani mezinárodní představitelé nebyli schopni navrátit uprchlíky efektivně, zvláště když mírové jednotky NATO neměly mandát k ochraně menšinových navrátilců. Organizace jako UNHCR, Světová banka či UNDP se musely zaměřit především na podporu většinového návratu, což však vedlo k další etnické homogenizaci regionů a odradilo mnoho uprchlíků od návratu do oblastí, kde by tvořili menšinu. Nedostatečně koordinovaný přístup různých mezinárodních organizací pak způsobil chaos v celém repatriačním procesu a znemožnil důsledné plnění Anexu 7 Daytonské dohody.¹²⁷

UNHCR původně zorganizovalo krátkodobé návštěvy pro potencionální menšinové navrátilce do jejich původních bydlíšť, aby mohli posoudit místní situaci. Navzdory opakovaným výzvám k místním institucím, aby spolupracovaly, přinesla tato iniciativa jen omezené výsledky, protože často narážela na obstrukce ze strany lokálních úřadů. Významnějšího efektu dosáhlo zřízení bezplatných autobusových linek mezi entitami v roce 1996, které umožnily tisícům navrátilců navštívit své původní domovy a členy rodiny. Tyto linky byly v prvních fázích doprovázeny vojenskými jednotkami IFOR a policií IPTF pro zajištění bezpečnosti. Ačkoli se mezientitní doprava stala pozitivním krokem směrem k budování důvěry, je obtížné posoudit její konkrétní vliv na trvalá rozhodnutí k návratu.¹²⁸

Největší naděje UNHCR směřovala k programu Otevřená města (*Open Cities*), spuštěnému v roce 1997, který měl motivovat místní úřady k odstranění překážek pro návrat menšin. Status „Otevřeného města“ tak měla získat ta města, která byla připravena podporovat návratnost. Opštiny, které se otevřely návratům, byly odměňovány finanční podporou. Tato podpora měla pomoci s obnovou infrastruktury a dalšími potřebami, které města potřebovala k přijetí

¹²⁶ ŽÍLA, Ondřej. "Jedna si jedina moja domovina?" Etno-demografické proměny Bosny a Hercegoviny v letech 1945-2012. 2014.

¹²⁷ ŽÍLA, Ondřej. "Jedna si jedina moja domovina?" Etno-demografické proměny Bosny a Hercegoviny v letech 1945-2012. 2014.

¹²⁸ <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/30718/120010300.pdf?sequence=1&isAllowed=y> ze dne 15. 10. 2024

navrátilců. Program „Otevřená města“ byl UNHCR považován za klíčový mechanismus pro rok 1998, označený jako rok návratu, s cílem umožnit návrat až 50 tisíc uprchlíků a vysídlených osob.¹²⁹ Program však přinesl zklamání – „Otevřená města“ neukázala vyšší míru návratnosti než ostatní oblasti. K nejvíce diskutovaným otázkám patřila kritéria, podle kterých byla jednotlivá města do programu zařazována, přičemž oficiální tvrzení o „skutečné ochotě měst dodržet své závazky“ se ukázalo jako problematické vzhledem k reálnému výběru zapojených měst. Dokumentace k této iniciativě postrádala jasné určení, na co přesně, kromě obnovy domů zničených válkou, měla být finanční pomoc použita. Tato neúspěšná a značně nákladná iniciativa tak poukazuje na nedostatek efektivní repatriační strategie ze strany mezinárodního společenství.¹³⁰

V roce 1998 došlo k přehodnocení přístupu, kdy menšinové návraty byly chápány jako nástroj ke zmírnění následků etnického čištění. Dohoda však čelila mnoha problémům, zejména kvůli neochotě lokálních politických struktur spolupracovat a komplikovanému systému monitorování a statistického vyhodnocování návratů.¹³¹ O rok později se mezinárodní společenství zaměřilo na tzv. strategii PLIP (*Property Law Implementation Plan*), aby zajistilo spravedlivé a systematické obnovení vlastnických práv původních obyvatel na jejich majetek. PLIP se od předchozích přístupů lišil tím, že kladl důraz na rovnoměrné a neutrální uplatňování práva na majetek bez politických zásahů. Tento přístup zahrnoval mimo jiné důsledné monitorování, přísné uplatňování práva, spolupráci mezi agenturami OSN, OHR, OSCE (*Organization for Security and CO-operation in Europe*) a místními orgány, a zavádění zásad, které by bránily diskriminaci a zajistily jednotné standardy napříč zemí. Strategie PLIP využívala monitorovací síť v terénu a vyžadovala podporu místních úřadů při vyklizení nemovitostí, kde byla potřeba i policie. Mezi hlavní cíle PLIP patřilo odstranění etnických zájmů z rozhodovacích procesů, vytvoření právních a administrativních struktur pro návraty a udržení dlouhodobé spravedlnosti při řešení nároků. Tento přístup přispěl k de-politizaci procesu návratů a zajistil lepší ochranu práv uprchlíků a vysídlených osob.¹³²

Další důležitý mezník ve snaze mezinárodního společenství umožnit návrat uprchlíků a vnitřně vysídlených osob, byla Sarajevská deklarace přijatá v únoru 1998. Hlavním cílem deklarace bylo obnovit multietnický charakter hlavního města Bosny a Hercegoviny. Cílem bylo podpořit

¹²⁹ <https://www.refworld.org/reference/annualreport/uscrr/1998/en/93122> ze dne 30. 10. 2024

¹³⁰ ŽÍLA, Ondřej. "Jedna si jedina moja domovina?" Etno-demografické proměny Bosny a Hercegoviny v letech 1945-2012. 2014.

¹³¹ GROMES, Thorsten. Dejtonski sporazum za Bosnu i hercegovinu. In: Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini – Analiza postdejtonskog političkog sistema. Sarajevo Open Centre, 2011.

¹³² https://www.ohr.int/ohr_archive/plip-inter-agency-framework-document/ ze dne 27. 10. 2024

návrat přibližně 20 tisíc srbských a chorvatských uprchlíků do Sarajeva, což mělo městu přinést další finanční podporu od mezinárodních organizací.¹³³ Deklarace se zaměřovala na odstranění válečných zákonů o vlastnictví, protože tisíce bosňáckých přesídlenců (většinou se jednalo o uprchlíky z Republiky srbské)¹³⁴ obývaly domy bez právního nároku, což blokovalo návrat původních obyvatel. Sarajevské autority deklarovanou podporu pro návraty nakonec nedokázaly realizovat, a multietnický charakter města tak obnoven nebyl. To nám dokazují statistiky ze sčítání obyvatel. V roce 1991 bylo Sarajevo etnicky smíšené, kde Bosňáci (44 %), Srbové (30 %) a Chorvati (7 %) tvořili hlavní skupiny, což odráželo multietnický charakter města. Do roku 2013 se situace zásadně změnila v důsledku války a etnického přesunu obyvatel. Sarajevo se stalo etnicky homogennějším, s převahou Bosňáků (přes 80 %), zatímco počet Srbů a Chorvatů výrazně poklesl.

Mezinárodní organizace, zejména UNHCR, si postupně uvědomily, že samotná rekonstrukce nemovitostí nepostačuje k dlouhodobému návratu uprchlíků. Do roku 2000 se zaměřovaly primárně na fyzický návrat, čímž zanedbávaly ekonomickou a sociální reintegraci navrátilců a podporu soužití mezi etniky. UNHCR postupně měnilo strategii a začalo klást důraz na udržitelnost návratů – od podpory návratů k reintegračním programům, které nakonec v roce 2006 upřednostnily financování projektů zaměřených na usmíření a dlouhodobou integraci před prostou obnovou majetku.¹³⁵

Mezinárodní společenství i nadále čelí otázce, jak v situaci pokračovat. V posledních měsících OSN upozorňuje na potřebu stabilizace politického prostředí v Bosně, což je zásadní nejen pro navrácení uprchlíků, ale i pro zlepšení životních podmínek a sociální soudržnosti v celé zemi. Evropská unie nedávno podpořila Bosnu na její cestě k integraci, čímž zdůraznila význam reformních kroků, které by měly zlepšit situaci v oblasti práva a uprchlické problematiky, zejména v souladu s evropskými standardy. Tento posun je však komplikován politickým napětím, které zpomaluje provádění klíčových reforem, a také ekonomickou situací, jež přispívá k odchodu kvalifikovaných obyvatel.¹³⁶

¹³³ <https://www.refworld.org/legal/resolution/europe/1998/en/15019> ze dne 31. 10. 2024

¹³⁴ ŽÍLA, Ondřej. "Jedna si jedina moja domovina?" Etno-demografické proměny Bosny a Hercegoviny v letech 1945-2012. 2014.

¹³⁵ ŠIMÁK, Jakub. Návrat uprchlíků a vnitřně přemístěných osob na území Bosny a Hercegoviny po Daytonu. 2010.

¹³⁶ <https://data.unhcr.org/en/documents/details/106628> ze dne 27. 10. 2024

4.2 Statistiky návratnosti

Návrat uprchlíků do svých původních domovů po konfliktu představoval komplexní proces, který vyžadoval podporu ze strany mezinárodního společenství, místních institucí a nevládních organizací. V rámci této kapitoly se proto zaměřím na obecný průběh návratů a představím hlavní programy a iniciativy, které měly za cíl usnadnit bezpečný a udržitelný návrat. Uvedu také statistický přehled o počtu navrátilců se uprchlíků s důrazem na region Podriní, konkrétně oblast kolem Zvorniku a vesnice Kozluk, kde byl proveden terénní výzkum. Tato analýza umožní lépe porozumět specifickým návratového procesu v této oblasti.

Je ovšem potřeba brát v potaz, že statistiky návratu uprchlíků v Bosně a Hercegovině vykazují rozdíly kvůli nejednotnému přístupu k jejich evidenci, ovlivněnému mimo jiné politickými zájmy a administrativními změnami. Za návrat se často považoval i krátkodobý pobyt v původním bydlišti, což zkreslilo údaje o počtu navrátilců se osob. Mnoho vlastníků získaný majetek rychle prodalo či pronajalo, nebo ho začalo využívat jen k rekreačním účelům, místo aby se skutečně vrátili k trvalému bydlení.¹³⁷ Nejvyšší počet návratů byl zaznamenán v roce 2002 (102 111 osob). Nicméně od tohoto okamžiku začal počet návratů rapidně klesat. V roce 2009 se vrátilo pouze 9 920 uprchlíků ze zahraničí a 32 743 vnitřně přemístěných osob, což je mnohem méně než v předchozích letech. Dokonce v roce 2012 dosáhl počet uprchlíků jen 360 osob.¹³⁸ Přesto oficiálně proces návratů ukončen nebyl, zejména z obav, že by to znamenalo přijetí etnicky homogenního rozdělení země.

Důležitým faktem je, že přibližně 75 % návratů směřovalo do Federace Bosny a Hercegoviny, zatímco zbytek do Republiky srbské a autonomního města Brčko. Téměř polovina všech návratů byla klasifikována jako menšinové návraty, které vykazovaly výrazné regionální rozdíly, s větší koncentrací v oblastech jako je Sarajevo, severozápadní Bosna (oblast Prijedor), střední Bosna (především Jajce) a severovýchodní (Zvornik a Bijeljina).¹³⁹ Dodnes přetrvává problém nerovnoměrného rozložení navrátilců mezi jednotlivé entity, což nadále komplikuje stabilizaci a integraci.

Zásadní roli v návratu uprchlíků hrála individuální motivace a ochota k návratu. Tyto faktory se časem měnily, lišily se podle geografických oblastí a významně na ně působila blízkost entitní linie. Menšinová navrátilci čelili řadě specifických problémů, včetně zničených domů,

¹³⁷ ŽÍLA, Ondřej. Úspěšnost návratnosti bosenských uprchlíků do svých domovů: statistika versus realita= Successful returns of Bosnian refugees to their homes: statistics versus reality. 2009.

¹³⁸ <https://www.refworld.org/reference/annualreport/idmc/2013/en/84285> ze dne 28. 10. 2024

¹³⁹ <https://www.refworld.org/reference/annualreport/uscri/2001/en/21365> ze dne 28. 10. 2024

ekonomického kolapsu, vysoké nezaměstnanosti a institucionálních překážek ze strany většinového obyvatelstva. Návrat komplikovaly i byrokratické zdržování a korupce, které vedly mnoho vysídlenců k přesvědčení, že návrat je prakticky nemožný.¹⁴⁰ Zatímco starší generace se často vracela z emocionální vazby k původnímu domovu a preferovala klidnější venkovské prostředí, mladí lidé zůstávali spíše v oblastech s vyššími pracovními vzdělávacími příležitostmi. Senioři se vraceli zejména do vesnických domů a spoléhali se na své důchody, které často nestačily na pokrytí základních potřeb, a proto se často věnovali zemědělství. Venkov poskytoval větší svobodu od administrativních omezení a diskriminace, které menšinová navrátilci čelili ve městech. Mladí však na venkově neviděli perspektivu, často kvůli špatné infrastruktuře, a stahovali se do velkých měst jako Sarajevo, Banja Luka a Mostar, kde byla větší šance na vzdělání a zaměstnání.¹⁴¹

Jedním z hlavních bezpečnostních rizik, které odrazovalo muže od návratu, byla jejich klasifikace jako dezertérů. Ačkoli Daytonská dohoda předpokládala rychlou amnestii, zákon o amnestii byl v Republice srbské schválen až v červenci 1999. Do té doby tak navrátilcům hrozil trest za dezerci, a navíc byli povinni vykonat vojenskou službu, pokud se jí útekem vyhnuli. Tyto obavy z odvodu komplikovaly dokonce i návrat většinového obyvatelstva. Situace se ale začala zlepšovat po roce 2001, kdy se první navrátilci objevili i v konfliktních oblastech, jako je Foča, Prijedor a Zvornik.¹⁴²

V mé práci se zaměřím především na návrat Bosňáků do opštiny Zvornik v části Republiky srbské, který lze považovat za jeden z nejúspěšnějších repatriačních procesů v Bosně a Hercegovině. V současnosti zde žije odhadem přes dvacet tisíc bosňáckých navrátilců, což odpovídá přibližně 53% míře návratnosti. Před válkou, v roce 1991, žilo v oblasti Zvorniku kolem 67 217 lidí, přičemž Bosňáci tvořili přibližně 56 % obyvatelstva a Srbové zhruba 41 %.¹⁴³ Během prvního měsíce musely z regionu uprchnout desítky tisíc Bosňáků, což učinilo oblast lákavou pro srbské uprchlíky z jiných částí Bosny.¹⁴⁴ Během války zde našlo útočiště kolem 31 000 Srbů a po podepsání Daytonské mírové dohody, která v roce 1996 nařídila předat některé sarajevské čtvrti Federaci BaH, přišly další tisíce Srbů. Celkový počet srbských

¹⁴⁰ ŽÍLA, Ondřej. "Jedna si jedina moja domovina?" Etno-demografické proměny Bosny a Hercegoviny v letech 1945-2012. 2014.

¹⁴¹ ŠIMÁK, Jakub. Návrat uprchlíků a vnitřně přemístěných osob na území Bosny a Hercegoviny po Daytonu. 2010.

¹⁴² ŽÍLA, Ondřej. "Jedna si jedina moja domovina?" Etno-demografické proměny Bosny a Hercegoviny v letech 1945-2012. 2014.

¹⁴³ <http://www.statistika.ba> ze dne 03. 11. 2024

¹⁴⁴ FRANZ, Barbara. Returnees, remittances, and reconstruction: International politics and local consequences in Bosnia. Whitehead J. Dipl. & Int'l Rel., 2010, 11: 49.

obyvatel tak v poválečné opštině Zvornik překročil původní počet Srbů žijících v této opštině před válkou.¹⁴⁵

Po uzavření Daytonské mírové dohody nebyl kvůli bezpečnostním poměrům v opštině Zvornik možný brzký návrat. První spontánní pokusy Bosňáků navštívit své domovy v roce 1996, vyvolaly silnou negativní odezvu a vedly k několika násilným incidentům. Napjatá situace trvala až do roku 1999, kdy mezinárodní společenství začalo přistupovat k otázce návratu rozhodněji.¹⁴⁶ Kromě zvýšeného tlaku na místní úřady se také zlepšila bezpečnostní opatření, která měla chránit navrátilce, včetně zvýšené přítomnosti mezinárodních mírových jednotek. Dále se otevřela klíčová spojnice mezi Tuzlou a Zvornikem, což usnadnilo přístup a pohyb uprchlíků mezi entitami.

V roce 1999 UNHCR zaznamenala 2 357 navrátilců a do roku 2005 celkem 14 473 Bosňáků, což znamenalo repatriační úspěšnost 39,2 %. Po roce 2005 však návraty prakticky ustaly, a podle dostupných statistik žádní noví navrátilci po tomto roce nejsou evidováni.¹⁴⁷ Organizátoři bosňácké repatriace odhadovali, že se do opštiny mohlo vrátit mezi 16 až 20 tisíci Bosňáky,¹⁴⁸ jelikož mnozí z nich se vrátili bez podpory mezinárodních organizací a nebyli oficiálně registrováni.

Největší počty navrátilců v rámci opštiny Zvornik zaměřily do obcí Divić a Kozluk, kde se částečně nebo úplně obnovily původní muslimské komunity. Výrazné bosňácké komunity jsou také v obcích Gornji Šepak, Đulići, Križevići nebo Donja Kamenica. V dalších desítkách obcí se podařilo obnovit alespoň část původní zástavby. Návrat Bosňáků sice narušil poválečnou etnickou homogenizace, ale nepodařilo se dosáhnout původního multietnického složení oblasti. Přesto však lze návrat do Zvorniku považovat za jeden z nejúspěšnějších pokusů přiblížit se předválečnému stavu v rámci poválečné návratnosti v Bosně a Hercegovině.

Do opštiny Zvornik spadá přibližně 62 měst a vesnic. Úspěšnost návratového procesu lze posuzovat na základě demografických statistik, které odrážejí složení obyvatelstva po válce. V městech, kde před válkou (v roce 1991) tvořili Muslimové většinu, se po válce opět vrátili a nadále zde převažují. Výjimkou jsou pouze pět míst – Skočić, Karakaj, Zvornik, Odžačina a Kostijerevo – kde zaznamenáváme pokles muslimské populace a převahu obyvatelstva srbské

¹⁴⁵ ŽÍLA, Ondřej. "Návrat domů": rozdílné průběhy repatriačního procesu v Bosně a Hercegovině (vybrané případové studie). *Porta Balkanica*, 2014, 6.2: [34]-49.

¹⁴⁶ https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/200612_rew_TESEVpresentation.pdf ze dne 05. 11. 2024

¹⁴⁷ ŽÍLA, Ondřej. "Návrat domů": rozdílné průběhy repatriačního procesu v Bosně a Hercegovině (vybrané případové studie). *Porta Balkanica*, 2014, 6.2: [34]-49.

¹⁴⁸ <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/09246/09246-engl.pdf> ze dne 03. 11. 2024

národnosti. Nejvýraznější změnu lze pozorovat u dvou největších měst opštiny Zvornik, a to Karakaje a Zvorniku. I přes tyto výjimky lze však proces návratu do Republiky srbské považovat za úspěšný.

V následující tabulce je možné vidět vesnice a města s muslimskou většinou, která jsou zvýrazněná zeleně. Muslimská města, ve kterých se po válce změnilo etnické složení, jsou zvýrazněná červeně.

Města a vesnice v opštině Zvornik

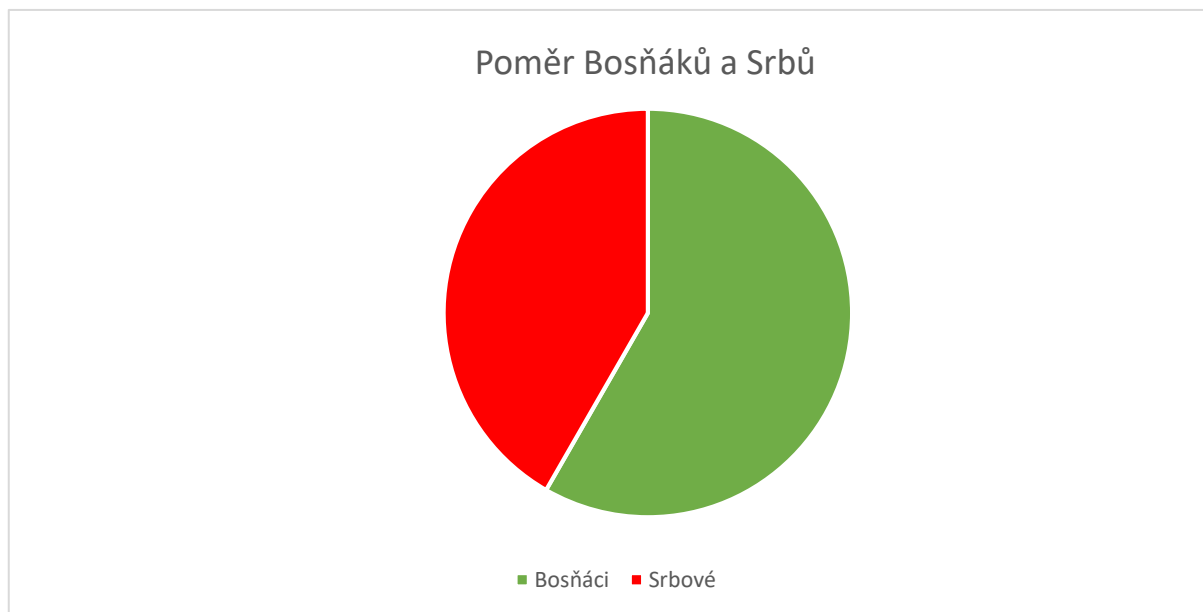
	Bosňáci		Srbové	
	1991	2013	1991	2013
Gornja Pilica	0	0	1096	838
Donja Pilica	3	1	1282	1203
Gornji Lokanj	0	0	898	681
Donji Lokanj	0	0	1401	1143
Branjevo	0	1	0	2737
Gornji Šepak	1506	954	14	43
Srednji Šepak	418	181	4	162
Donji Šepak	16	446	0	406
Roćević	0	0	1222	1256
Vrela	0	0	127	97
Trnovica	1	0	1026	702
Jasenica	0	0	928	943
Kiseljak	16	0	524	362
Pađine	0	0	553	522
Skočić	412	98	107	128
Buložani	0	0	241	314
Ugljari	65	13	506	344
Vitinica	8	0	1	2
Odžačina	36	0	6	5
Jusići	391	303	67	0
Malešić	69	24	664	392
Androvići	0	92	314	205
Kozluk	2565	1501	302	487

Boškovići	61	118	517	479
Šetići	656	455	82	85
Klisa	617	413	0	0
Petkovci	871	373	6	0
Tabanci	113	12	1050	846
Trsić	586	198	1490	1599
Đulići	1022	621	17	109
Kitovnice	91	112	527	328
Dugi Dio	341	327	0	0
Baljakovica	30	0	95	35
Potočani	325	239	17	6
Križevići	2272	1997	34	11
Gornji Grbavci	261	275	667	732
Cer	264	1	382	435
Čelopek	107	50	1587	1773
Karakaj	1790	324	1251	2475
Jardan	192	186	398	399
Glumina	2182	1089	119	92
Oraovac	337	80	348	627
Gornje Snagovo	491	925	236	2
Kula Grad	1006	593	0	103
Divič	1360	850	4	0
Zvornik	7310	992	3496	10308
Sultanovići	411	238	0	0
Liplje	735	474	23	2
Snagovo	39	39	156	133
Jošanica	499	421	0	0
Samari	459	282	14	0
Gornja Kamenica	1291	705	306	100
Donja Kamenica	1354	1106	22	0
Novo Selo	1066	561	186	166
Glodi	1177	1006	46	0
Đevanje	20	8	305	281

Liješanj	0	0	296	120
Kostijerevo	804	350	417	377
Paljevići	343	188	12	9
Drinjača	199	113	33	12
Sopotnik	189	127	68	78
Zelinje	0	0	524	422

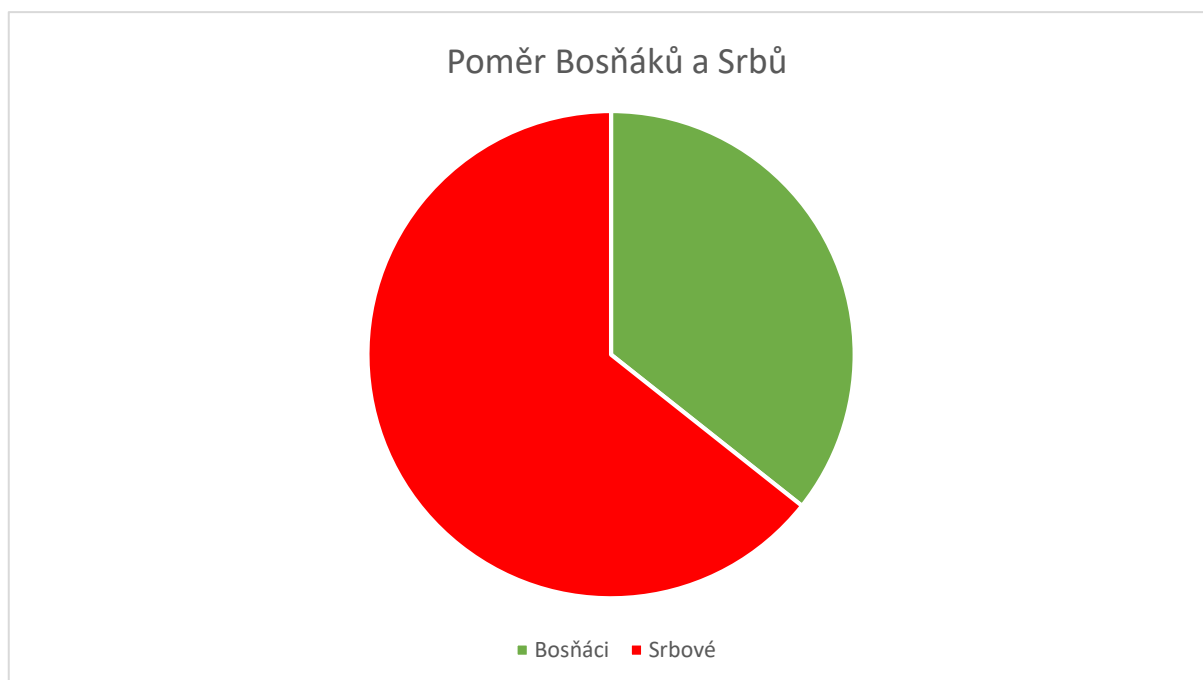
Tabulka 2: Změny v etnickém složení v městech a vesnicích opštiny Zvornik v letech 1991 a 2013

Níže vyobrazený graf zobrazuje poměr Bosňáků a Srbů v opštině Zvornik v roce 1991. Z grafu je patrné, že převažovalo muslimské obyvatelstvo.

Graf 1: Etnické složení obyvatelstva v opštině Zvornik v roce 1991

Následující graf znázorňuje poměr Bosňáků a Srbů v opštině Zvornik v roce 2013. Z grafu je patrná etnická proměna v opštině Zvornik. Oproti roku 1991 převládá srbské obyvatelstvo.

Graf 2: Etnické složení obyvatelstva v opštině Zvornik v roce 2013

Na poměrně pozitivním výsledku návratu má podíl také Fadil Banjanović, který v regionu působil jako klíčový představitel a lídr návratu. Fadil Banjanović popisoval proces návratu jako

nezadržitelný pohyb, který nemohly zastavit ani nacionalistické síly, ozbrojené jednotky, ani některé mezinárodní faktory, jež upřednostňovaly velmi omezený rozsah návratů. Vyjadřoval pevnou víru v návrat lidí do jejich domovů a přesvědčení, že jim bude jejich majetek navrácen. Podle něj by totiž nemohlo obstát žádné právní opatření, které by legitimizovalo násilně uzmutý majetek. Fadil Banjanović, který zpočátku působil v Tuzle, prohlásil: „*Návrat je nevyhnutelný. Podporujeme návrat ve všech formách.*“¹⁴⁹

Jedním z prvních organizovaných pokusů o návrat byl návrat Bosňáků do vesnice Jušići, která leží nedaleko Zvorniku ve východní části Republiky srbské. V říjnu 1996 zde desítky navrátilců, za podpory známého aktivisty Fadila Banjanoviće, postavily stanový tábor a začaly vyklízet trosky svých zničených domovů. Navrátilci museli zprovoznit přístupovou cestu k vesnici a věnovat zvýšenou pozornost minovému nebezpečí, které komplikovalo i zasazení prvních plodin. Navzdory výhrůzkám a příležitostným střelbám místní obyvatelé ve svém úsilí vytrvali. Do jara 1998 se do vesnice Jušići vrátila více než polovina předválečných obyvatel a podobný návrat probíhal i v dalších vesnicích této části Republiky srbské. V obci byly postupně vztyčovány telefonní sloupy, aby mohli mít navrátilci přístup k elektrické energii z Federace. Avšak úřady Republiky srbské nařídily jejich odstranění. Děti navrátilců byly dopravovány autobusy přes mezientitní hranici (IEBL) do škol na území Federace.

Ačkoliv se bezpečnostní situace v okolí Jušići časem zlepšila, problémy s dopravou a zásobováním vodou přetrvávaly ještě několik let. V důsledku rostoucího tlaku přijali mezinárodní představitelé v roce 1999 důležitá opatření na podporu návratu. Byly zavedeny zákony proti obstrukcím a někteří z odpovědných úředníků byli odvoláni. Na konci 90. let tak návrat nabral na síle a během několika následujících let se podařilo stovkám tisíc lidí vrátit do svých předválečných domovů. Tento proces zahrnoval nejen návrat Bosňáků do oblastí kontrolovaných Srby a do západní Bosny a Hercegoviny, ale také návrat Srbů a Chorvatů do jejich původních domovů. Přesto však setrvávání některých válečných vůdců a jejich následovníků u moci bránilo návratům ve větším rozsahu. V některých lokalitách, jako je Višegrad, Rogatica či Foča, tak k významnému návratu vůbec nedošlo.

Další návrat, který proběhl v této opštině, byl do vesnice Kula Grad. Abdulah Hadžić v rozhovoru pro TV Podrinje¹⁵⁰ z vesnice Kula Gradu, blízký přítel Fadila Banjanoviće, vzpomíná na jeho zásadní roli při organizaci návratu uprchlíků po válce. Po válce Banjanović

¹⁴⁹ <https://www.fmreview.org/lippman/> ze dne 05. 11. 2024

¹⁵⁰ <https://podrinjemedija.ba/> ze dne 07. 11. 2024

působil jako ředitel návratového centra, které sídlilo v hotelu Tehnograd v Tuzle. Zde soustředil obyvatele a pravidelně je ujišťoval, že se vrátí do svých domovů, což dokazují i dochované videozáznamy. Všichni mu vyjadřovali podporu. Dne 24. ledna se z Tuzly vydal konvoj zpět do rodného kraje. Navzdory mrazivému počasí a silnému sněžení postupovala kolona směrem ke Zvorniku a Kula Gradu. Cesta byla obtížná a kvůli sněhu se museli zastavit. Fadil Banjanović proto vyhledal pomoc ve městě Sapna, odkud zajistil bagr a konvoj tak mohl pokračovat. Do Kula Gradu dorazili až za tmy a město bylo takto symbolicky navráceno svým původním obyvatelům. Banjanović se následně vrátil k dalším povinnostem, protože bylo třeba pokračovat s návraty i do dalších oblastí. Většina domů byla zničena, chyběla okna, dveře a bylo nutné provést rozsáhlé opravy. Fadil proto zařídil dodávky stavebního materiálu, který dorazil během několika dní, a organizoval i pomoc dobrovolníků z Federace Bosny a Hercegoviny. Podporu poskytli také Bosňáci, kteří během války uprchli do Rakouska a dalších zemí.

Jedním z klíčových problémů, který ovlivnil nejen návrat uprchlíků, ale také celkovou stabilizaci a hospodářský rozvoj země, je nezaměstnanost. Po válce byla ekonomika Bosny a Hercegoviny silně narušena. Vysoká míra nezaměstnanosti ovlivnila také návrat uprchlíků, protože lidé se často neměli kam vrátit kvůli chybějícím pracovním příležitostem a slabé podpoře místních ekonomik. Až do současnosti Bosna a Hercegovina zápasí s vysokou mírou nezaměstnanosti, která se v různých obdobích pohybovala mezi 20-30 %. V roce 2023 dosáhla míra nezaměstnanosti v Bosně a Hercegovině 10,42 %, což je nejnižší hodnota od roku 2006, kdy se pohybovala kolem 31,1 %.¹⁵¹ Přesto je stále výrazně vyšší než průměr ve světovém měřítku, který činí asi 6,99 %. Zatímco celková nezaměstnanost se zlepšila, zůstávají specifické výzvy, například nezaměstnanost mezi mladými lidmi, která přesahuje 26 %. Kvůli nedostatku příležitostí opouštějí mladí lidé Bosnu a Hercegovinu a hledají lepší životní podmínky v zahraničí. Tento „odliv mozků“ oslabuje ekonomiku a přispívá k nedostatku kvalifikovaných pracovníků. Bosenská socioekonomická situace a dlouhodobé politické problémy výrazně přispívají k odlivu obyvatel do zahraničí. K tomu přispěl i německý imigrační zákon, vydaný v roce 2018, který usnadňoval vstup kvalifikované pracovní síly ze států mimo EU.¹⁵² Ačkoli Bosna a Hercegoviny má díky přírodním zdrojům značný rozvojový potenciál, země se stále potýká s následky války a přetrvávajícími vnitřními konflikty o moc a kontrolu. Západní

¹⁵¹ <https://bhas.gov.ba/> ze dne 31. 10. 2024

¹⁵² ŽÍLA, Ondřej. Poločas rozpadu? Dvojí štěpení daytonské Bosny a Hercegoviny. *Porta Balkanica*, 2018, 10.1-2: [5]-20.

pokusy o vytvoření jednotné bosenské identity zatím nenaplnily očekávání, jelikož tři hlavní etnické skupiny nadále silně ovlivňují charakter a směřování země.

4.3 Pamětnické reflexe návratu do Kozluku

Na základě výpovědí narátorů je možné identifikovat několik klíčových vzorců motivace a časového rámce při rozhodování o návratu do Kozluku. Zaměřím se na časové období, motivace k návratu a jak celou situaci vnímali lidé, kteří se rozhodli vrátit. Mnoho respondentů zmiňuje, že rozhodnutí o návratu padlo mezi lety 2000 a 2002, kdy začal masový návrat a situace se stala bezpečnější a stabilnější. K tomu přispěla Daytonská mírová dohoda a její přílohy, které daly základ pro obnovu stability v oblasti. Narátoři také reflektovali, jak vesnice v tomto období vypadala. „Bylo to kolem roku 2000. Kolem tohoto roku začal masový návrat, do té doby to moc nešlo. Co se týče mě, já jsem v to období řídil autobusy. Vozil jsem lidi na uklízení do Kozluku každou sobotu. Jak se kdo vracel, tak jsme obnovovali baráky.“¹⁵³

„Můj celý boj a směr byl Kozluk. Tohle je prostě náš domov. Některé baráky byly zničené a byly přerušené kabely. Poprvé jsem se vrátil v roce 2001, protože jsem měl strach. Celou válku jsem bojoval proti Srbům a nevěděl jsem, zda je v Kozluku bezpečno. [...]“¹⁵⁴

„V letech 2000–2002 se lidé začali vracet do Kozluku. První roky byly některé domy opuštěné nebo částečně zničené. Obyvatelé se vraceli zpět, aby to tady dali dohromady. Prvních 7 až 15 dní byly problémy. Domy, které byly zdevastované, jsme uklízeli dům po domě. V některých domech stále žilo srbské obyvatelstvo, ale byly podávány žádosti o vrácení nemovitosti, a tak muselo srbské obyvatelstvo domy opouštět.“¹⁵⁵

Lidé se zpravidla vraceli ve vlnách. První skupiny byly většinou svobodní a bezdětní, kteří přišli na začátku (2000–2002), aby začali obnovovat domy a infrastrukturu. Tento počáteční návrat byl více praktický a zaměřený na zajištění základních podmínek pro život. Narátoři často vyjadřují, že jejich návrat byl spojen s hlubokým pocitem domova a sounáležitosti k místu, kde se narodili a kde byli jejich předci. Většina lidí vnímala Kozluk jako "své místo", ať už se vrátili z různých zemí. "Vrátil jsem se hned, jak to šlo. Když nejsem v Kozluku, tak je mi jedno, kde jsem. Pokud nejsem v Kozluku, nic to pro mě neznamená, dokážu fungovat pouze v Kozluku."¹⁵⁶

¹⁵³ Rozhovor s Ramem Pekmezovićem (1965).

¹⁵⁴ Rozhovor s Mirsadem Terzićem (1960).

¹⁵⁵ Rozhovor s Hakijou Hadžićem (1982).

¹⁵⁶ Rozhovor s Bejazidem Jahićem (1957).

„Vždy jsem si přál vrátit na své místo. Zde jsem doma, tady to je moje. Můj děda i praděda jsou odtud.“¹⁵⁷

„Tady jsem se narodil a jenom jeden barák se dá nazvat domovem. Mám barák i v Rakousku, ale nyní mě to více táhne do Kozluku, je mi tu dobře. Mám svoji půdu, o kterou se starám, pracuji tu, snažím se a bojuji za to.“¹⁵⁸

Narátoři se rozhodli vrátit, protože slyšeli o organizovaném návratu vedeném Fadilem Banjanovićem. Tento návrat byl vnímán jako příležitost k obnově života v rodném regionu, navzdory velkému riziku a obavám z možné neúspěšnosti. Někteří nárátoři se rozhodli připojit k návratu na základě důvěry ve Fadila, což ukazuje silný psychologický aspekt důvěry. Fadil Banjanović byl vnímán jako klíčová postava, která poskytla nejen praktickou pomoc při návratu, ale i morální podporu. Jeho aktivity ve vesnici Dugi Dio a Jusići byly považovány za průlomové, protože pomohly prolomit bariéry, které bránily návratu obyvatel do oblastí po válce. Jeho organizace a vedení poskytly lidem pocit, že návrat je možný. Pro nárátoře byl Fadil symbolem naděje a obnovení komunity. Jeho vliv byl silný natolik, že mnozí se rozhodli vrátit právě kvůli jeho aktivitám, což ukazuje na kladný vztah ke komunitnímu lídrovi a roli, kterou sehrál při rozhodování o návratu. Fadil Banjanović byl v očích respondentů považován za spravedlivého a hodného člověka, který byl oblíbený napříč všemi etnickými skupinami. Jeho charisma a schopnost vést lidi se objevují v odpovědích jako zásadní rysy, které mu umožnily ovlivnit průběh návratu a udržení komunity. Důraz v odpovědích byl také kladen na to, že se choval neutrálně, nezáleželo mu na tom, zda byl člověk Muslim, Srb nebo Chorvat. Tento univerzální přístup v něm přitahoval širokou podporu mezi různými skupinami, což bylo zvláště cenné v tak polarizované postválečné situaci. Fadilova role v návratu do Podriní je vysoce ceněna. *„Byl to hrdina. Nejen pro mě a pro Kozluk, ale i pro celé Podriní a Republiku srbskou byl symbolem návratu. On byl ten, kdo zajistil lidem návrat do jejich domovů.“¹⁵⁹*

„Já a Fadil jsme byli jako bratři, vyrůstali jsme spolu. Byl to spravedlivý a hodný člověk. Všechny měl rád. I po návratu pro něj člověk nebyl Muslim, Srb nebo Chorvat, všechny bral stejně. Všem pomáhal.“¹⁶⁰

¹⁵⁷ Rozhovor s Adilem Mehićem (1961).

¹⁵⁸ Rozhovor s Ramem Pekmezovićem (1965).

¹⁵⁹ Rozhovor s Hakijou Hadžićem (1982).

¹⁶⁰ Rozhovor s Ramem Pekmezovićem (1965).

„Byl to velký řečník. On byl světlou tečkou jak při odjezdu, tak při návratu. Byl to bojovník za návrat do Podriní. Byli zde možná lidé, kteří byli větší a mocnější než on, ale neuměli to komunikovat a zrealizovat. To uměl jen on. Fadil žil pro národ, na úkor toho šla trošku stranou rodina, ale on prostě žil pro národ. [...]“¹⁶¹

„Fadil byl král návratu. Postavil se politice celé Bosny a Hercegoviny, postavil se politice Evropy a všem. I bosňácká politika byla pro to, abychom se nevrátili. Pro ně bylo důležité, aby bosňáckou politiku měli co nejvíce na území Federace Bosny a Hercegoviny. Fadil byl člověk, který měl charisma a sílu bojovat s tím vším. Po jeho smrti už žádný návrat neprobíhá. Anex 7 sice existuje, ale všichni se nyní pokoušejí říct, že návrat je ukončený. [...] Fadil nevracel pouze Bosňáky, on vracel i Srby do svých domovů. Fadila jsem znal od mala a můžu o něm říct, že to byl jeden z největších osobností v Bosně a Hercegovině. Nikdy se nekoukal na státní příslušnost nebo víru. Nacionální politici se ho pokoušeli svést na svou stranu, ale on měl svou hlavu a šel za svým cílem. Měl velkou podporu od lidí, které vrátil zpět. Bohužel všichni dobří lidé, kteří mají charisma a plán o budoucnosti a návratu, prostě zmizí.“¹⁶²

Narátoři uvádějí, že jeho zásluhy byly klíčové pro to, že se lidé vrátili do Kozluku, a to zejména díky jeho komunikačním schopnostem a praktickému vedení. Podle všech narátorů je návrat do Kozluku jeho zásluha, a návrat do Podriní by se bez něj nikdy neuskutečnil. Byl považován za legendu, a po jeho smrti byla jeho ztráta vnímána jako velká trauma pro celou komunitu. Fadilova smrt zanechala hlubokou emocionální ránu mezi těmi, kteří ho znali a respektovali. Jeho osobní ztráta byla vnímána jako ztráta pro celou komunitu. *„Kdyby nebylo jeho, Podriní by se nevrátilo. On byl legenda, po jeho smrti jsme všichni pocítili velkou ztrátu, již tu není žádný pokrok. Bohužel odešel brzo, chybí nám tady.“¹⁶³*

„Bracika. Jeden velký člověk, který tu už bohužel není. Kdyby ale zůstal, mám dojem, že by ho zavřeli. Tito politici ho neměli rádi, protože se nebál cokoliv říct. Říkal, co měl na jazyku.“¹⁶⁴

I po jeho smrti zůstává jeho odkaz silný, protože bez jeho vůdcovství a komunikace by se mnoho aspektů návratu a obnovy života v Kozluku a Podriní nemohlo uskutečnit.

¹⁶¹ Rozhovor s Muhamedem Banjanovićem (1958).

¹⁶² Rozhovor s Mirsadem Terzićem (1960).

¹⁶³ Rozhovor s Adilem Banjanovićem (1962).

¹⁶⁴ Rozhovor s Bejazidem Jahićem (1957).

Po návratu do Kozluku se navrátilci potýkali s řadou obtíží, mezi nimiž významné místo zaujímaly problémy s bydlením. Jeden z narátorů popsal situaci, kdy jeho dům během války obsadila osoba ze srbské entity. „[...] *Problém ale byl, že v našem baráku byla paní, která nechtěla odejít. My jsme ji přinesli fotku jejího původního baráku, že je neporušený a že se může vrátit zpět. Nakonec jsme to nějak dokázali. V baráku bylo vše na svém místě, ale noc před vystěhováním jsme slyšeli kamiony. Ráno byly pryč okna, uvnitř poškodili podlahu, ale můj otec řekl, že i kdyby zbourali celý dům, my se vrátíme zpět.*“¹⁶⁵ Tento případ ilustruje, jak náročný byl proces znovuzískání původního domova. Podobné situace nebyly ojedinělé a odrážely složitost majetkoprávních vztahů, což často vedlo k napětí mezi navrátilci a těmi, kteří zůstali v regionu během války. I když bylo možné některé spory řešit mírovou cestou, případy, kdy došlo k poškození majetku před jeho uvolněním, ukazují na frustraci, která proces návratu doprovázela.

V prvotní fázi po válce se většina původních obyvatel rozhodla vrátit zpět do Kozluku. Tento návrat byl motivován touhou obnovit život v rodné obci a znovu se spojit s jejich kořeny. K návratu přispěla i organizovaná podpora, například prostřednictvím Fadila Banjanoviće, který pomohl lidem znovu získat pocit bezpečí a komunity. I když většina lidí v počáteční fázi návratu skutečně přišla zpět, většina se nakonec rozhodla odejít za prací do zahraničí. Hlavním důvodem byla ekonomická situace a nedostatek pracovních příležitostí v Kozluku, což vedlo k tomu, že lidé, kteří se vrátili, byli nuceni hledat lepší životní podmínky mimo Bosnu a Hercegovinu. „*Většina se nevrátila. Tedy přibližně 99 % lidí se vrátilo, ale v současnosti žije v Kozluku možná 10 %. Všichni jsou v zahraničí nebo jiných městech.*“¹⁶⁶

„*Nyní už tu skoro nikdo není. Všichni buď umřeli nebo odjeli pryč, není tu práce. Není tu život. Lidí je tu dost jen v měsících červen – srpen, když přijíždí diaspora, ale posledních 5 let je to horší a horší. Není zde práce. Dole u Vitinky je velká firma, ale není šance, aby se tam zaměstnal Muslim. Kdo ví, co bude v budoucnu.*“¹⁶⁷

„*V prvním momentě se vrátili všichni. To už ale dávno neplatí, i já jsem nakonec odešel do Rakouska. Chci říct, že všichni my starší říkáme, že až budeme v důchodu, tak se sem vrátíme. Každopádně lidé, které znám já, tak se sem nikdo nevrátí. Třeba sem budou jezdit častěji, ale stále budou přihlášení jako občané Rakouska. Hodně lidí si tam vydělávali na důchod, řekněme*

¹⁶⁵ Rozhovor se Šemsudinem Jakupovićem (1966).

¹⁶⁶ Rozhovor s Adilem Mehićem (1961).

¹⁶⁷ Rozhovor se Šemsudinem Jakupovićem (1966).

*nějakých 15-20 let, a pokud by si odhlásili občanství z Rakouska, dostali by tolik, kolik si za ty léta vydělali, řekněme 600 eur. Když ale zůstanou přihlášení jako občané Rakouska, dostanou 1 500 eur, jelikož to je sociální minimum. To je jeden z důvodů, proč se lidé nevracejí. Další důvod (jako například u mě) je ten, že domov už je tam. Musíme si to přiznat. Máme tam všechno. Rodinu, kamarády, práci, půlka Kozluku je v Rakousku, máme se tam dobře. Když přijedeš do Vídně, snad každý druhý je z Jugoslávie, na každém rohu to slyšíš. Je to těžké, ačkoliv to tady miluješ, není lehké se vrátit. Dalším problémem je, že tu vše zaostává, nic tu nefunguje. [...] To je ale problém státu. Jenže tam jsou sami zloději, a to víme všichni.*¹⁶⁸

Tato migrace za prací naznačuje, že i když existoval silný emocionální a kulturní motiv pro návrat, ekonomické faktory hrály klíčovou roli v rozhodování o setrvání v oblasti. I přes tento odliv obyvatel, kteří pracují v zahraničí, Kozluk ožívá v létě, kdy se lidé vrací na dovolenou. Tento sezonní návrat ukazuje, že místní obyvatelé stále pocítují silnou vazbu na svou rodnou vesnici, ale dlouhodobý návrat zůstává komplikovaný kvůli ekonomickým a pracovním výzvám.

¹⁶⁸ Rozhovor s Halidem Mehićem (1963).

Závěr

Diplomová práce se zabývala problematikou nucených migrací během občanské války v Bosně a Hercegovině se zaměřením na specifický případ vesnice Kozluk v Republice srbské. Práce byla zaměřena na pochopení příčin nuceného odchodu obyvatel a procesu návratu po válce. Klíčovou otázkou bylo, jak navrátilci reflektují migrační proces, vzpomínají na období nuceného odchodu a jak hodnotí svůj návrat domů.

Migrace obyvatel z Kozluku byly přímým důsledkem etnických čistek a politické strategie, která měla za cíl homogenizaci obyvatelstva. Kozluk se stal jedním z mnoha míst, kde byla původní komunita násilně vystěhována. Návrat do Podriní, a zvláště do Kozluku, byl však ve srovnání s jinými částmi země relativně úspěšný. Díky koordinovanému úsilí a silné vůli navrátilců bylo možné obnovit část původního života v regionu, přestože demografické změny a ekonomická situace nadále komplikují dlouhodobou udržitelnost komunity. Proces návratu uprchlíků do Bosny a Hercegoviny po občanské válce představoval složitý a dlouhodobý úkol, ovlivněný politickými, sociálními i ekonomickými faktory. Statistické údaje ukazují, že největší intenzita návratů nastala v prvních letech po válce, přičemž nejúspěšnější návraty byly realizovány v oblastech, jako je opština Zvornik, kde se podařilo obnovit významnou část předválečných komunit. Návraty však nebyly rovnoměrné ani trvalé. Statistiky byly často zkresleny krátkodobými pobyty nebo změnami ve vlastnictví majetku. Mnozí navrátilci se navíc museli potýkat s byrokracií, diskriminací, špatnou infrastrukturou a ekonomickými problémy. Díky organizovaným iniciativám a mezinárodní podpoře se podařilo dosáhnout 53% návratnosti, což činí tuto oblast jedním z nejúspěšnějších příkladů poválečné repatriace v Bosně a Hercegovině. Přesto proces návratu nedokázal plně obnovit předválečné multietnické složení.

Výzkum ukázal, že vzpomínky na nucený odchod z domova jsou u navrátilců silně emocionální, často spojené s pocity bezmoci, smutku a nespravedlnosti. Vzpomínají na toto období jako na jeden z nejtěžších momentů svého života, kdy byli nuceni opustit svůj domov pod tlakem násilí a hrozby. Tento akt vnímali jako ztrátu nejen majetku, ale také komunity a identity. Návrat je však často hodnocen pozitivně, a to navzdory mnoha překážkám, kterým museli čelit. Navrátilci si cení možnosti vrátit se na své původní místo a obnovit domov, i když proces často komplikovaly problémy spojené s majetkovými právy, zdevastovanou infrastrukturou a napjatými vztahy s jinými etnickými skupinami. Navrátilci vyjadřovali silný pocit sounáležitosti s místem a hrdost na úspěšný návrat, přičemž tento proces hodnotili jako důležitý krok. Klíčovou roli sehrál Fadil Banjanović, a to nejen v organizaci návratu obyvatel do Kozluku, ale i do širšího regionu Podriní. Jeho aktivity přinesly naději a ukázaly, že návrat

je možný i v obtížných podmínkách. Fadil Banjanović je v očích komunity nejen symbolem úspěchu návratu, ale také osobností, která dokázala sjednotit rozdělené komunity a vést je k obnově domovů a rodin. Jeho charisma, spravedlivý přístup a schopnost překonávat politické a etnické bariéry ho činí jednou z nejdůležitějších postav v historii návratů do Podriní. Jeho smrt znamenala ztrátu nejen pro jednotlivce, ale pro celou komunitu, která v něm viděla skutečného bojovníka za návrat.

Tento přehled ukazuje, že rozhodnutí o návratu do Kozluku bylo motivováno několika faktory, včetně osobní touhy po obnově života v rodném kraji a organizovaným návratem, který vedl Fadil Banjanović. Navzdory vysoké míře návratu v počáteční fázi, většina obyvatel Kozluku odešla za prací do zahraničí, což ukazuje na vysoce ekonomicky motivovanou migraci. I když se během léta vesnice oživí díky návratu diaspory, dlouhodobý návrat zůstává problémem, přičemž se ukazuje, že klíčovými faktory pro udržení komunity v Kozluku jsou ekonomické příležitosti.

Závěrem lze konstatovat, že případ Kozluku poskytuje cenný pohled na dynamiku nucených migrací a návratu v poválečném kontextu. Ukazuje, jak složité bylo obnovit důvěru, komunitu a pocit domova v prostředí poznamenaném válkou. Zároveň práce zdůrazňuje význam Fadila Banjanoviće, který svým úsilím přispěl k obnově života v regionu. Přestože Kozluk i dnes čelí výzvám, příběh této vesnice je důkazem odolnosti lidí a jejich touhy po návratu ke kořenům.

Seznam odborné literatury a pramenů

- ABRAMS, Lynn (2016). *Oral history theory*. Routledge.
- ARNAUT, Meldijana (2016). *Zločini i genocid nad Bošnjacima Podrinja*. Sarajevo.
- BANJANOVIĆ, Nusret – UZUNOVIĆ, Alija (1979). *Kozluk monografija*. Mjesna zajednica Kozluk.
- BAŠTOVÁ, Pavlína (2018). *Role OSN v ozbrojených konfliktech: Případová studie Bosny a Hercegoviny*.
- CALIC, Marie-Janine, et al (2007). *Ethnic cleansing and war crimes, 1991–1995*. Südosteuropa. Zeitschrift Für Politik Und Gesellschaft.
- ČINÁTL, Kamil. Alexander Kratochvíl (ed.) (2017). *Paměť a trauma pohledem humanitních věd. Komentovaná antologie*. Česká literatura.
- FRANZ, Barbara (2010). *Returnees, remittances, and reconstruction: International politics and local consequences in Bosnia*. Whitehead J. Dipl. & Int'l Rel.
- GROMES, Thorsten (2011). *Dejtonski sporazum za Bosnu i hercegovinu*. In: *Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini–Analiza postdejtonskog političkog sistema*. Sarajevo Open Centre.
- HALILOVICH, Hariz (2022). *Places of pain: Forced displacement, popular memory and trans-local identities in Bosnian war-torn communities*. Berghahn Books.
- HLADKÝ, Ladislav (2005). *Bosenská otázka v 19. a 20. století*. Masarykova univ. v Brně, Mezinárodní politologicky ústav.
- HLADKÝ, Ladislav (1996). *Bosna a Hercegovina: historie nešťastné země*.
- HUDOVIĆ, Mehmed (2000). *Zvornik. Slike i bilješke iz prošlosti*. Sarajevo.
- JANKŮ, Kateřina Sidiropulu (2006). *Moderní migrace. Stěhování se zvláštním významem*. Sociální studia/Social Studies.
- MARIJAN, Davor (2020). *Domovinski rat i zločini nad Hrvatima u Bosni i Hercegovini 1991.-1995: pregled političkih i vojnih događaja u Hrvatskoj i BiH s posebnim osvrtom na muslimansko-hrvatski sukob u BiH te popis ubijenih civila Hrvata u BiH i zarobljenih pripadnika HVO-a, kao prilog istraživanju zločina srpskih i muslimanskih snaga nad Hrvatima u Bosni i Hercegovini od 1991. do 1995. godine*. Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata.
- MARIJAN, Davor (2018). *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*

- MASLIĆ, Semir (2020). Concentration camps in the municipality of Zvornik in 1992 in the function of committing the crimes of genocide against Bosniaks of the bosnian Podrinje. *Monumenta Srebrenica*.
- MASNÍKOVÁ, Helena (2010). Problematika nucené migrace z antropologické perspektivy: Vnitřní vysídlení v Ázerbájdžánu.
- MILIŠIĆ, Senija (2019). Etničko čišćenje bošnjačkog stanovništva 1992-1995.(metodi, pravci, statistički pokazatelji). Historijski pogledi.
- OMERBEGOVIĆ, Sead – ČAUŠEVIĆ, Midhat – HASANOVIĆ, Fatija (2018). The crime of genocide above Bosnians in the municipality of Zvornik—Case of Bijeli Potok. *Monumenta Srebrenica*.
- PHILIPP, Ther (2021). A Brief History of Ethnic Cleansing in Modern Europe. Forced displacements: a European History, s. 8-29.
- ŠUBRT, Jiří – PFEIFEROVÁ, Štěpánka (2017). Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. *Historická sociologie*, s. 9-29.
- TABEAU, Ewa – BIJAK, Jakub (2005). War-related deaths in the 1992-1995 armed conflicts in Bosnia and Herzegovina:A critique of previous estimates and recent results. *European journal of population/Revue européenne de Démographie*, s. 187-215.
- VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel (2022). *Třetí strana trojúhelníku: Teorie a praxe orální historie*. Charles University in Prague, Karolinum Press.
- VANĚK, Miroslav (2004). Orální historie ve výzkumu soudobých dějin. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- VOLKAN, Vamik D (2001). Transgenerational transmissions and chosen traumas: An aspect of large-group identity. *Group Analysis*, s.79-97.
- ŽÍLA, Ondřej (2014). " Jedna si jedina moja domovina?" Etno-demografické proměny Bosny a Hercegoviny v letech 1945-2012.
- ŽÍLA, Ondřej (2014). " Návrat domů": rozdílné průběhy repatriačního procesu v Bosně a Hercegovině (vybrané případové studie). *Porta Balkanica*, s. 34-49.
- ŽÍLA, Ondřej (2009). Demografické proměny v Bosně a Hercegovině v 90. letech minulého století. Nucená migrace a její prostorové dopady.
- ŽÍLA, Ondřej (2015). The War Conflict in Bosnia and Herzegovina and the Phenomenon of Ethnic Cleansing. *Czech Journal of Contemporary History*, s.157-188.
- ŽÍLA, Ondřej (2009). Úspěšnost návratnosti bosenských uprchlíků do svých domovů: statistika versus realita= Successful returns of Bosnian refugees to their homes: statistics versus reality.

Internetové zdroje

Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. Demografija 2022. https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2023/DEM_00_2022_TB_1_BS.pdf [online] [cit. 2024-05-07]

BARUTCISKI, Michael. EU States and the Refugee Crisis in the Former the Yugoslavia. *Refuge: Canada's Journal on Refugees/Refuge: Revue canadienne sur les réfugiés*, 1994, 14.3: 32-35. Dostupné z: <http://refuge.journals.yorku.ca/index.php/refuge/article/viewFile/21820/20489> [online] [cit. 2024-09-19]

Centar za demokratiju i tranzicionu pravdu. Dokumentovanje logora i drugih zatočeničkih objekata u BiH. 2014. <https://cdtp.org/dokumentovanje-logora-drugih-zatocenic-kih-objekata-u-bih/> [online][cit. 2024-10-15]

European - Others, Sarajevo Declaration, -, Europe - Miscellaneous, 3 February 1998, <https://www.refworld.org/legal/resolution/europe/1998/en/15019> [online][cit. 2024-10-31]

Federalni zavod za statistiku <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-1991-i-stariji/> [online] [cit. 2024-09-13]

Fleming, M. Looking back at the siege of Sarajevo – 20 years after. UNHCR. Dostupné z: [Looking back at the siege of Sarajevo - 20 years after | UNHCR](#) [online] [cit. 2024-09-19]

FŇUKAL, Miloš. Michal ŠRUBAŘ a Václav TOUŠEK. *Dopady migrací ze zemí bývalé Jugoslávie do ostatních evropských zemí: Impacts of Migrations from the States of Former Yugoslavia into Other European Countries*. Olomouc, 2007. Dostupné z: http://www.mzv.cz/file/364210/zprava_def_strucne_2007.pdf [online] [cit. 2024-09-19]

Fond za humanitarno pravo. Branko Grujić et al – ‘Zvornik’. [online] [cit.2024-03-16]. Dostupné na: <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2013/06/30.-i-31.1.2006.pdf>

Fond za humanitarno pravo. Tužilac protiv Branka Grujića i Branka Popovića – slučaj Zvornik II. [online] [cit.2024-03-23]. Dostupné na: https://www.hlc-rdc.org/images/stories/pdf/sudjenje_za_ratne_zlocine/srbija/Zvornik_2/ZVORNIK_II-sep2010-gp_ml-24_03_2011.pdf

Forced migration review. Bosnia and Herzegovina twenty years on from the Dayton Peace Agreement [online]. 2015, č. 50 [cit.2024-03-19]. Dostupné na: <https://www.fmreview.org/sites/fmr/files/FMRdownloads/en/dayton20.pdf>

GRBEŠIĆ, Arnes. Derventa: Tragovi rata još uvijek su vidljivi. [online]. 2014, [cit.2024-10-14]. Dostupné na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/derventa-tragovi-rata-jos-uvijek-su-vidljivi/25370357.html>

HAJDAREVIĆ, Midhat. Sjećamo li se Bracike? Njegov tabut kroz Kozluk je nosilo hiljade ruke [online] [cit.2024-03-17]. Dostupné na: <https://magazinplus.eu/sjecamo-li-se-bracike-njegov-tabut-kroz-kozluk-je-nosilo-hiljade-ruku/>

Human Rights Watch. Bosnia and Herzegovina: Unfinished business: The return of refugees and displaced persons to Bijeljina. 2000. Bosnia And Hercegovina: Unfinished Business - The Take-Over Of Bijeljina And Janja (hrw.org) [online][cit. 2024-10-02]

International Criminal Tribunal fot the former Yugoslavia. Predmet Milošević, br. IT-02-54-T. [online] [cit.2024-03-24]. Dostupné na: <https://www.icty.org/x/cases/karadzic/tjug/bcs/160324-presuda-1od4.pdf>

IOM <https://www.iom.int> [online] [cit. 2024-05-06]

JURMANOVIĆ, Dražen. Doboj u svibnju 1992. god.: Tragedija i nasilje u ratom zahvaćenom području. 2024. <https://portal-veterani.info/doboj-u-svibnju-1992-god-tragedija-i-nasilje-u-ratom-zahvacenom-podrucju/> [online][cit. 2024-10-01]

KAPETANOVIĆ, Darel. Između sjećanja, poricanja i zaborava: Tri studije slučaja o kulturi sjećanja u BiH 20 godina nakon rata. 2015. Dostupné na: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/12974.pdf> [online] [cit. 2024-09-27]

KARCIC, Hikmet. *Torture, humiliate, kill: Inside the Bosnian Serb camp system*. University of Michigan Press, 2022., str. 156 [mpub.12079875.12.pdf \(jstor.org\)](https://www.jstor.org/stable/12079875) [online][cit. 2024-10-03]

KARFÍKOVÁ, Lenka. RICOEUROVA ANALÝZA PAMĚTI PODLE JEHO KNIHY LA MÉMOIRE, L'HISTOIRE, L'OUBLI. 2006. https://web.etf.cuni.cz/ETFN-201-version1-03_karfikova.pdf [online][cit. 2024-11-27]

KREISSLOVÁ, Sandra. Konstrukce kolektivní identity a kolektivní paměti v biografických vyprávěních českých Němců. 2012. <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/47090/140005357.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [online][cit. 2024-11-27]

LAMPE, John R. Bosnian War. European history [1992–1995] [online] [cit. 2024-04-04]. Dostupné na: <https://www.britannica.com/biography/Ratko-Mladic>

LIPPMAN, Peter. Their last name is 'refugee': return and local activism. *Forced Migration Review*, 2015, 50: 28. [online] [cit.2024-11-05]. Dostupné na: <https://www.fmreview.org/lippman/>

MAKSIMOVIĆ, Maja. *COLLECTIVE IDENTIFICATION AMONG THE INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN THE BOSNIAN TOWN OF BIJELJINA*. 2019. PhD Thesis. University of Macedonia Thessaloniki, Greece.

<https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/23273/1/MaksimovicMajaPhd2019.pdf> [online][cit. 2024-10-03]

Mezinárodní trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii, <https://www.icty.org/x/cases/stakic/tjug/bcs/030731.pdf> [online] [cit. 2024-09-27]

Mezinárodní trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii, https://ratnizlocin.detektor.ba/wp-content/uploads/2022/04/130327_1-presuda-Stanisicu-i-Zupljaninu-prvi-tom.pdf [online][cit. 2024-09-30],str. 43

Mezinárodní trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii, https://www.icty.org/x/file/Outreach/view_from_hague/bcs/jit_celebici_bcs.pdf [online][cit. 2024-10-14]

Norwegian Refugee Council/Internal Displacement Monitoring Centre (NRC/IDMC), Global Overview 2012: People internally displaced by conflict and violence - Bosnia and Herzegovina, 29 April 2013, <https://www.refworld.org/reference/annualreport/idmc/2013/en/84285> [online][cit. 2024-10-28]

OHR <https://www.ohr.int/dayton-peace-agreement/annex-7-2/> [online] [cit. 2024-02-21]

OHR. PLIP Inter-Agency Framework Document. 2000. https://www.ohr.int/ohr_archive/plip-inter-agency-framework-document/ [online][cit. 2024-10-27]

RONDIĆ, Adnan. Return: between semblance and reality. 2007. [online] [cit.2024-03-23]
Dostupné na: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/09246/09246-engl.pdf>

ROVČANIN, Haris. Sjećanja logoraša na višemjesečne torture u “Manjači” neizbrisiva nakon tri decenije. 2023. <https://detektor.ba/2023/01/05/sjecanja-logorasa-na-visemjesečne-torture-u-manjaci-neizbrisiva-nakon-tri-decenije/> [online][cit. 2024-10-01]

SENSE – Centar za tranzicijsku pravdu. Deportacija...“na izričit zahtev“. 2008. [online] [cit.2024-10-05. Dostupné na: <https://arhiva.sensecentar.org/vijesti.php?aid=6134>

SIVAC-BRYANT, Sebina. An Ethnography of Contested Return: Re-making Kozarac. 2012. PhD Thesis. UCL (University College London), Dostupné na: <https://www.yuhistorija.com/doc/Re-Making%20Kozarac.pdf> [online] [cit. 2024-09-27]

Statistika Bosne i Hercegovine. <http://www.statistika.ba/>

ŠIMÁK, Jakub. Návrat uprchlíků a vnitřně přemístěných osob na území Bosny a Hercegoviny po Daytonu. 2010. Dostupné z: [Microsoft Word - DP_TISK_2_prilohy](#) [online][cit. 2024-10-15]

TV Podrinje. [online] [cit.2024-11-07]. Záznamy dostupné na: <https://podrinjemedi.ba/>

UNHCR [online] [cit. 2024-02-16]. Dostupné na: <https://www.unhcr.org/cz/365-cznews2016uprchlici-a-migranti-html.html>

UNHCR. Bosnia and Herzegovina monthly update – January 2024. <https://data.unhcr.org/en/documents/details/106628> [online][cit. 2024-10-27]

United States Committee for Refugees and Immigrants, U.S. Committee for Refugees World Refugee Survey 1998 - Bosnia and Herzegovina, -, 1 January 1998, <https://www.refworld.org/reference/annualreport/uscri/1998/en/93122> [online][cit. 2024-10-30]

United States Committee for Refugees and Immigrants, U.S. Committee for Refugees World Refugee Survey 2001 - Bosnia and Herzegovina - 20 June 2001. <https://www.refworld.org/reference/annualreport/uscri/2001/en/21365> [online][cit. 2024-10-28]

Vijeće za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu. Zločin u Zvorniku. [online] [cit.2024-10-05]. Dostupné na: https://documenta.hr/wp-content/uploads/2020/10/ZVORNIK_izvjestaji_s_rasprave.pdf

VOLODER, Sanadin. Sjećanje na Ravno, trideset godina poslije napada JNA. [online]. 2021, [cit.2024-10-11]. Dostupné na: <https://balkans.aljazeera.net teme/2021/10/1/ravno-trideset-godina-poslije-napada-jna>

WILLIAMS, Rhodri C. Post-conflict property restitution in Bosnia: balancing reparations and durable solutions in the aftermath of displacement. In: TESEV International Symposium on Internal Displacement in Turkey and Abroad, Istanbul. 2006. [online] [cit.2024-11-05]. Dostupné na: [Microsoft Word - 2006_1205_revised TESEV Statement.doc](#)

Seznam obrázků

Obrázek 1: Schéma migrace	12
Obrázek 2: Etnické rozložení Srbů v Bosně a Hercegovině v roce 1991	22
Obrázek 3: Etnické rozložení Srbů v Bosně a Hercegovině v roce 2013	23
Obrázek 4: Etnické rozložení Muslimů v Bosně a Hercegovině v roce 1991	24
Obrázek 5: Etnické rozložení Muslimů v Bosně a Hercegovině v roce 2013	25
Obrázek 6: Etnické rozložení Chorvatů v Bosně a Hercegovině v roce 1991	26
Obrázek 7: Etnické rozložení Chorvatů v Bosně a Hercegovině v roce 2013	27

Seznam tabulek

Tabulka 1: Počet obyvatel a etnické složení Kozluku v letech 1991 a 2013	44
Tabulka 2: Změny v etnickém složení v městech a vesnicích opštiny Zvornik v letech 1991 a 2013	68

Seznam grafů

Graf 1: Etnické složení obyvatelstva v opštině Zvornik v roce 1991	69
Graf 2: Etnické složení obyvatelstva v opštině Zvornik v roce 2013	69

Přílohy

Seznam příloh

Příloha č. 1 – Článek od novináře jménem Roy Gutman o táboře Manjača.

Příloha č. 2 – Návrat do vesnice Jusići. V čele Fadil Banjanović s muslimskými obyvateli vesnice Jusići.

Příloha č. 3 – „Operace Jusići“: Bracika také pozval „vůdce ze Sarajeva“, aby se přišli podívat, jak probíhá reintegrace Bosny.

Příloha č. 4 – Novináři ve vesnici Mahala.

Příloha č. 5 – Fadil Banjanović, který organizuje návrat do Podriní.

Photos by Andrew Kaiser

The forbidden photo, taken with a long lens outside Manjaca camp's restricted area, shows a Muslim having his head shaved as others wait their turn

Prisoners of Serbia's War

Tales of hunger, torture at camp in north Bosnia

While the world's attention has been focused on the siege of Sarajevo, the Serb-led conquest of Muslim towns and villages and the mass deportations of Muslims and Croats have proceeded at blitzkrieg pace in northern Bosnia-Herzegovina. *Newsday* reporter Roy Gutman and freelance photographer Andrew Kaiser visited the area last week, the first western journalists there since the war began in April. This is the first of several reports on the systematic effort by the Serbs and the Serbian army to eliminate any trace of other ethnic groups.

By Roy Gutman

EUROPE CORRESPONDENT

H Manjaca, Bosnia-Herzegovina
EADS BOWED and hands clasped behind their backs, the Muslim prisoners lined up before their Serb captors. One by one, they sat on the metal stool and then knelt to have their heads shaved.

An order was given that could not be heard from 200 yards away, and each group of 20 then returned on the double to the sheds in which they live in near-darkness. Guards at the entry swung their rubber truncheons, as if in anticipation of beatings to come.

The scene was a harrowing, if unintended, demonstration to a visiting reporter of the indignities that the all-powerful Serbian army in Bosnia metes out daily to Muslims and Croats in the "ethnic cleansing" of all other nationalities in territories it conquers.

The army calls Manjaca a "prisoner of war" camp. But inside the vast sheds, where this reporter was forbidden to go, beatings and torture are an integral part of the daily regime, according to just-released Muslim prisoners. At least three prisoners died in the past month, they said.

The prisoners sleep on stone floors, with only ferns as mattresses, and one blanket for four men or youths. Eight share a space equivalent to a horse stall. They have a shower every two weeks, and most are still wearing the clothes they arrived in six weeks ago.

The occasion for the Tuesday visit to Manjaca, the first by any western reporter, was that the International Red Cross was performing its first inspection of the camp that same day.

"We are concealing nothing," Col. Milutin Vukotic, the deputy commander of the army's Krajina corps, told *Newsday* at his nearby headquarters as he kept the Red Cross staff waiting. But the army turned down *Newsday's* request for a tour, offering instead interviews with eight hand-picked prisoners and a camp doctor. Armed guards monitored each conversation, army interviewers asked most of the questions, and an army television team recorded the scene. None of the prisoners interviewed under those conditions criticized the camp regime, but former prisoners interviewed away from the camp described a regime where beatings were routine.

The eight interviewees were marched in formation into a small plaza near the camp entrance. Their heads were bowed and their hands clasped behind their backs as they entered. They had been given prison uniforms but wore the shoes they came with, mostly without laces. All looked pale, weary and under duress.

"Everything here is good, considering the conditions," said V., one of the prisoners, as guards monitored his words. "There is food and accommodation. Everything is fine."

Manjaca (pronounced MAHN-yatcha) is one of a string of new detention facilities, which an American embassy

Please see PRISONERS on Page 43

Inmates walk to interview with reporter as ordered: with heads down

'There Is No Food, There Is No Air'

By Roy Gutman

EUROPE CORRESPONDENT

T Banja Luka, Bosnia-Herzegovina
THE CAMP IS an open pit, where only a third of the prisoners have shelter from the elements and most have to stand in mud, according to a witness. Six to 10 people die daily.

"The corpses pile up. There is no food. There is no air to breathe. No medical care. Even the grass around the pit has been completely clawed away," said an official of Merhamet, the Muslim relief agency, who received the account last week. "Our hair stood up when we heard the report."

There are mounting indications that

Omarska, a town near this capital of Serb-conquered north Bosnia, houses a death camp where Serb authorities, with the backing of the army, have taken thousands of Muslims. Hepatitis is reportedly epidemic, and other diseases are spreading rapidly. The witness quoted the camp commander as warning the inmates that they will never leave it alive. The reports could not be independently confirmed.

Unlike Manjaca, a camp that has been known to international relief agencies since it was used by the Yugoslav army to house prisoners during its

Please see WITNESS on Page 43

2001 BY AP/WIDEWORLD

Příloha č.2: Návrat do vesnice Jusići. V čele Fadil Banjanović s muslimskými obyvateli vesnice Jusići. Foto: Ahmet Bajrić Blicko.

Zdroj: <https://bhreporter.ba/fadil-banjanovic-bracika-covjek-koji-i-mrtav-traje/>

Příloha č. 3: „Operace Jusići“: Bracika také pozval „vůdce ze Sarajeva“, aby se přišli podívat, jak probíhá reintegrace Bosny.

Foto: Ahmet Bajrić Blicko

Zdroj: <https://bhreporter.ba/fadil-banjanovic-bracika-covjek-koji-i-mrtav-traje/>

Příloha č. 4: Novináři ve vesnici Mahala.

Zdroj: <https://avaz.ba/vijesti teme/206102/sjecanja-kako-je-bracika-namirisao-dejton>

Příloha č.5: Fadil Banjanović, který organizuje návrat do Podriní.

Foto: Ahmet Bajrić Blicko

Zdroj: <https://bhreporter.ba/fadil-banjanovic-bracika-covjek-koji-i-mrtav-traje/>